

Jouni Tourunen, Teemu Kaskela ja Antti Weckroth

Päihdekuntoutusohjelmat vankilassa

Historiallinen katsaus sekä ohjaajien ja vankien
kokemukset

Jouni Tourunen, Teemu Kaskela ja Antti Weckroth

PÄIHDEKUNTOUTUSOHJELMAT VANKILASSA

Historiallinen katsaus sekä ohjaajien ja vankien kokemukset

A-klinikkasäätiön raporttisarja 68
Helsinki 2019
Taitto: Seija Huhtala
ISBN (painettu) 978-952-5587-81-4
ISBN (pdf) 978-952-5587-82-1
ISSN (painettu) 1239-1360
ISSN (verkko) 1459-3939

Tiivistelmä

Vankilalaitoksen lähtökohtana on toteuttaa vapaudenmenetys niille, joita yhteiskunta on päättänyt rangaista. Päihdekuntoutus taas perustuu yksilön omaan haluun muuttaa käyttäytymistään. Raportti tarkastelee sitä, miten päihdekuntoutusohjelmat näyttäytyvät osana suomalaista vankilainstituutiota. Kuvaamme ensin, miten suomalaisten vankiloiden päihdekuntoutus on muuttunut ajan saatossa ja millaiset tekijät ohjelmien muotoutumiseen ovat vaikuttaneet. Sen jälkeen kuvaamme, kuinka päihdekuntoutukseen osallistuneet vangit ja ohjaajat näkivät vankiloiden päihdekuntoutusohjelmat ja oman roolinsa niissä vuonna 2012.

Raportti esittelee pohjoismaisen yhteishankkeen "Prison-based drug treatment in the Nordic countries: control and rehabilitation in welfare state institutions" (2011–2014) Suomen osatutkimuksen tuloksia. Aineisto koostuu asiakirjoihin, asiantuntijahaastatteluihin ja tutkimuksiin perustuvasta historiallisesta aineistosta, päihdekuntoutusohjelmiin osallistuneiden vankien ja ohjaajien haastatteluista sekä kolmeen päihdekuntoutusohjelmaan kohdistuneesta osallistuvasta havainnoinnista.

Vankiloiden päihdekuntoutuksesta Suomessa hahmottui neljä aikakautta: päihdeohjelmia edeltänyt aika (–1985), ensimmäisten päihdeohjelmakokeilujen kausi (1986–1994), aktiivisen kehittämisen kausi (1995–2001) sekä hyväksymismenettelyn ja ohjelmatyön linjausten kausi (2002–2012). Päihdekuntoutuksesta vankiloissa alettiin puhua erityisenä toimintana vasta 1980-luvulla mm. HIV-epidemian myötävaikutuksesta. Laajempi kuntoutusohjelmien kehittämistyö sijoittui 1990-luvun loppuun, jonka jälkeen huomio kiinnittyi ohjelmien yhtenäistämiseen ja laatuun.

Päihdeohjaajat näkivät omaksi roolikseen varsin yhtenäisesti mahdollisuuden antamisen vankeusajan hyödyntämiseen niille vangeille, jotka haluavat työskennellä itsensä kanssa ja käsitellä päihdeongelmaansa kuntoutusohjelmissä. Ohjaajat eivät nähneet ristiriitaa kontrollin ja hoidon välillä, vaikka kuntoutuksen oli sopeuduttava vankilan ja erityisesti vankilaturvallisuuden sääntöihin. Suurin huoli ohjaajilla oli päihdekuntoutuksen resursoinnista. Ohjaajien suhde kontrolliin piirtyi joustavana ja käytännöllisenä, ja monet ohjaajat olivat myös työskennelleet aikaisemmin vartijoina.

Kuntoutusohjelmat vahvistavat vankien päihdeettömiä selviytymisedellytyksiä.

Vangit perustelivat osallistumisestaan ohjelmiin kahdenlaisilla toisiinsa kietoutuneilla perusteluilla. He halusivat hoitaa päihdeongelmaansa ja päästä irti siihen liittyvästä rikollisuudesta. Toisaalta kuntoutukseen osallistuminen oli väylä edistää vankeuden suorittamista ja parantaa vankilaolosuhteita. Ohjelmissa vangit pystyivät käsittelemään päihdeongelmaansa, saamaan vertaistukea ja vahvistamaan päihdeettömiä selviytymisvalmiuksiaan. Toisaalta ohjelmat ja ohjaajien apu helpottivat muiden vankeuteen ja erityisesti vapautumisen vaiheeseen liittyvien asioiden hoitamista. Vankien suhde vartijoihin oli etäinen, mutta suhdetta ohjaajiin kuvattiin sen sijaan luottamukselliseksi ja heitä pidettiin tärkeinä yhteistyökumppaneina.

Päihdekuntoutusohjelmat ovat muotoutuneet viimeisen parinkymmenen vuoden aikana osaksi suomalaista vankilainstituutiota. Tämä kehitys voidaan nähdä kriminologisena muutoksena kohti kontrollia ja kuntoutusta uudella tavalla yhdistävää uutta kuntoutusajattelua tai uskuntoutusideologiaa ("new penal welfarism"). Ohjelmien ohjaajat tai osallistuneet vangit eivät kokeneet ylitsepääsemättömiä ristiriitoja kontrollin ja kuntoutuksen välillä, mutta vankilaympäristö heijastui ohjelmien toteutuksessa ja toimijoiden sille asettamissa tavoitteissa. Ohjelmien ja ohjelmiin osallistuvien vankien määrällinen kehitys ei kuitenkaan tue päihdekuntoutuksen merkitystä vankeinhoidon osana korostavaa retoriikkaa.

Abstract

This report introduces the Finnish results of the Nordic research project “Prison-based drug treatment in the Nordic countries: Control and rehabilitation in welfare state institutions” (2011–2014). The report is based on 1) historical and political documents, scholarly research and white papers, and 2) interviews of counsellors and prisoners, as well as observations of group meetings in drug treatment programs (PDT) in three Finnish prisons in 2012. The report concentrates on the historical development of PDT in Finland, and how the counsellors and prisoners viewed PDT and their roles in it.

The history of PDT in Finland is characterised by an absence of drug treatment programmes until the 1980s, first initiatives at the end of the 1980s, enthusiastic programme development from the mid-1990s, and decreasing interest during recent years. Unlike the National Drug Strategy, the Prison Drug Strategy (1999) aimed at a drug-free environment (zero tolerance) and implemented harm-reduction measures only to a limited extent.

The social representation of the counsellor’s institutional role seems very coherent. The counsellors generally confirmed the official rationales heard in the political discourse but paid more attention to the positive personal consequences related to individual prisoners. They viewed their main role as “giving them a chance”, i.e., helping prisoners to work on themselves. The roles of counsellors and guards appeared to be surprisingly flexible in the Finnish prisons observed, and many of those interviewed had worked in both roles. The counsellors defined themselves more as prison officials employed by the prison service than as therapists.

Prisoners’ motives to seek treatment were typically a combination of different types of motives related to both drug problems and prison conditions. At the same time, for example, they tried to face their drug problems and achieve a life change, to advance their personal sentence plan, to procure more comfortable circumstances in which to serve their sentence, and to gain better opportunities to maintain their relationships with their family members. Prisoners participating in PDT made a clear distinction between guards and drug counsellors: counsellors were viewed as helpers and guards as an antithesis of the prisoner. Most of the participants acknowledged that the “real test” of their lifestyle change was to come after release. This statement emphasised the importance of creating treatment and support continuums from the prison to outside the prison.

In Nordic countries, the rapid development of various prison-based drug treatment programmes (PDT) in the mid-1990s can be viewed as a criminological shift towards a “new form” of penal welfarism combining control and rehabilitation in a revised form in a new era. However, the rhetoric of the importance of drug treatment programmes as an integrated part of prison services still conflicts to some extent with the realities, resources, and practices of everyday prison life.

SISÄLLYS

1. JOHDANTO.....	8
2. MENETELMÄT, AINEISTO JA ANALYSOINTI.....	10
3. PÄIHDEKUNTOUTUSOHJELMIEN LYHYT HISTORIA.....	13
3.1. Päihdekuntoutusohjelmia edeltänyt aika (–1985).....	13
3.2. Ensimmäisten päihdeohjelmakokeilujen kausi (1986–1994).....	14
3.3. Aktiivisen kehittämisen kausi (1995–2001).....	17
3.4. Hyväksymismenettelyn ja ohjelmatyön linjausten kausi (2002–).....	20
3.5. Tilanne vuonna 2012.....	23
3.6. Yhteenveto.....	25
4. ”VANGEILLE ON ANNETTAVA MAHDOLLISUUS!” PÄIHDEOHJAAJAN ROOLI PÄIHDEKUNTOUTUSOHJELMIEN TOTEUTUKSESSA.....	26
4.1. Päihdekuntoutus vankilassa – päihdeohjaajan työn perustelut.....	26
4.2. Kontrolli ja sanktiot päihdeohjaajan työssä.....	31
4.3. Vankila kuntoutuksen toimintaympäristönä.....	35
4.4. Yhteenveto.....	38
5. ”IKINÄ OLLUT NÄIN HYVÄ OLLA VANKILASSA”. PÄIHDEKUNTOUTUKSEEN OSALLISTUNEIDEN VANKIEN NÄKEMYKSIÄ PÄIHDEKUNTOUTUSOHJELMISTA.....	39
5.1. Päihdekuntoutusohjelmiin hakeutuminen vankilaympäristössä.....	39
5.2. Koettu apu ja tuki.....	43
5.3. Suhteet muihin vankeihin.....	44
5.4. Suhteet henkilökuntaan.....	46
5.5. Yhteenveto.....	49
6. POHDINTAA JA JOHTOPÄÄTÖKSIÄ.....	50
6.1. Päihdekuntoutusohjelmien kehitys ja tulevaisuus.....	50
6.2. Päihdeohjaajan roolin sosiaalinen representaatio.....	52
6.3. Päihdekuntoutukseen osallistuvan vangin rooli: päihdeongelman kohtaamista ja vankeuden edistämistä.....	54
6.4. Päihdekuntoutusohjelmat uuden kuntoutusajattelun ilmentäjinä?.....	56
LÄHTEET.....	60

1. JOHDANTO

Jouni Tourunen, Teemu Kaskela ja Antti Weckroth

Laittomien huumeiden käyttö lisääntyi Suomessa ensi kertaa 1960-luvun loppupuolella. Tämän ns. ensimmäisen huumeaallon jälkeen huumeiden käyttö ja hallussapito kriminalisoitiin vuonna 1972. 1970-luvun alun jälkeen huumeiden käyttö pysyi kuitenkin varsin vähäisenä, eivätkä huumeet aiheuttaneet suurta julkista keskustelua ennen 1990-lukua. (Kainulainen 2009, 41, 54, 59.) Päihdekuntoutusohjelmia alettiin kehittää Suomen vankiloissa 1990-luvun puolivälissä. Tämä heijasti yleistä yhteiskunnallista kehitystä Suomessa. Huumeiden käyttö ja siitä aiheutuneet haitat lisääntyivät Suomessa voimakkaasti 1990-luvulla ns. toisen huumeaallon myötä (Partanen & Metso 1999). Toisen huumeaallon haitat näkyivät mm. huumerikosten (Niemi 2003), huumeuolemien (Vuori ym. 2006) ja huumerikoksista vankeuteen tuomittujen (Kainulainen & Kinnunen 2003) määrien kasvuna. Nykytiedon valossa olisi osuvampaa puhua ”vedenpinnan pysyvistä noususta” (Salasuo & Seppälä 2001), sillä huumeiden käyttäjien ja ongelmakäyttäjien määrän on arvioitu nousevan edelleen (Hakkarainen ym. 2015; Ollgren ym. 2014).

1990-luvun lopulla vahvistettiin kansallinen huumestrategia, käynnistettiin uusia huumehoitoja, kuten opioidiriippuvaisten lääkkeellinen korvaushoito (Kaukonen 2002, 155; Weckroth 2006, 16, 18, 193) ja laadittiin myös vankeinhoidon ensimmäinen päihdestrategia (1999). Nämä strategiat vahvistivat suomalaisen kaksiraiteisen huume politiikan, joka yhdisti sekä kontrolliin että hoitoon liittyviä toimenpiteitä. Toisin kuin kansallisessa huume strategiasa, vankeinhoidon päihdestrategia säilytti kuitenkin tavoitteena päihdeettömän vankilan ja haittoja vähentäviä toimenpiteitä käynnistettiin vankiloissa vain hyvin rajatussa määrin (Hakkarainen & Tigerstedt 2005; Tammi 2007; Tourunen ym. 2012).

Vankien terveystutkimusten perusteella vangeilla oli vuonna 2006 huomattavasti enemmän päihdeongelmia kuin kaksikymmentä vuotta aikaisemmin. Vuonna 2006 elämänaikainen alkoholiriippuvuus (ICD-10) diagnosoitiin 62 %:lla mies- ja 52 %:lla naisvangeista. Elämänaikainen huumeriippuvuus (ICD-10) diagnosoitiin 67 %:lla mies- ja 66 %:lla naisvangeista (Lintonen ym. 2011). Myös erilaiset mielenterveysongelmat olivat lisääntyneet (Joukamaa 1995, 89–90; Joukamaa ym. 2010, 47–48, 75–76; Lintonen ym. 2011, 440, 445; Lintonen ym. 2012, 838). Erilaisten päihteiden sekakäyttö oli tyypillistä vankien keskuudessa ja useimmat vangeista ilmoittivat käyttäneensä lukuisia eri päihteitä vähintään kerran elämänsä aikana. Yli puolet mies- ja kaksi kolmasosaa naisvangeista kertoi käyttäneensä huumeita pistämällä. Huumeongelmien yleisyys suomalaisten vankien keskuudessa – erityisesti naisvangeilla – on terveystutkimusten perusteella suurempaa kuin monissa kansainvälisissä kyselytutkimuksissa. (Lintonen ym. 2011, 440–441, 446–447.)

1990-luvun puolivälistä lähtien päihdekuntoutusohjelmista on tullut keskeinen osa vankeinhoidon strategiaa niin Suomessa kuin monissa muissakin Euroopan maissa (Stöver ym. 2008). Euroopan huumeaineiden ja niiden väärinkäytön seurantakeskus (EMCDDA 2010) on suositellut päihdekuntoutuksen tarjoamista vangeille vankeusrangaistuksen aikana. Suomessa päihdekuntoutusohjelmien kehittämistä vauhdittivat mm. pelko HIV- ja hepatiittivirusten leviämisestä vankiloissa, uudet kansainväliset tutkimusnäytöt tiettyjen ohjelmien vaikuttavuudesta vankeinhoidossa sekä kiinnostus erityisesti Kanadan vankeinhoidon kognitiivisia ohjelmia kohtaan (Knuuti & Vogt-Airaksinen 2013; Tourunen ym. 2012; Bonta 2003). On myös arvioitu, että laitospuolisessa päihdeongelmien hallinnassa vuosina 1985–2006 vankiloiden rooli on lisääntynyt suhteessa sosiaali- ja terveydenhuollon laitospuolisiin palveluihin (Obstbaum ym. 2011). Päihdekuntoutusohjelmia on otettu käyttöön Pohjoismaissa, vaikka niitä edelleen myös kritisoidaan esimerkiksi rangaistuksen ja kuntoutuksen jännitteiden, kuntoutusta vastustavien vanki- ja henkilöstökulttuurien vaikutuksen tai kuntoutusta toteuttavan henkilökunnan kaksoisrooliin liittyvien jännitteiden vuoksi (Kolind ym. 2011; Lindberg 2005).

Vankiloiden kuntoutusohjelmiin kohdistuvia tutkimuksia henkilökunnan tai vankien näkökulmasta ei ole toteutettu Suomessa kovin paljon (esim. Tourunen 2000; Tourunen & Perälä 2004; Rakkolainen 2004; Ruokolainen 2005; Granfelt 2007, 2008). Tämän raportin myötä haluamme jatkaa ja täydentää vankiloiden päihdekuntoutukseen kohdistuvaa tutkimusperinnettä. Tämän raportin tavoitteena on esitellä ja tiivistää pohjoismaisessa yhteishankkeessa "Prison-based drug treatment in the Nordic countries: control and rehabilitation in welfare state institutions" (2011–2014) kerätyn suomalaisen tutkimusaineiston tuloksia. Raportti perustuu aikaisempiin aineistosta julkaistuihin artikkeleihin (Tourunen ym. 2012; Tourunen & Kaskela 2014; Kaskela & Tourunen 2018). Aluksi kuvaamme tutkimuksen toteuttamista sekä esittelemme tutkimusaineiston ja sen käytön. Seuraavaksi tarkastelemme päihdekuntoutusohjelmien kehitysvaiheita historiallisessa ja yhteiskunnallisessa kehityksessä. Sen jälkeen esittelemme sekä päihdekuntoutusohjelmia toteuttavien päihdeohjaajien että ohjelmiin osallistuneiden vankien kokemuksia ja näkemyksiä päihdekuntoutusohjelmista vankiloiden toimintamuotona. Lopuksi kokoamme yhteen keskeisiä havaintoja ja peilaamme niitä lyhyesti myös hankkeen muiden Pohjoismaiden tutkimustuloksiin. Keskitymme tässä raportissa siis päihdekuntoutusohjelmiin, emme vankeinhoidon päihdetyöhön kokonaisuudessaan. On syytä muistaa, että päihdetyötä tehdään päihdekuntoutusohjelmien lisäksi monin tavoin myös esimerkiksi terveydenhuollon osana, yksilötyössä, yleisten kuntoutusohjelmien yhteydessä ja erilaisilla kursseilla.

Haluamme kiittää Rikosseuraamuslaitosta tutkimusluvasta, Oikeusministeriön Kriminaalipoliittista osastoa pohjoismaisen hankkeen suomenkielistä raportointia varten myöntämästä rikosseuraamusalan tutkimusrahoituksesta sekä erityisesti tutkimukseen osallistuneiden kolmen vankilan johtoa, muuta henkilökuntaa ja vankeja tutkimukseen osallistumisesta.

2. MENETELMÄT, AINEISTO JA ANALYSOINTI

Jouni Tourunen, Teemu Kaskela ja Antti Weckroth

Tämä raportti perustuu pohjoismaiseen vankiloiden päihdekuntoutusohjelmia tutkivaan hankkeeseen "Prison-based drug treatment in the Nordic countries: control and rehabilitation in welfare state institutions" (2011–2014), jota on rahoittanut Pohjoismaiden neuvoston alainen yhteiskuntatieteellisen ja humanistisen tutkimuksen tutkimuslautakunta (NOS-HS). Tutkimushankkeessa on haastateltu vankiloiden työntekijöitä ja päihdekuntoutusohjelmiin osallistuneita vankeja sekä havainnoitu päihdekuntoutusohjelmien päihderyhmiä kolmessa vankilassa vuoden 2012 aikana. Tutkimusaineiston keruu toteutettiin samalla periaatteella kaikissa neljässä Pohjoismaassa (Norja, Ruotsi, Suomi ja Tanska).

Päihdekuntoutusohjelmat

Tutkimus kohdistui yhteen päihdekuntoutusohjelmaan kussakin kolmesta tutkimukseen osallistuneesta vankilasta. Ohjelmat olivat 1) terapeutin yhteisöhoitoohjelma miesvangeille (V1), 2) kognitiiviseen malliin perustuva kuntoutusohjelma naisvangeille (V2) ja 3) kognitiiviseen malliin perustuva kuntoutusohjelma miesvangeille (V3). Kaksi ensimmäistä ohjelmaa toteutettiin omalla osastolla, kolmas ohjelma puolestaan päiväkurssina.

Ensimmäinen ohjelma perustui terapeutin yhteisön, transaktioteorian (TA-terapia) ja 12 askeleen (AA/NA-ryhmät) periaatteille. Ohjelma koostui kolmesta vaiheesta, joista ensimmäinen toteutettiin suljetussa vankilassa, toinen avovankilassa ja kolmas vankilasta vapautumisen jälkeen vangin (oppilaan) kotikunnassa. Ensimmäisen vaiheen alun jälkeen terapeutin yhteisön oppilaat osallistuivat myös työtoimintaan. Kolmivaiheisen ohjelman kesto oli yksiköittäinen, mutta siihen osallistuttiin yleensä puolelta–kahden vuoden ajan.

Toinen ja kolmas ohjelma perustuivat kognitiivis-behavioraaliseen teoriaan ja ne kohdistuivat päihteiden käyttöä ja rikollista elämäntapaa ylläpitävien ajattelu- ja käyttäytymistapojen tunnistamiseen ja muuttamiseen. Toinen ohjelma toteutettiin suljetun vankilan puoliavoimella naisten kuntouttavalla osastolla (6 paikkaa), jossa sellien ovet olivat lukittuina vain yöaikaan ja jossa osallistujilla oli käytössään oma sisäpiha. Ohjelma kesti noin neljä kuukautta. Kolmas ohjelma toteutettiin päiväkurssina suljetussa vankilassa noin kolmen kuukauden aikana. Ohjelman kesto oli 120 tuntia. Toisin kuin kahdessa muussa ohjelmassa, päiväkurssin osallistujia ei välttämättä ollut sijoitettu samalle asuinosaan. Molemmissa kognitiivisissa ohjelmissa ohjelmiin kuuluvat ryhmät kokoontuivat 2–3 kertaa viikossa. Muuna aikana osallistujat tekivät kirjallisia tehtäviä ja kävivät työssä.

Historiallinen katsaus

Päihdekuntoutusohjelmien kehittymisen lyhyt historiallinen tarkastelu perustuu vankeinhoidon vuosikertomuksiin, eri toimi- tai neuvottelukuntien mietintöihin ja raportteihin, päihdestrategiaa tai päihdekuntoutusta koskeviin vankeinhoidon linjauksiin tai selvityksiin, tutkimuksiin sekä neljän avainhenkilön haastatteluihin. Haastatellut avainhenkilöt ovat työnsä tai asemansa perusteella olleet keskeisesti vaikuttamassa päihdekuntoutusohjelmien kehittämiseen. Tarkastelun tavoitteena on paikantaa niitä politiikan ja käytäntöjen taitekohtia, jotka ovat vaikuttaneet päihdekuntoutusohjelmien kehittämiseen ja toteuttamiseen. Tarkastelu keskittyy erityisesti 1990-luvun loppuun ja 2000-luvun alkuun, jolloin nykyisen huume politiikan ja myös vankeinhoidon päihdestrategian perusteet muovattiin.

Päihdeohjaajien haastattelut

Päihdekuntoutusohjelmista vastasivat ja niitä ohjasivat päihdeohjaajat, jotka ovat vankeinhoidon työntekijöitä. Muodollinen pätevyysvaatimus päihdeohjaajan tehtävään on soveltuva sosiaalialan koulutus, jollaiseksi laskeetaan myös vartijan koulutus. Suurin osa haastattelemistamme päihdeohjaajista oli opiskellut tai olivat opiskele massassa ammattikorkeakoulussa, jotkut opiskelivat myös ylempää ammattikorkeakoulututkintoa. Osa ohjaajista

oli opiskellut ja työskennellyt myös vartijana. Päihdekuntoutusohjelmien ohjaamiseen oli usein liittynyt myös jonkinlaisia lyhyitä ohjelmakohtaisia koulutuksia.

Pyysimme kolmen tutkimuksessa mukana olevan vankilan päihdeohjaajia haastateltaviksi tutkimukseen. Haastatteluihin osallistui yhteensä 19 ohjaajaa, joista kuutta haastateltiin henkilökohtaisesti yksilöhaastattelussa ja 13 osallistui johonkin neljästä ryhmähaastattelusta. Haastatelluista päihdeohjaajista 13 oli naisia ja 6 miehiä. Tämä raportti perustuu pääasiassa näihin ohjaajien haastatteluihin. Lisäksi tutkimuksen aikana haastateltiin vankilanjohtajia tai apulaisjohtajia (3), lääkäreitä (2), sairaanhoitajia (1) ja työnjohtajia (1), joiden haastatteluja on käytetty joissakin kohdin täydentävänä aineistona.

Haastatteluteemat kohdistuivat yleisesti päihdekuntoutuksen tavoitteisiin vankeinhoidon osana ja erityisesti kyseessä olevan ohjelman tavoitteisiin tutkimusvankilassa, päihdekuntoutukseen liittyviin kontrolli- ja sanktiomuotoihin, eri ammattiryhmien yhteistyöhön päihdekuntoutusohjelmien toteutuksessa sekä ohjaajien ja vankien väliseen yhteistyösuhteeseen. Haastattelut kestivät 35 minuutista puoleentoista tuntiin.

Vankien haastattelut

Tutkimusta varten haastattelimme 22 päihdekuntoutusohjelmaan osallistunutta vankia: 11 terapeutisessa yhteisössä (V1), 6 naisten päihdekuntoutusosastolla (V2) ja 5 kognitiivisella päiväkursilla (V3). Lisäksi teimme kuusi jatko-haastattelua, jotka ajoittuivat vähintään kolme kuukautta ohjelman päättymisen jälkeen. Haastattelut kohdistuivat kuntoutukseen hakeutumiseen, kuntoutuksesta saatuihin hyötyihin, vuorovaikutussuhteisiin (henkilökunta ja muut vangit) ja kontrolliin liittyviin kysymyksiin. Haastatelluista vangeista 6 oli naisia ja 16 miehiä. Haastateltavien keski-ikä oli 35 vuotta (ikäjakauma 24–50 vuotta). Seitsemän haastateltavaa ilmoitti pääongelmakseen alkoholin, joskin osalla heistä oli kokemuksia myös huumeiden käytöstä. Neljä haastatelluista oli vankilassa ensimmäistä kertaa, yhdellä vangilla oli meneillään 11. vankeuskerta. (Taulukko 1.)

Taulukko 1: Haastateltujen vankien taustatiedot.

	Terapeuttinen hoitoyhteisö	Naisten kognitiivinen kuntoutusosasto	Miesten kognitiivinen päiväkurssi	Yhteensä
n	11	6	5	22
Keski-ikä (minimi–maksimi)	36 (26–45)	39 (25–50)	29 (24–34)	35 (24–50)
Miehiä	100 %	0 %	100 %	73 %
Ensi kertaa vankilassa	9 %	33 %	20 %	18 %
Alkoholi pääpäähteenä	18 %	33 %	60 %	32 %

Osallistuva havainnointi

Saimme osallistua myös päihdekuntoutusohjelmien päihde- ja muihin ryhmiin. Osallistuva havainnointi vankiloissa keskittyi näihin ryhmiin, joihin osallistuimme kolmessa vankilassa yhteensä 20 kertaa. Havainnointia ohjasi yhteinen teemarunko, jonka mukaisesti huomiota kiinnitettiin ryhmien ja osaston olosuhteisiin, ilmapiiriin, päiväruutiineihin, kontrollitoimenpiteisiin sekä vankien ja ohjaajien vuorovaikutukseen. Teimme muistiinpanoja havaintopäiväkirjaan vankilavierailujen yhteydessä tai välittömästi vierailujen jälkeen. Käytimme vankilavierailuihin aikaa yhteensä 135 tuntia, johon sisältyvät kaikki haastattelut, osallistumiset ryhmiin ja vapaamuotoinen vuorovaikutus vierailujen yhteydessä. Koodasimme havaintopäiväkirjojen merkinnät haastatteluaineistojen tapaan. Tässä raportissa käytämme havaintoaineistoa haastatteluaineistoja täydentävänä aineistona luvuissa neljä ja viisi.

Aineiston analysointi

Aineistonkeruuta ja analyysia inspiroi erityisesti fenomenologinen tutkimusperinne: halusimme ymmärtää osallistujien kokemuksia (esim. Hays & Wood 2011). Tutkijoina pyrimme analyyseissa ymmärtämään, kuinka osallistajat ja ohjaajat kokivat päihdekuntoutusohjelmat vankilaympäristössä. Nauhoitimme ja litteroimme sekä ohjaajien että vankien haastattelut. Kaikissa hankemaissa käytettiin samoja ohjaajien ja vankien teemahaastattelurunkoja. Litteroidut haastattelut samoin kuin osallistuvan havainnoinnin muistiinpanot koodattiin ensimmäisessä vaiheessa tutkimushankkeen yhteisillä koodausrungoilla ja toisessa vaiheessa yhteistä runkoa kasvatettiin aineistolähtöisesti koodailla, jotta pystyttiin tavoittamaan suomalaisen aineiston erityispiirteet. Analysoimme aineiston teemoittain ja kirjoitimme kustakin teemasta yhteenvedon (memo), jotka toimivat kirjoittamisen pohjana. Analyysissa pyrimme ottamaan huomioon sukupuoli- ja ohjelmakohtaiset eroavuudet. Koodauksessa ja analysoinnissa käytimme välineenä NVivo 10 -ohjelmaa.

3. PÄIHDEKUNTOUTUSOHJELMIEN LYHYT HISTORIA

Jouni Tourunen, Antti Weckroth ja Teemu Kaskela

Tässä jaksossa tarkastelemme lyhyesti vankiloiden päihdekuntoutusohjelmien historiaa Suomessa. Historiaa luonnehtii ohjelmien puuttuminen aina 1980-luvun loppupuolelle asti, ensimmäiset ohjelmakokeilut 1980- ja 1990-lukujen taitteessa, ohjelmien aktiivinen kehittäminen 1990-luvun puolivälistä 2000-luvun alkuun saakka sekä ohjelmien ja niihin osallistuneiden vankien määrän väheneminen ohjelmatyön linjausten kaudella viimeksi kuluneiden kymmenen vuoden aikana.

3.1 Päihdeohjelmia edeltänyt aika (-1985)

Päihdetyöllä on vankiloissa pitkä historia. Esimerkiksi AA-ryhmiä on pidetty vankiloissa aina 1950-luvulta lähtien. Vankeinhoidon vuosikertomuksissa toistuu 1970- ja 1980-luvuilla usein toteamus ”AA-ryhmiä kokoontui kaikissa vankiloissa”. Myös A-klinikoiden tai muiden ulkopuolisten toimijoiden ryhmiä kerrotaan järjestetyn joissakin vankiloissa. Vuonna 1981 pidettiin Ruotsissa huumeita ja erilaisia hoitomenetelmiä käsitellyt pohjoismainen vankeinhoidon seminaari, johon myös Suomesta osallistui viisi henkilöä (Vankeinhoidon vuosikertomus 1981, 32).

Päihdetyöstä ei tässä vaiheessa kuitenkaan puhuttu erityisenä vankeinhoidon osana tai kokonaisuutena. Päihdetyö perustui terveyden- ja sosiaalihuollon sekä muun henkilöstön antamaan yksilölliseen ohjaukseen ja neuvontaan sekä lääkehoitoon. Päihdetyötä sisältyi todennäköisesti jossakin määrin myös erilaisiin vangeille järjestettyihin kuntouttaviin, työkykyä ylläpitäviin, perhekeskeisiin tai vapautteen valmentaviin kursseihin. Joissakin vankiloissa oli lisäksi käytettävissä kunnan sosiaalityöntekijöiden tai päihdehuollon palveluja. (Huumeiden torjunnan ja päihdehuollon tehostaminen vankeusaikana 1991, 32.)

Huumeekysymystä käsiteltiin ensimmäisen kerran Vankeinhoitoasian neuvottelukunnan raportissa vuonna 1984. Raporttia varten vankeinhoito-osastolla laadittiin selvitys huumetilanteesta ja päihteiden käytön ehkäisyneuvoista vankiloissa. 1970-luvulla tuomittiin huumerikoksesta vuosittain keskimäärin 500 henkilöä, joista 75 % selvisi pelkällä sakkotuomiolla. Huumetilanne nähtiin hieman parempana kuin kymmenen vuotta aikaisemmin, ns. ensimmäisen huumeaallon jälkeen. (Huumeet vankeinhoidollisena ongelmana 1984, 4.)

Neuvottelukunnan raportin (Huumeet vankeinhoidollisena ongelmana 1984, 4, 14, 20–21) mukaan huumeet eivät vielä olleet iso ongelma vankiloissa. Vain 0,8 % vangeista oli tuomittu huumerikoksesta ja suurimpana ongelmana nähtiin ”huumaavassa tarkoituksessa” käytetyt lääkeaineet kuten barbituraatit, erilaiset yhdistelmävalmisteet ja bentsodiatsepiini johdannaiset. Esimerkiksi Helsingin keskusvankilan vuoden seurannassa (11/1982–12/1983) todettiin 134 lääkeaineiden väärinkäyttötapausta, mutta vain kaksi hashiksen ja yksi amfetamiinin käyttötapaus. Arvion mukaan vankiloissa ”hashispiippuja tavataan satunnaisesti ja injektion käyttö on äärimmäisen harvinaista”. Työsiirtoloissa ja avolaitoksissa saattoi ”satunnaisesti esiintyä runsasta alkoholin käyttöä”.

Neljännes vankiloiden kurinpitörajoituksesta aiheutui kuitenkin ”itsensä päihdyttämistapauksista”. Huumeita ja lääkkeitä arvioitiin käytettävän vankiloissa usein alkoholin korvikkeena. Suurinta osaa huumaus- tai lääkeaineiden käyttäjistä ei pidetty säännöllisinä käyttäjinä, vaan lähinnä alkoholi-ongelmaisina. (Huumeet vankeinhoidollisena ongelmana 1984, 9, 14, 20–21.) Turun keskus- ja lääninvankilan lääkärin psykiatrisella vastaanotolla käyneistä vangeista 2 %:lla (n=5) diagnosoitiin ”narkomania” (Salokangas 1978, 33). Airaksisen (1981, 49) tutkimuksen mukaan Turun keskusvankilan kirjatusta päihderikkomuksista vuosina 1962–1980 ”ei varsinaisia huumausaineita löytynyt yhtä lukuun ottamatta”.

Toisaalta haastattelemiemme avainhenkilöiden mielestä kannabiksen käyttö vankiloissa oli tuohon aikaan yleistä, mutta sen käyttöä ei aktiivisesti kontrolloitu. Yhden haastateltavamme mukaan eduskunnan oikeusasiamies huomautti jo vuonna 1964 Helsingin keskusvankilassa tehdyn tarkastuskäynnin yhteydessä liian runsaasta huumeiden käytöstä. (Haastattelut B, E)

Neuvottelukunnan mukaan vankiloiden oli kuitenkin syytä valmistautua kouluttamaan henkilökuntaa, vahvistamaan huumekontrollia sekä kehittämään yhteistyötä poliisin ja päihdehuollon kanssa. Suositukseen vaikutti osaltaan se, että Ruotsin vankiloiden tilanteen katsottiin kehittyneen huolestuttavaan suuntaan. Vankeus nähtiin luontevana mahdollisuutena katkaisuhuoltoon, fyysisen ja henkisen kunnan kohentamiseen sekä vapaaseen yhteiskuntaan sopeutumisen edistämiseen.

Huumekontrollin tehostaminen ei kuitenkaan saisi johtaa ”vankien oikeusturvan järkkymiseen, eikä myöskään henkilökunnan ja vankien välisten suhteiden kärjistymiseen”. Myönteistä laitosilmapiiriä edistävinä toimintoina nähtiin mm. vapaa-ajan toiminnan kehittäminen, hoitoonohjauksen tehostaminen sekä vapautteen valmentavan työn laajentaminen yhteistyössä ulkopuolisten toimijoiden kanssa. (Huumeet vankeinhoidollisena ongelmana 1984.)

3.2 Ensimmäisten päihdeohjelmakokeilujen kausi (1986–1994)

Päihdekuntoutusohjelmat ja päihteetön osasto

Vankeinhoidon vuosikertomuksissa päihdekuntoutusohjelmat mainitaan ensi kerran vuonna 1993 ja päihteettömät osastot vuonna 1994. Vuoden 1993 vuosikertomuksessa (s. 40) otsikon ”Sosiaalityö ja kuntoutus sekä muu vapautteen valmentava toiminta” alla todetaan:

”Myös päihdeongelmaan pyrittiin vaikuttamaan järjestämällä mm. päihteiden käytön vähentämiseen tähtääviä tai tätä tavoitetta muutoin tukevia kursseja tai toimintakokonaisuuksia. Ko. toimintaa oli 8 vankilassa.”

Samassa yhteydessä todetaan kuntouttavaan toimintaan osallistuneen vuonna 1993 keskimäärin 32 vankia päivittäin, AA-ryhmän kokoontuneen 20 vankilassa ja ensi kertaa mainittavan NA-ryhmän 3 vankilassa.

Vuoden 1994 toimintakertomuksessa (s. 40) mainitaan lyhyesti päihteettömien osastojen toiminnasta:

”Myös erityisesti päihteiden käytön vähentämiseen tähtääviä toimintakokonaisuuksia toteutettiin sekä kurssimuotoisesti että ns. päihteettömien osastojen toimintaohjelmoina.”

Samassa yhteydessä näitä toimintakokonaisuuksia, joihin vuonna 1994 osallistui keskimäärin 52 vankia päivittäin, kuvattiin seuraavasti:

”Päiväohjelmat sisälsivät toimintaohjelman tavoitteesta riippuen erilaisia keskustelu- ja opintotilaisuuksia sekä askartelu- tai työtoimintaa, liikuntaa ja muuta harrastustoimintaa. Ohjelmien kesto vaihteli viikosta jatkuvaan toimintaan.”

Anja Koski-Jänneksen (1995) selvityksen mukaan päihteetön osasto toimi vuonna 1993 neljässä vankilassa ja 16 vankilassa toteutettiin päihdekuntoutusohjelmia, joihin osallistui 136 vankia. Alkuaikojen toimintaan liittyneitä vaikeuksia kuvataan seuraavasti (emt., 26):

”Toiminnassa on keskitytty lähinnä arkisten selviytymis- ja ylläpitotaitojen (siivous, ruuanlaitto, leipominen, liikunta ym.) opetteluun. Päihdeongelman voittamiseen kohdistuvaa työtä on tehty melko vähän – luultavasti riittämättömän koulutuksen takia.”

Mielenkiintoinen on myös toteamus, jonka mukaan Turun vankilaan suunnitellusta päihdeettömän osaston perustamisesta luovuttiin, koska ”vangeille tehdyn kyselyn tulokset olivat kuitenkin niin murskaavia” (Koski-Jännes 1995, 26).

Keravan ja Hämeenlinnan vankisairaalan päihdekuntoutusosastot

Ensimmäiset ohjelmakokeilut olivat kuitenkin käynnistyneet jo aikaisemmin kuin Vankeinhoidon vuosikertomuksista ilmenee, 1980-luvun loppupuolella. Keravan nuorisovankilassa aloitettiin vuoden 1988 lopulla yhteisöhoitolliseen malliin pyrkinyt osasto (OAIII), jolle pääsemisen edellytyksenä oli vangin sitoutuminen päihdeettömyyteen ja osallistuminen erilaisiin kuntoutumistoimintoihin.

Osasto oli tarkoitettu 4–6 vangille. Tavoitteena oli valmentaa nuoria vankeuden jälkeiseen vapauteen palaamiseen, vahvistaa heidän kykyään ottaa vastuuta käyttäytymisestään ja elämästään. Päihdeettömyyttä kontrolloitiin virtsatesteillä, joita ei tuolloin vielä käytetty muissa vankiloissa. Aloitteen osaston perustamisesta tekivät sosiaalityöntekijät, jotka olivat havainneet monilla nuorilla kannabiksen ja amfetamiinin käyttöä vankeuden aikana. Henkilökunnalla ei kuitenkaan ollut tukenaan mitään koulutusta osaston suunnittelun ja toteutuksen missään vaiheessa. Osastoa johti työryhmä, johon kuuluivat psykologi, sosiaaliohjaaja, sairaanhoitaja ja ylivartija. (Haastattelu B)

Anja Koski-Jännes (1995, 24) kuvasi osastoa seuraavasti:

”Keravan nuorisovankilassa toimi vuosina 1988–1993 päihdeettömän osasto, johon voi hakea saman vankilan nuoriso-osastolta. Tavoitteena oli lisätä vangin oma-aloitteisuutta sekä toiminta- ja yhteistyökykyä, suunnitelmallisuutta ja vastuuntuntoa. Toiminnan viitekehys oli yhteisöhoitollinen. Aamupäivisin tehtiin työtä tai opiskeltiin, iltapäivällä osallistuttiin kokouksiin, ryhmiin tai harrastettiin liikuntaa. Päihderyhmässä välitettiin tietoa ja keskusteltiin päihdeongelmista. Päihdeongelmia käsiteltiin myös yhdyshenkilön kanssa, osasto- ja kriisikokouksissa ja muissa ryhmissä.”

Osasto perustettiin vankilanjohtajan vahvalla tuella, vaikka osastoa kohtaan esiintyi koko ajan myös vastustusta. Vastustus kohdistui erityisesti osaston vartijoihin, jotka joutuivat erilaisen painostuksen tai kiusaamisen kohteeksi. Vastustuksen aiheuttamien konfliktien vuoksi osaston toiminta lopetettiin vuonna 1993, mutta käynnistettiin vielä myöhemmin uudelleen muutamaksi vuodeksi. (Haastattelu B; Koski-Jännes 1995, 24.)

Hämeenlinnan vankisairaalan 32-paikkaisen kuntoutumisosaston toiminta käynnistyi vuoden 1987 aikana. Osastolla hoidettiin psyykkisistä ja päihdeongelmista kärsineitä vankeja. Osaston tavoitteena oli motivoida vankeja suunnittelemaan ja toteuttamaan tulevaisuuttaan ilman huumeita ja päihteitä. Vankeinhoidon vuosikertomuksen (1988, 39) mukaan:

”Hämeenlinnan vankisairaalamme pantiin kertomusvuonna erityistä painoa kuntoutumisosaston kehittämiseksi. Kuntoutumisosastolla tutkitaan ja hoidetaan mm. toistuviin vankeustuomioihin liittyvistä psykososiaalisista ongelmista kärsiviä ja päihteitä väärinkäyttäviä vankeja.”

Katkaisuhoitajaksot vankisairaalamme kestivät yleensä 4–6 viikkoa ja kuntoutusohjelmat suunniteltiin noin neljän kuukauden ajaksi. Hoito perustui yksilöllisiin suunnitelmiin henkilökohtaisen tukihenkilön valvonnassa. Osastolle kuvattiin olleen halukkaita jatkuvasti enemmän kuin sinne pystyttiin ottamaan. Vuonna 1993 katkaisuun haki 114 ja hoitoon otettiin 64 vankia. Kuntoutukseen hakijoita oli 101, joista 23 hyväksyttiin osastolle. Keskimäärin osastolla oli hoidossa 7–10 vankia kerrallaan. Hoitajaksojen keskeytyminen oli kuitenkin yleistä: katkaisuhoidossa 58 % ja kuntoutushoidossa 55 % hoitajaksoista keskeytyi suunniteltua aikaisemmin. Vankien vaihtuvuus ja vaikeus siirtyä suoraan siviiliin sekä vankien hoidon aikainen päihteiden käyttö kuvattiin suurimmiksi ongelmiksi. (Koski-Jännes 1995, 23–24; Huumeiden torjunnan ja päihdehuollon tehostaminen vankeusaikana 1991, 31–32.) Keväällä 1994 Hämeenlinnan vankilaan avattiin myös naisvangeille tarkoitettu päihdeettömän osasto (Koski-Jännes 1995, 23–24).

Huoli tartuntatautien leviämisestä

1980- ja 1990-lukujen taitteessa sosiaali- ja terveysministeriön ja oikeusministeriön välillä käytiin useita keskusteluja vankiloiden päihdeongelmista ja niihin puuttumisesta (haastattelu C). Huolta aiheutti erityisesti mahdollisten HIV- ja hepatiittitartuntojen leviäminen vankien keskuudessa. Vankeinhoidon vuosikertomuksissa huoli mainitaan ensi kerran vuonna 1986, jolloin aloitettiin myös vankien vapaaehtoinen testaus (Vankeinhoidon vuosikertomus 1986, 39).

”Immuunikadon leviäminen maailmalla aiheutti jonkin verran huolestumista. Sairausten torjumisessa on noudatettu lääkintöhallituksen ohjeita. Vankeja testattiin vapaaehtoisuuden pohjalta, eikä testauksissa löydetty yhtään positiivista näytettä. Henkilökunnan koulutukseen kiinnitettiin erityistä huomiota; aihetta käsiteltiin vartijakurssilla, perustutkinnon kurssilla, johtajapäivillä ja terveydenhuollon koulutuspäivillä.”

Samana vuonna vankeinhoidon lääketieteen edustajia osallistui niin kansainvälisiin (Pariisi) kuin pohjoismaisiin (Tukholma) HIV/AIDS-tilannetta käsitelleisiin kokouksiin. Vankeinhoito-osastolla laadittiin muistio HIV-positiivisen vangin hoitamisesta vankeinhoitolaitoksessa ja lääkintöhallituksen AIDS-tiedotetta jaettiin vangeille. (Vankeinhoidon vuosikertomus 1986, 40.) Seuraavan vuoden vuosikertomuksen mukaan immuunikadon torjumisessa pääpaino oli edelleen terveyskasvatuksessa ja henkilökunnan koulutuksessa. Ruotsissa järjestettyyn ”AIDS ja vankeinhoito” -seminaariin osallistui Suomesta 15 henkilöä. Vuosikertomuksesta selviää myös, että kahden vuoden aikana testattujen noin 1 000 vangin joukosta oli löytynyt ensimmäinen positiivinen löydös. (Vankeinhoidon vuosikertomus 1987, 41.) Seuraavina kahtena vuonna raportoidaan myös yhdestä vuosittaisesta positiivisesta testituloksesta (Vankeinhoidon vuosikertomus 1989, 39). Vuonna 1988 Vankeinhoito-osasto laati myös uuden yleiskirjeen vangin terveydentilan seurannasta:

”Kertomusvuonna laadittiin jokaiselle rangaistuslaitokseen tulevalle vangille perushygieniapakkausten yhteydessä jaettava terveydenhuoltotiedote. Tiedotteessa käsitellään vankeinhoitolaitoksen terveydenhuoltopalvelujen lisäksi terveyskasvatuksellisia näkökohtia.” (Vankeinhoidon vuosikertomus 1988, 42.)

Arvio vankiloiden päihdetilanteesta ja kehittämisen tarpeista

Vankeinhoitoon asetettiin 30.10.1990 työryhmä, jonka tehtävänä oli pohtia sekä huumeiden kontrolliin että huumeongelmien vähentämiseen ja hoitoon liittyviä toimenpiteitä. Työryhmä teki joulukuussa 1990 laajan huume- ja päihdeongelmia kartoittavan kyselyn kaikkiin vankiloihin. Seuraava lainaus tiivistää päihdetyön tilanteen 1990-luvun alussa (Huumeiden torjunnan ja päihdehuollon tehostaminen vankeusaikana 1991, 32):

”Laitoksille tehdyn kyselyn mukaan päihdehuollon kuntoutus perustuu tällä hetkellä varsin pitkälle terveydenhuoltohenkilöstön, psykologien, sosiaalityöntekijöiden ja diakonien antamaan ohjaukseen ja neuvontaan sekä lääkehoitoon. Joissakin laitoksissa on järjestetty paikkakuntaryhmätoimintaa, jossa vangit ovat tervanneet oman paikkakuntansa sosiaalityöntekijöitä ja ovat voineet sopia päihdehuollon palvelujen käytöstä. Joissakin laitoksissa on lisäksi järjestetty erilaisia päih-teisiin ja niiden haittavaikutuksiin liittyviä teematilaisuuksia. Kymmenessä laitoksessa ilmoitettiin käytettävän ulkopuolisia päihdehuollon palveluja. Lisäksi 15 laitoksessa toimi AA-kerho ja yhdessä NA-kerho.”

Vankeinhoidon työryhmän raportti (Huumeiden torjunnan ja päihdehuollon tehostaminen vankeusaikana 1991, 49–77) arvioi vankiloiden päihdeongelmien lisääntyneen monella tavalla 1980-luvun loppupuolella. Raportin mukaan huumerikoksista tuomittujen vankien määrä oli kasvanut (3.4 % vuonna 1990) ja kovat huumeet olivat ilmaantuneet Etelä-Suomen suuriin vankiloihin. Huumevelkoihin liittyvän väkivallan kuvattiin lisääntyneen ja huumeiden aiheuttamien terveyshaittojen yleistyneen. Työryhmän mielestä päihdeiden käyttö oli ymmärrettävä tapa yrittää lievittää vankilaolosuhteiden tuottamaa ahdistusta. Vankilaolosuhteissa huumeiden ja lääkkeiden

käyttö korvasi helposti alkoholin. Laittomia huumeita (kannabis, amfetamiini, lääkkeet) käyttivät pääasiassa nuoret 21–30-vuotiaat vangit.

Työryhmän ehdotukset (Huumeiden torjunnan ja päihdehuollon tehostaminen vankeusaikana 1991, 49-74) jakaantuivat kolmeen osaan. Ensinnäkin ehdotettiin erilaisten *tarkastus- ja valvontatoimenpiteiden lisäämistä* sekä huumevalvonnan yhteyshenkilöiden nimeämistä joka vankilaan.

Ehdotettuja toimenpiteitä olivat mm. tapaamisten ja puhelinsoittojen valvonnan tehostaminen sekä virtsatestien käyttöönotto. Työryhmä kuitenkin totesi, ettei huumeongelmia voida ratkaista vain kontrollitoimenpiteiden avulla. Toiseksi ehdotettiin myös *päihdekuntoutuksen lisäämistä* sekä yhteistyössä kunnallisen päihdehuollon kanssa että vankiloiden omana toimintana, kuten vankilan muusta toiminnasta erillään olevien päihdeettömien erityisosastojen avulla. Päihdekuntoutuksen uskottiin vahvistavan vankien selviytymistä vankeuden jälkeen ja palvelevan näin vankeinhoidon keskeistä tavoitetta edistää vangin yhteiskuntaan integroitumista. Tärkeänä nähtiin myös asiallisen ja tosiasioihin perustuvan tiedon jakaminen eli tiedotus-, valistus- ja terveyskasvatustoiminnan kehittäminen. Työryhmä korosti, että päihdekuntoutusta on toteutettava ainoastaan vapaaehtoisuuden pohjalta ja vankien omaa motivaatiota vahvistavana. Kolmanneksi korostettiin *henkilökunnan* niin valvonta- kuin kuntoutustoimintaan liittyvän *koulutuksen lisäämistä* Vankeinhoidon koulutuskeskuksen kautta. Työryhmän ehdotuksissa hahmottuukin jo myöhemmän vankeinhoidon päihdestrategian (1999) peruseräaatteet: pyrkimys vähentää päihdeiden saatavuutta ja tarjontaa kontrollin keinoin sekä päihdeiden kysyntää kuntoutuksen keinoin.

3.3 Aktiivisen kehittämisen kausi (1995–2001)

Vuonna 1995 voimaan tullut lakimuutos (Laki rangaistusten täytäntöönpanosta 31.1.1995/128) muutti vankien työvelvollisuuden toimintoihin osallistumisvelvollisuudeksi. Toiminnoilla tarkoitetaan työn ja opiskelun lisäksi muitakin vangin sosiaalista, henkistä ja fyysistä toimintakykyä parantavia aktiviteetteja (Koski-Jännes 1995, 91). Muutos pohjusti omalta osaltaan myös erityisten päihdekuntoutusohjelmien kehittämisen mahdollisuuksia. Muita keskeisiä kehittämistä tukeneita toimia olivat Anja Koski-Jänneksen (1995) selvitys vaikuttavista kuntoutusmenetelmistä, Vankien päihdehuolto -projekti (1996–1999), Vankeinhoidon päihdestrategian laatiminen (1999) ja vankiloiden päihdeohjaajien virkojen lisääminen 2000-luvun alussa.

Merkkejä HIV:n leviämisestä ja korvaushoidon aloittaminen

Päihdeongelmallisille vangeille suunnattujen kuntoutusohjelmien kehittäminen aktivoitui toisen huumeaallon myötä 1990-luvun puolivälissä. Kehittämisen taustalla vaikuttivat edelleen huumeongelmien lisääntymisen tuottamat haitat, erityisesti huoli HIV-epidemian leviämisestä vankiloissa. Vuoden 1997 vankeinhoidon vuosikertomuksessa (s. 46) todetaan seuraavasti:

”Huumausaineiden käytön ja huumeiden käyttäjille tuomittujen vankeusrangaistusten lisääntyminen näkyy vankien yleisen terveydentilan ja työkyvyn heikkenemisenä sekä päihdeiden käyttöön liittyvien erityisten fyysisten ja psyykkisten terveysongelmien korostumisena. Varsinkin suomensäiseen huumeidenkäyttöön kytkeytyvien hepatiittitartuntojen määrä on huomattava. Erityisen huolestuttavaa on, että tartuntoja tapahtuu yhteisten, huonosti puhdistettujen tai puhdistamattomien ruiskujen ja neulojen välityksellä. Vaikka tietoon ei juurikaan ole tullut HIV-tartunnan saaneita huumeita käyttäneitä vankeja, ulkomaiset kokemukset viittaavat siihen, että HIV-tartunnan leviäminen huumeiden käyttäjien keskuudessa ja siten myös vankiloissa voi olla vain ajan kysymys.”

Seuraavan vuoden vuosikertomuksessa (1998, 46) viitataan pääkaupunkiseudun huumeidenkäyttäjien keskuudessa paljastuneeseen HIV-epidemiaan, joka heijastui myös vankiloihin. Uusi HIV-tartunta todettiin kuudella vangilla (940 tutkimusta), joista viidellä tartunta liittyi huumeiden pistämiseen. Vuosikertomuksen (emt, 46) mukaan ”yli kaksi kolmannesta vangeista ilmoitti käyttäneensä ruiskuhuumeita ja yli puolet heistä myös vankilassa”.

Vuoden 1997 vuosikertomuksessa (46), otsikon ”Päihdesairauksien hoito” alla, kirjoitetaan ensi kertaa opioidi-riippuvaisten korvaushoidosta, jota oli samana vuonna aloitettu toteuttaa Suomessa sosiaali- ja terveysministeriön ohjauksessa:

”Syksyllä 1997 tuli STM:n määräyksellä myös vankiloissa mahdolliseksi jatkaa yhteistyössä yliopistosairaalan tai Helsingin kaupungin psykiatristen sairaaloiden yksikön kanssa näissä aloitettua opioideista riippuvaisten potilaiden valvottua hoitoa eräillä opioideja sisältävillä lääkkeillä. Tämän erityistason sairaanhoidoksi määritellyn hoidon tulee perustua hoitosuunnitelmaan, jossa aina selvitetään myös potilaan muu lääketieteellisen ja psykososiaalisen hoidon ja seurannan tarve. Hoidon tavoitteena on aina opioidiriippuvuudesta vieroittaminen. Asiasta järjestettiin tiedotusta vankilahenkilökunnalle ja varauduttiin siihen, että vankilan ulkopuolella aloitettu vieroitus- tai korvaushoito ei äkillisesti katkeaisi potilaan joutuessa mahdollisesti vankilaan.”

Kuntoutusohjelmien leviäminen

Vankeinhoidon vuosikertomuksissa ”päihdekuntoutusohjelma” mainitaan ensi kertaa vuonna 1993 ja ”toimintaohjelma” vuonna 1994. Vuoden 1995 vuosikertomuksen (42) mukaan ”näissä toimintaohjelmissa pääpaino on ollut erilaisilla päihteiden käytön vähentämiseen tähtävillä kurseilla tai toimintakokonaisuuksilla.” Ohjelmia toteutettiin joko intensiivisinä muutaman viikon jaksoina tai pidemmällä aikavälillä viikkotuntien määrältään pienempinä. Vuonna 1995 toimintaohjelmia toteutettiin 21 vankilassa ja osallistujia oli päivittäin keskimäärin 79 henkilöä. Päihdeohjelmien rinnalle alkoi vähitellen tulla myös tiettyjen rikosten ehkäisyyn tai muuhun vangin toimintakykyä edistämiseen pyrkiviä toimintaohjelmia (Vankeinhoidon vuosikertomus 1996, 42).

Merkittävimpiä kuntoutusohjelmien edistäjiä 1990-luvulla olivat Anja Koski-Jänneksen vuonna 1995 julkaisema raportti ”Huppu silmiltä” ja nelivuotinen Vankien päihdehuolto -projekti (VP-projekti). Koski-Jänneksen raportin taustalla oli vankeinhoito-osaston toimeksianto, jonka mukaan (Vankeinhoidon vuosikertomus 1994, 40)

”Vankien päihteiden käytön vähentämiseen tähtävän toiminnan lisäämiseksi ja kehittämiseksi vankiloissa vankeinhoito-osasto asetti projektiryhmän selvittämään kotimaisia ja ulkomaisia kokemuksia päihteiden käytön vähentämiseen tähtävistä toimenpiteistä ja menetelmistä. Projektiryhmän tehtävänä oli myös kehittää toimintamalleja vankien päihteiden käytön vähentämiseksi sekä henkilökunnan valmiuksien lisäämiseksi vankien päihdeongelmaan vaikuttamiseksi.”

Koski-Jänneksen (1995) raportti sisälsi katsauksen vankiloiden päihdeohjelmien vaikuttavuustutkimuksiin ja vankiloiden päihdetyön tilanteeseen. Raportissa tehtiin myös lukuisia toimenpide-ehdotuksia, joiden mukaisesti vankeinhoidon päihdekuntoutuksen kehittäminen käynnistyi. Raportin (emt, 89–90) mukaan 1) oli syytä edetä laajalla rintamalla eli kehittää monenlaisia ohjelmia vastaamaan vankien eritasoisiin tarpeisiin, 2) päihdeongelmien ehkäisyyn tuli olla koko vankilan henkilökunnan yhteinen tehtävä, 3) toimenpiteiden tuli kohdistua ajattelun- ja käyttäytymistapoihin, jotka ylläpitävät päihdeongelmaa ja siihen liittyvää rikollisuutta, 4) päihdeongelman lisäksi oli kiinnitettävä huomiota myös vankien muihin sosiaalisiin ja psyykkisiin vaikeuksiin ja 5) hoidon ja tuen jatkuvuuteen myös vankeuden jälkeen tuli kiinnittää huomiota.

Konkreettisina toimenpide-ehdotuksina Koski-Jännes (1995, 95–104) esitti mm. vangeille suunnatun päihdetiedon lisäämistä, vankien päihdeongelman arvioinnin ja hoitoon motivoinnin menetelmien kehittämistä, päihdekurssien ja päihdeettömien osastojen kehittämistä, hoitojatkumoiden rakentamista, henkilökunnan koulutuksen vahvistamista sekä riittävien resurssien varaamista päihdekuntoutusohjelmien toteutukseen. Koski-Jännes korosti myös mahdollisuutta päästä tarvittaessa vankeuden aikana vankilan ulkopuoliseen päihdekuntoutukseen Vankeinhoitoasiain neuvottelukunnan (1994) tekemän esityksen mukaisesti.

VP-projekti

Oikeus- ja sosiaali- ja terveysministeriöiden aloitteesta syntyneen, Raha-automaattiyhdistyksen rahoittaman sekä neljän järjestön ja kymmenen vankilan yhteistyönä toteuttaman Vankien päihdehuolto -projektin (VP-projekti 1996–1999) tavoitteita kuvattiin vuoden 1996 vankeinhoidon vuosikertomuksessa (42) seuraavasti:

”Projektin tavoitteena on tarjota erilaisia lähestymistapoja vankien päihdehuoltoon ja luoda toimintakäytäntöjä päihdeongelman ehkäisyyn ja hoitoon. Vaikka projekti on määräaikainen, tavoitteena on tehdä kehitettävistä toiminnoista osa vankiloiden pysyvää toimintaa ja selvittää myös rahoitus- ja järjestämisvastuun jakautumista vankien päihdehuollossa.”

VP-projekti toteutti uudenlaista yhteistyötä neljän päihdejärjestön ja vankeinhoidon välillä, synnytti uusia menetelmiä päihdeongelman arviointiin, ehkäisyyn ja hoitoon niin vankilassa kuin sen ulkopuolella, sekä niin vankeuden aikana kuin sen jälkeenkin. VP-projektin toiminnoissa kohdattiin kaiken kaikkiaan 800 vankia, joille kertyi kuntouttavissa toiminnoissa yhteensä lähes 3 000 hoitovuorokautta. Lisäksi erilaisia henkilökunnan ja vapaaehtoisten koulutusvuorokausia kertyi yli 2 000. VP-projektissa tuoteistettiin vankiloiden käyttöön 10 päihdeohjelmaa ja tukihenkilökoulutukset ammattilaisille ja vapaaehtoisille. (Mutalahti 1999, 5–6.) Kolme kehitettyä päihdeohjelmista (A-klinikkasäätiön kehittämä kognitiivinen ”Kalterit taakse”® -ohjelma, Kalliolan klinikoiden ”Kisko”® -terapeuttinen hoitoyhteisö ja Tyynelän kuntoutus- ja koulutuskeskuksen informatiivinen ”Antiriippuvuudet”® -kurssi) ovat olleet vankiloiden käytössä viime vuosiin saakka. Pian projektin jälkeen päihdeohjaajien virkojen määrää vankiloissa lisättiin huomattavasti (Karsikas 2014, 101).

VP-projektin loppuraportin (Mutalahti 1999, 5) mukaan vankiloilla on ”kykyä, tahtoa ja monipuolista osaamista päihdekuntoutustyöhön, jota kannattaa kehittää ja toteuttaa yhteistyössä ulkopuolisten toimijoiden kanssa”. Päihdetyön menestyksellinen toteuttaminen vaatii kuitenkin voimavarojen uudelleen kohdentamista, verkostoitumista vankilan ulkopuolelle hoitojatkumoiden rakentamiseksi ja päihdetyön määrittämistä koko vankilan tehtäväksi. Suurimpana uhkana projektin päättymisen jälkeen nähtiin edelleen ratkaisematta jääneet kysymykset vastuista vankien päihdehuollon järjestämisessä ja rahoituksessa.

Vankeinhoidon päihdestrategia

Suomen kansallinen huume politiikka dokumentoitiin vuonna 1999 Valtioneuvoston periaate-päätöksessä huumausainepoliitikasta, joka perustui aiempaan huumausainepoliittisen komitean mietintöön (Huumausainestrategia 1997). Mietinnössä vankiloissa tehtävä huumeiden vastainen työ on mainittu yhtenä yhdeksästä toimitasuosituksesta: tavoitteena ehkäistä huumerikoksia, huumeiden käytöstä aiheutuvia haittoja ja huumeiden käytön aloittamista vankiloissa sekä tukea vankeja päihdeettömään ja rikoksettomaan elämään vapautumisen jälkeen. Tavoitteisiin tuli pyrkiä koulutuksellisilla ja muilla toimenpiteillä. Huumausainepoliittisen komitean tavoitteena oli rakentaa riittävä huumehoitojärjestelmä myös vankiloiden sisälle. Sen sijaan sopimushoitolakia, joka olisi mahdollistanut tietyissä tapauksissa vankeusrangaistuksen korvaamisen päihdekuntoutuksessa, ei useista yrityksistä huolimatta saatu vahvistettua. (Kainulainen 2009, 26, 388, 393, 396.)

Tuukka Tammi (2007, 34, 36) on kuvannut strategiaa rajoittavan kontrollipolitiikan ja haittoja vähentävän politiikan välisenä kompromissina, jossa on vältetty kaikkein ristiriitaisimpien asioiden kuten huumeiden ja lääkkeiden sekä kovien ja mietojen huumeiden väliset määrittelyt.

Kritiikistä huolimatta haittoja vähentävät ohjelmat kuten neulojen vaihtopisteet ja opioidiriippuvuuden korvaushoito hyväksyttiin ennen kaikkea kansanterveydellisestä näkökulmasta välineinä ehkäistä infektio tautien leviämistä (Kainulainen 2009, 12; Hakkarainen & Tigerstedt 2005, 150). Haittoja ehkäiseviä toimia käynnistettiinkin ripeästi 1990-luvun lopulla ja ne korostuvat myös Suomen Akatemian ja Lääkäriseura Duodecimin yhteisessä kannanotossa (Konsensuslausuma 3.11.1999). Samaan aikaa terveydenhuollon ja psykiatrian rooli päihdeongelmien käsittelyssä korostui aikaisempaa enemmän (Kaukonen 2002, 160).

Myös vankeinhoitolaitoksen ensimmäinen päihdestrategia laadittiin 1990-luvun lopussa vastineena lisääntyneelle huumeiden käytölle niin yhteiskunnassa yleensä kuin vankiloissakin (Vankeinhoitolaitoksen päihdestrategia 1999). Se korosti yleisen huumeepolitiikan tapaan sekä hoidollisia (mm. päihdekuntoutusohjelmat) että valvonnallisia toimenpiteitä. Se sisälsi toimenpideohjelman vuosiksi 1999–2001 ja asetti työn tavoitteet seuraavalla tavalla (emt, 13):

”Vankeinhoitolaitos huolehtii rangaistusten täytäntöönpanosta siten, ettei vankilassa esiinny, käytettä tai valmisteta päihteitä. Päihteettömällä ja turvallisella toimintaympäristöllä ja vangin valmiuksia kehittämällä tuetaan vankeja rikoksettomaan ja päihteettömään elämäntapaan sekä ehkäistään päihteiden käytöstä aiheutuvia haittoja”.

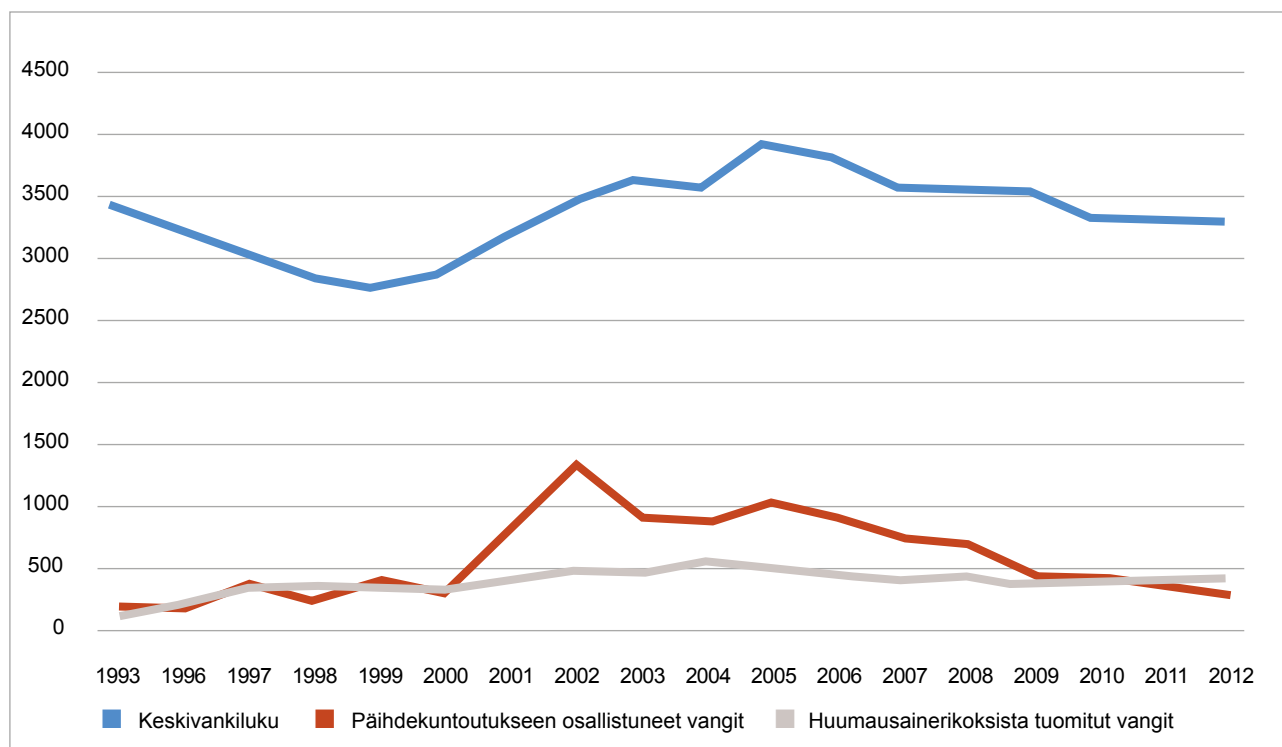
Myös infektioautien torjumisen merkitystä korostettiin, sillä Kansanterveyslaitoksen kyselytutkimuksen (Korte ym. 1996) mukaan 31 % vangeista ilmoitti käyttävänsä huumeita ja 11 % suonensisäisesti. Ainoa mainittu konkreettinen toimenpide oli kuitenkin mahdollisuus neulojen desinfiointiaineen käyttöön. Erityistä huomiota kiinnitettiin uusien päihdekuntoutusohjelmien kehittämiseen ja yhteistyöhön kuntien kanssa hoitojatkumoiden turvaamiseksi. Päihdestrategian mukaan huumeiden käyttö, hallussapito ja välittäminen ovat ehdottomasti kiellettyjä, ja kaikkien henkilökunnan jäsenten tehtävä on puuttua näihin välittömästi. Toisaalta korostetaan, että päihdeongelmaisia vankeja tulee kohdella yhdenvertaisesti muiden vankien kanssa ja turvata heille yhtäläiset oikeudet sosiaali- ja terveydenhuollon palveluihin.

Vuonna 2004 päivitettyssä päihdestrategiassa Vankeinhoitolaitoksen tehtäväksi määriteltiin vankeusrangaistusten toimeenpano tavalla, joka vahvistaa yhteiskunnan turvallisuutta ja vähentää rikoksentekeijöiden uusintariskiä. Erityisesti korostetaan rikollisuutta ylläpitävän syrjäytymiskiirteen katkaisemista. Jokaisessa vankilassa tulisi olla samat peruspalvelut: hoidon tarpeen arviointi, informatiivisia ja motivoivia ohjelmia sekä kuntoutusohjelmia. Vain intensiivisten ja yhteisohdollisten ohjelmien tulisi olla yhteisiä. Yksilöllisen harkinnan perusteella vangille tulisi voida myöntää lupa osallistua vertais- tai hoitoryhmiin vankilan ulkopuolella. Jokaiselle vangille tulisi laatia vankeusajan suunnitelma, jonka mukaan myös päihdekuntoutus tulisi toteuttaa vankeuden aikana. (Vankeinhoiton päihdestrategia 2004.)

3.4 Hyväksymismenettelyn ja ohjelmatyön linjausten kausi (2002–)

Ulla Knuutin ja Tiina Airaksinen-Vogtin (2010, 4) mukaan vankeinhoiton kuntouttava ohjelmatyö sai alkunsa jo 1980-luvun alkupuolella. Oppia ja esimerkkejä vankiloitten päihdekuntoutuksen kehittämiseen haettiin erityisesti Kanadasta, Yhdysvalloista ja Britanniasta ”what works” -ajattelun mukaisista vaikuttaviksi todetuista menetelmistä kuten kognitiiviseen käyttäytymisterapiaan pohjautuvista ohjelmista. 1990-luvulla alkanut kehittämistyö kanavoitui 2000-luvulla rikosseuraamusalan ohjelmatyöksi, jossa on kehitetty sosiaalisen kuntoutuksen ja uusintarikollisuuteen vaikuttavia toimintaohjelmia sekä linjattu niiden käyttöön liittyviä toimintaperiaatteita. 2000-luvun alussa erilaisia ohjelmia oli enimmillään käytössä jopa noin 50. Tilastojen mukaan päihdekuntoutukseen vuosittain osallistuneiden vankien määrä saavutti huippunsa vuonna 2002 (1 347 osallistujaa), jonka jälkeen niin päihdekuntoutusohjelmien kuin niihin osallistuvien vankien määrä on huomattavasti laskenut (kuvio 1). (Karsikas 2014, 101–102; Knuuti & Vogt-Airaksinen 2013; Tourunen ym. 2012.)

Kuvio 1: Keskivankiluku, huumausainerikoksista tuomittujen vankien ja päihdekuntoutukseen osallistuneiden vankien lukumäärä vuosina 1993–2012.

Ohjelmien hyväksymismenettely

Ohjelmien runsas määrä, eritasoisuus ja erilaiset toteuttamistavat aiheuttivat myös vaikeuksia. Vuonna 2002 asetettiin asiantuntijaryhmä arvioimaan ja hyväksymään vankeinhoitossa käytettävät ohjelmat. Hyväksymismenettelyn eli akkreditoinnin tarkoituksena on varmistaa, että ohjelmat täyttävät määritellyt laatuksiteerit, soveltuvat vankeinhoitoon ja vaikuttavat siihen mihin on tarkoitus. Ohjelman hyväksymismenettelyssä on kolme vaihetta ja hyväksytty ohjelma tulee arvioida uudelleen viiden vuoden välein. Samanlaisia akkreditointiprosesseja on käytössä myös muissa Pohjoismaissa (Kolind ym. 2013).

Hyväksytyjen ohjelmien tulee täyttää seuraavat kriteerit (Knuuti & Vogt-Airaksinen 2013, 35–40):

- Ohjelman tulee perustua selkeälle muutosmallille, jonka on todettu tieteellisellä tutkimuksella vaikuttavan rikollista käyttäytymistä ylläpitäviin kriminogeenisiin tekijöihin.
- Ohjelman ohjeistuksesta tulee ilmetä, kenelle ohjelma on tarkoitettu ja mitä menetelmiä käytetään osallistujien valinnassa.
- Ohjelman kuvauksesta tulee käydä ilmi ne rikollista käyttäytymistä ylläpitävät tekijät, joihin ohjelmassa pyritään vaikuttamaan.
- Ohjelmissa tulee käyttää menetelmiä, joiden on todettu toimivan tehokkaasti työskentelyssä rikoksentekeijöiden kanssa.
- Ohjelmien tulee opettaa sellaisia taitoja, jotka helpottavat välttämään rikollista toimintaa tai muuta ei-toivottua käyttäytymistä.

- Ohjelmassa tulee huomioida, että ohjelman ajoitus, intensiivisyys ja kesto soveltuvat kohderyhmälle.
- Ohjelma on rakenteeltaan sellainen, että se tukee osallistujien sitoutumista sekä käynnistää, vahvistaa ja ylläpitää osallistujien motivaatiota.
- Ohjelmalla tulee olla jatkuvuutta esimerkiksi vankilan tai yhdyskuntaseuraamustoimiston jatko-ohjelman tai muiden vapauteen valmentavien toimenpiteiden muodossa.
- Ohjelmissa tulee olla sisäänrakennettuna oman toiminnan arviointia ja ohjelman laadunvarmistukseen liittyvät kriteerit.
- Ohjelman tulee olla vaikuttava.

Ohjelmatyön linjaukset

Rikosseuraamusalan ohjelmatyön linjaukset laadittiin ensimmäisen kerran vuonna 2008. Seuraavana vuonna nimitettiin rikosseuraamusalan ohjelmatyön ohjausryhmä. Sen tehtävänä on arvioida kaikkia ohjelmia sekä suunnitella henkilöstön ja määrärahojen laadukasta ja vaikuttavaa käyttöä. Ohjelmatyötä linjaavia periaatteita ovat mm. valtakunnallinen kattavuus, ohjelmien implementointi osaksi vankilan muuta toimintaa ja vain hyväksymismenettelyn läpikäyneiden ohjelmien käyttö. Ohjelmatyö kattaa kaikki rikosseuraamusalan kuntouttavat toimintaohjelmat: ”ohjelma on yleisnimitys, jolla pyritään ilmaisemaan, että kysymys ei ole terapiasta eikä myöskään vapaamuotoisesta keskustelusta, vaan eri tarkoituksiin ja ongelmiin keskittyvästä strukturoidusta työskentelymuodosta” (Knuuti & Vogt-Airaksinen 2010, 4).

Ohjelmat voidaan jakaa motivointi- ja vaikuttavuusohjelmiin sekä yleis-, rikosperusteisiin tai päihdekuntoutusohjelmiin. Hyväksytyjen ohjelmien tulee olla strukturoituja, aikataulutettuja, käsikirjan mukaisesti toteutettuja ja määritellyin kriteerein valikoiduille asiakkaille kohdennettuja. Työmenetelmiä, jotka eivät varsinaisesti kohdistu uusintarikollisuuteen, mutta jotka tähtäävät tiedon välittämiseen tai arkielämän selviytymistaitojen vahvistamiseen, voidaan nimetä *hyviksi käytännöiksi*. (Knuuti & Vogt-Airaksinen 2010, 5).

Ohjelmatyön keskeisiä periaatteita ovat uusimisriskin, tarpeiden ja vastaanottavuuden arvioiminen niin, että asiakkaan kokonaistilanne huomioidaan. Vangin motivaatioaste ja uusimisriski tulee arvioida ennen ohjelmaan valitsemista. Keskeisinä muutokseen vaikuttavina tekijöinä pidetään ohjelmassa käytettäviä menetelmiä ja tekniikoita, osallistujien persoonallisuuspiirteitä, asiakkaan ja ohjaajan välistä työskentelysuhdetta sekä asiakkaan odotuksia, toiveita ja uskomuksia muutosta kohtaan. Arvioinnin perusteella laaditaan yksilölliset rangaistusajan suunnitelmat, joihin voidaan kirjata esimerkiksi päihdekuntoutuksen tarve ja tavoitteet vankeusrangaistuksen aikana. Ohjelmatyön avulla on haluttu varmistaa ohjelmien laadunhallintaa siten, että jokaisen ohjelman toteutukseen tulisi laatia standardit. Ohjaajille tulisi järjestää riittävästi metoditukea, missä kiinnitetään huomiota erityisesti ohjelman integriteettiin, ohjaajan ohjaustyyliin, ohjaajan valmiuksiin toimia ohjaajana sekä ohjaajan ja asiakkaan vuorovaikutukseen. (Knuuti & Vogt-Airaksinen 2010, 6, 28–29; Knuuti & Vogt-Airaksinen 2013, 28–30.)

Päihdeohjelmiin kohdistunut tutkimus

Osana päihdekuntoutusohjelmien kehittämisen tukemista Rikosseuraamusvirasto järjesti keväällä 2002 tarjouskilpailun kognitiivis-behavioraalisten päihdekuntoutusohjelmien arviointi- ja kehittämistutkimuksista. Rikosseuraamusviraston tarjousohjeen (16.4.2002) mukaan tutkimusten tuli kohdistua erityisesti seitsemään teemaan: 1) ohjelman teoriapohja toteutusta ohjaavana tekijänä, 2) vankien valinta ohjelmiin, 3) moniammatillisen työskentelyn hyödyntäminen ohjelman prosessin ohjauksessa, 4) työntekijöiden kouluttautuminen ohjelman toteuttamiseen, 5) ohjelman vaikuttavuuden arviointi, 6) vankien hyötyminen ohjelmasta ja 7) ohjelman tulosten seuranta.

Ensimmäisessä vaiheessa Rikosseuraamusvirasto hyväksyi kaksi osallistuvaan toimintatutkimukseen perustuva tutkimusta, jotka kohdistuivat Helsingin vankilan päihdeettömän osaston kuntoutusohjelmaan (Tourunen & Perälä 2004) ja Mikkelin vankilan parityönä toteutettavaan motivoivaan haastatteluun (Rakkolainen 2004). Myöhemmin toteutettiin vielä kolme tutkimusta, jotka kohdistuivat Laukaan vankilan päihdeohjelmaan (Ruokolainen 2005), Vanajan vankilan naisten päihdekuntoutusohjelmaan (Granfelt 2007) ja Keravan vankilan WOP-projektiin (Granfelt 2008). Lisäksi Katri Suominen (2007) on pro gradu -työssään tutkinut ryhmähoidon vuorovaikutusta Hämeenlinnan vankisairaalan päihdekuntoutusjaksolla. Jo aikaisemmin oli valmistunut väitöstutkimus terapeutisesta yhteisohidosta vankilassa (Tourunen 2000). Viimeisimpiä raportteja on Naarajärven vankilassa kokeilun, rattijuopumustuomion saaneille suunnatun Selvä kaista -toimintaohjelman vaikutusarviointi (Kilpeläinen 2012). Tutkimukset ovat osoittaneet monia hyviä tuloksia ja kokemuksia, sekä päihde- ja mielenterveyskuntoutuksen suuren tarpeen vankien keskuudessa. Toisaalta ne ovat osoittaneet monia vaikeuksia ja haasteita toteuttaa ohjelmia täysin niiden omien periaatteiden, toimintamallien ja tavoitteiden mukaisesti. Vaikeuksia ovat tuottaneet mm. selkeän teoriapohjan puutteet, koulutuksen vähäisyys ja resurssien puuttuminen ohjelmien käytännön toteutukseen (vrt. Knuuti & Vogt-Airaksinen 2010, 31–33).

3.5 Tilanne vuonna 2012

Rikosseuraamuslaitoksen strategian (2011–2020, 8, 10, 11) mukaan päihderiippuvuus ja mielenterveyden häiriöt ovat rikosseuraamusasiakkaiden keskuudessa yleisiä ja vaikuttavat heidän terveydentilaansa, työkykyynsä sekä hoidon ja kuntoutuksen tarpeeseen. Päihteet, rikollisuus ja syrjäytyminen ovat vahvasti yhteydessä toisiinsa. Tästä syystä rangaistuilla on oltava mahdollisuus saada tarvitsemiaan terveyden-, päihde- ja sosiaalihuollon palveluja mm. kuntouttaviin ja elämänhallintaa tukeviin toimintaohjelmiin osallistumalla. Myös hoidon ja kuntoutuksen jatkuvuutta rangaistuksen jälkeen tulee tehostaa yhteistyössä vankilan ulkopuolisten toimijoiden kanssa. Tehokas päihdekontrolli nähdään puolestaan rikosseuraamusasiakkaiden päihdeettömyyttä ja päihdekuntoutusohjelmien toteutusta tukevana tekijänä.

Vankeinhoidon päihdestrategian (2004) tavoitteena on puolestaan ehkäistä päihteiden kysyntää ja tarjontaa, päihteiden käytöstä johtuvia haittoja ja päihderikollisuutta, turvata päihdeongelmaisen vangin kuntoutusketjua vankeudesta vapautteen sekä verkottua toimintaympäristöön.

Päihdetyön linjausten 2012–2016 (s. 36–37) mukaan päihdetyöhön kohdistuvia keskeisiä tavoitteita ja kehittämissaasteita ovat 1) päihteiden käyttöön puuttuminen ja oikeuden päihdeettömään ympäristöön varmistaminen, 2) päihdekuntoutustarjonnan lisääminen, 3) mielenterveys- ja päihdeongelmaisten integroidun hoidon ja kuntoutuksen kehittäminen, 4) hoitojatkumoiden varmistaminen, 5) panostaminen haittojen vähentämistyöhön, 6) henkilöstön päihdeosaamisen lisääminen ja työssä jaksamisen tukeminen, 7) tehokkaiden ja näyttöön perustuvien menetelmien käyttäminen sekä 8) päihdetyön tutkimus- ja tilastotiedon lisääminen.

Vankeinhoidon päihdetyö voidaan jakaa päihdehoitoon, päihdekuntoutukseen ja päihdevalvontaan. Pääasiassa terveydenhuollon toteuttama ”päihdehoito” käsittää muun muassa päihdearvion, vieroitus- ja katkaisuhoidon, päihdepsykiatrisen hoidon, opioidiriippuvaisten korvaus- ja ylläpito- ja tartuntatauti- ehkäisyyn, testit ja rokotukset. ”Päihdekuntoutus” käsittää motiivoinnin ja kuntoutukseen ohjaamisen sekä kuntouttavan toiminnan, jota toteutetaan yksilötyönä sekä erilaisina päiväkursseina tai kuntoutusosastoilla pääasiassa päihdeohjaajien toteuttamina päihdeohjelmina. Vankiloiden ”päihdevalvontaan” kuuluvat muun muassa päihdeettömyyden valvonta ja tarkastustoiminta kuten virtsatestit, kehon ja vankilatilojen tarkastukset sekä huumekoirien käyttö. (<http://rikosseuraamus.fi/fi/index/taytantaonpano/toiminnot/kuntouttavatoiminta-paihdeetyo.html> /24.7.2017.) Vuonna 2010 vankiloissa otettiin yhteensä 19 500 virtsatestiä, joista positiivisia oli 727. Yleisimmät löydökset olivat bentsodiatsepiineja, buprenorfiinia ja amfetamiinia. (Tanhua ym. 2011, 143.)

Tutkimuksen toteuttamisen aikana vuonna 2012 vankeinhoidossa oli käytössä 13 hyväksymismenettelyn läpikäyntyä kuntouttavaa ohjelmaa, joista kuusi kohdistui erityisesti päihdeongelmiin. Vuonna 2012, jolloin keskimääräinen päivittäinen vankimäärä oli 3 236, kuntouttaviin ohjelmiin osallistui kaiken kaikkiaan 717 vankia, joista 311 päihdekuntoutusohjelmiin (Taulukko 2). (Knuuti & Vogt-Airaksinen 2013, 26–27.) On arvioitu, että kaikkeen ohjelmatoimintaan osallistuminen muodosti karkeasti noin viisi prosenttia vankien ajankäytöstä vuonna 2012 (Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2012, 22). Päihdekuntoutusohjelmiin osallistujien määrä on suhteellisen pieni, kun yli 80 %:lla vangeista on arvioitu olevan päihdeongelma (Joukamaa ym. 2010; Lintonen ym. 2011). Obstbaumin ja Tynin (2015) tutkimuksen mukaan 60 % vuoden 2011 aikana vapautuneista vangeista oli arvioitu olleen päihdekuntoutuksen tarpeessa. 22 % näistä vangeista oli osallistunut johonkin päihdekuntoutukseen ja 11 % akkreditoituihin kuntoutusohjelmiin. 14 % oli ollut sopimusosastolla, joko kuntoutusosastolla tai päihdeettömällä osastolla. Tuomion pituus (pitkä tuomio), vangin ikä (nuoremmat vangit), Suomen kansalaisuus ja todettu motivaatio hoitoon lisäsivät akkreditoituihin päihdekuntoutusohjelmiin osallistumisen todennäköisyyttä.

Taulukko 2: Kuntouttavien ohjelmien ja niihin osallistujien määrät sekä arvioitu osuus päihderiippuvaisista vangeista ja toimintoihin käytetystä ajasta vuonna 2012.

	Ohjelmien määrä (n)	Osallistujat (n)	Osuus päihderiippuvaisista vangeista ¹ (%)	Osuus toimintoihin käytetystä ajasta (%)
Kuntouttavat / uusintarikollisuuden vaikuttavat ohjelmat	7	406	4,8	<5
Päihdekuntoutusohjelmat	6	311	3,7	<5
Kaikki yhteensä	13	717	8,5	5

¹ Vangeista 84 prosentilla on arvioitu olleen päihderiippuvuus jossain vaiheessa elämänsä. Osuus laskettu käyttämällä 8 400 vankia, joka on 84 % vuoden 2012 aikana vankilassa olleista noin 10 000 vangista.

Hyväksymismenettelyn ja ohjelmatyön linjausten tuloksena vankeinhoidossa on käytössä vähemmän päihdekuntoutusohjelmia kuin 2000-luvun alussa, mutta ohjelmat ovat aikaisempaa paremmin strukturoituja ja ohjeistettuja. Ohjelmien kehittäminen on kuitenkin kohdannut myös monia haasteita, jotka ovat johtuneet mm. resurssien vähäisyydestä, tiedon ja osaamisen puutteista ja vankeinhoidon käytännöistä, jotka eivät aina tue kuntoutusohjelmien laadukasta toteuttamista (Knuuti & Vogt-Airaksinen 2010, 31–33). Ohjelmien sisältö ja tavoitteet saattavat edelleen olla monille rikosseuraamusalan työntekijälle vieraita, ohjelmien vaikuttavuuteen ei aina jakseta uskoa kansainvälisistä tutkimustuloksista huolimatta, eikä työyhteisö aina suhtaudu myönteisesti ohjelmien toteuttamiseen. Ohjaajat joutuvat toteuttamaan ohjelmia oman muun työnsä ohella, eivätkä pääse keskittymään vain ohjelmien toteuttamiseen. Lisäksi läheskään kaikki jonkin ohjaajakoulutuksen saaneet työntekijät eivät toimi käytännössä ohjaajina. (Knuuti & Vogt-Airaksinen 2013, 32–33.)

Yksi huomionarvoinen tekijä on se, että kuntoutusohjelmia toteutetaan päihdeohjaajien toimesta erillään vankiloiden terveydenhuollosta. Terveydenhuolto on kuitenkin vastuussa mm. opioidiriippuvaisten korvaushoidosta, tartuntatautien ehkäisystä ja päihdeongelmiin liittyvästä psykiatrisesta hoidosta. Kahtiajako aiheuttaa jännitteitä päihdekuntoutuksen toteutukseen, kuntoutuksen kokonaisuuden koordinoimiseen ja mm. korvaushoidossa olevien vankien voi olla vaikea päästä kuntoutusohjelmiin (Haastattelut F, D). Yhden haastattelemamme avainhenkilön mielestä (Haastattelu F) ohjelmatyön tärkeimpiä kysymyksiä ovat 1) vankeinhoidon terveyshuoltoyksikön roolin selkeyttäminen, 2) käytössä olevien ohjelmien laadun parantaminen, 3) vankiloiden ulkopuolisten toimijoiden vastuun/roolin lisääminen ja 4) päihdeohjelmien luominen erityisesti nuorille ja naisille.

Rikosseuraamuslaitos on asettanut tavoitteeksi mm. ohjelmiin osallistuvien vankien määrän nostamisen, uusien ohjaajien rekrytoinnin ja riittävän työajan varaamisen ohjaajille ohjelmien toteuttamiseen (Knuuti & Vogt-Airaksinen 2010, 34; Knuuti & Vogt-Airaksinen 2013, 34).

3.6 Yhteenveto

Päihdetyöllä on vankeinhoidossa pitkä historia, sillä esimerkiksi AA-ryhmät alkoivat kokoontua vankiloissa jo 1950-luvulla (Taulukko 3). Päihdekuntoutuksesta ei kuitenkaan puhuttu omana toimintana ennen 1980-luvun puoliväliä. Esimerkiksi Vankeinhoitoasian neuvottelukunta (1984) ei pitänyt päihteitä vielä ongelmana vankiloissa 1980-luvun alussa. Päihdekuntoutusohjelmat ja päihdeettömät osastot mainitaan vankeinhoidon vuosikertomuksissa vasta 1990-luvun alussa, mutta ensimmäiset ohjelmakokeilut suoritettiin jo 1980-luvun lopussa Vankisairaalassa ja Keravan nuorisovankilassa. Päihdekuntoutusohjelmien kehittäminen aktivoitui 1990-luvun puolivälin jälkeen ns. toisen huumeaallon myötä, kun huumeiden käyttö ja sen aiheuttamat haitat lisääntyivät Suomessa. Erityisesti huolta aiheutti pelko hepatiitti- ja HIV-infektioiden leviämisestä myös vankiloissa. Merkittäviä vaikuttajia olivat Anja Koski-Jänneksen (1995) raportti vaikuttavista hoitomenetelmistä ja niiden kehittämisestä sekä Vankien päihdehuolto -projekti 1996–1999. Vankeinhoitolaitoksen päihdestrategia (1999) laadittiin samaan aikaan suomalaisen kaksiraiteisen huume politiikan vahvistamisen kanssa: molemmat painottivat sekä hoidon että valvonnan menetelmien lisäämistä, mutta haittojen vähentäminen jäi marginaaliseksi vankeinhoidon strategiassa. 2000-luvulla päihdekuntoutus kanavoitui osaksi vankeinhoidon ohjelmatyötä, jossa määritettiin mm. ohjelmien hyväksymismenettely, laadittiin ohjelmien laatukriteereitä ja toteutettiin joitakin ohjelmien kehittämistutkimuksia. Päihdekuntoutusohjelmia ja niihin osallistuneita vankeja oli eniten 2000-luvun alussa, jonka jälkeen sekä ohjelmien että osallistujien määrät ovat laskeneet. Kehitys johtaa arvioimaan uudelleen päihdekuntoutusohjelmien asemaa ja roolia tulevaisuudessa.

Taulukko 3: Vankiloiden päihdekuntoutusohjelmien kehitysvaiheet tiivistetysti.

Kausi	Ajanjakso	”Virstanpylväitä”
Ennen päihdekuntoutusohjelmia	–1985	AA, yksilötyö, kurssit/leirit
Ensimmäiset päihdekuntoutusohjelma-kokeilut	1986–1994	OAIII (Keravan nuorisovankila) Päihdekuntoutusosasto (Hämeenlinnan vankisairaala)
Päihdekuntoutusohjelmien aktiivinen kehittäminen	1995–2001	Anja Koski-Jänneksen raportti 1995 VP-projekti 1996–1999 Vankeinhoitolaitoksen päihdestrategia 1999 Päihdeohjaajien virkojen lisääminen
Hyväksymismenettely ja ohjelmatyön linjaukset	2002–2012	Hyväksymismenettelyn ja ohjelmatyön työryhmät Ohjelmien laatukriteerit Päihdekuntoutusohjelmien ja niihin osallistuvien vankien määrien väheneminen

4. “VANGEILLE ON ANNETTAVA MAHDOLLISUUS!” – PÄIHDEOHJAAJAN ROOLI VANKILOIDEN PÄIHDE- KUNTOTUSOHJELMIEN TOTEUTUKSESSA

Jouni Tourunen ja Teemu Kaskela

Tässä jaksossa tarkastelemme päihdeohjaajien näkemyksiä ja kokemuksia omasta työstään päihdekuntoutusohjelmien ohjaajina. Tarkastelemme ensin sitä, kuinka päihdeohjaajat perustelevat päihdekuntoutusohjelmia vankeinhoidon osana ja kuinka he määrittävät oman roolinsa ohjelmien toteuttajina vankilakontekstissa.

Toiseksi tarkastelemme sitä, kuinka he kuvaavat vankilaa kuntoutuksen toteutusympäristönä ja kuinka ohjaajat määrittävät suhteensa päihdekuntoutusohjelmiin liittyviin kontrollimuotoihin. Kolmanneksi tarkastelemme sitä, kuinka he kuvaavat suhdettaan omaan työhönsä ja kuntoutuksessa oleviin vankeihin: missä määrin vankila toimintaympäristönä estää ja missä määrin antaa mahdollisuuksia kuntoutuksen toteutukselle?

4.1 Päihdeongelmaisten kuntoutus vankilassa – päihdeohjaajan työn perustelut

Päihdeohjaajat perustelivat omaa työtään ennen kaikkea kahdella tavalla. Ensinnäkin perustelut liittyivät vankeinhoidon ja päihdeohjelmien virallisiin tavoitteisiin, kuten alkoholi- ja huumeongelmien yleisyyteen vankien keskuudessa, vankeinhoidon yleisten tavoitteiden tukemiseen ja arvioituun päihdekuntoutuksen tuottamaan positiiviseen vaikutukseen vankilailmapiirissä. Toisaalta omaa työtä perusteltiin vielä vahvemmin yksittäisten vankien saamien hyötyjen näkökulmasta: mahdollisuudella käyttää vankeusaikaa järkevällä tavalla, saada kuntoutusta ja tavoitella elämänmuutosta. Ohjaajat korostivat myös niitä käyttäytymismuutoksia, joita he ovat havainneet vankeusaikana päihdekuntoutukseen osallistuneilla vangeilla. Päihdeohjaajien roolin sosiaalinen representaatio kiinnittyi vahvasti päihdekuntoutukseen hakeutuvien vankien henkilökohtaiseen tukemiseen ja ohjaamiseen päihdeohjelmien rakenteen ja sisällön antamalla välineillä.

Vankeinhoidon päihdekuntoutuksen perustelut

Yhden vankilanjohtajan mukaan päihdeongelmat kietoutuvat kaikkeen vankilassa tehtävään työhön: ”*Se on aivan sama mistä, puhutaan koulusta tai koulunkäymisestä tai poistumisluvista, koevapaudesta, varsinaisesta avo-osastojen päihdekuntoutustyöstä, se [päihdeongelmat] liittyy, kaikissa siihen törmää.*” Myös päihdeohjaajat muistuttivat, että suurimmalla osalla vangeista on jonkinlaisia päihdeongelmia ja että päihteen väärinkäyttö yhdistyy moniin vankeuteen johtaviin rikoksiin kuten esimerkiksi väkivaltarikoksiin, ryöstöihin ja rattijuopumukseen. Ohjaajien mielestä vankilassa on todellinen tarve päihdekuntoutukseen. Päihdeongelmat on mainittu usein vankien rangaistusajan suunnitelmissa, joissa päihdekuntoutukseen osallistuminen on määritelty yhdeksi keskeiseksi tavaksi edistää rangaistusajan suunnitelmassa asetettuja tavoitteita.

”Kyllä mä nään, että se [päihdekuntoutus] on ihan keskeinen asia, mitä vankeustuomion aikana tehdään. Kun suurimmalla osalla vangeista on päihdeongelma ja tehtävänä täällä on välttää uusintarikollisuutta. Ja hyvin monella päihteeet ja rikollisuus liittyy tiiviisti toisiinsa. Uskon, että jos sitä päihdeongelmaa hoidetaan, niin se vaikuttaa uusintarikollisuuteen siltä osalta hyvin paljon.” (V1, M)

Päihdeohjaajien mielestä päihdekuntoutus tukee ja osaltaan toteuttaa Vankeuslaissa, Rikosseuraamuslaitoksen strategiassa ja vankeinhoidon päihdestrategiassa määriteltyjä vankeinhoidon keskeisiä tavoitteita: valmentaa vankeja vapautumista varten, vähentää uusintarikollisuuden riskiä ja vaikuttaa vankimäärän (vankeusrangastuksen käytön tarpeen) vähenemiseen. Päihdekuntoutus nähtiin keskeisenä tapana toteuttaa vankeinhoidon erityisestävyyttä ja kuntouttavaa tehtävää. Vankeinhoidon strategia antaa ohjaajille vahvan pohjan ja suuntaviivat päihdekuntoutuksen käytännön toteutukselle.

Päihdeohjaajat uskoivat, että päihdekuntoutusohjelmat ja -osastot voivat auttaa vankeja käyttäytymään vankiläsääntöjen mukaisesti ja suorittamaan rangaistustaan rakentavammalla tavalla kuin tavallisilla osastoilla.

He uskoivat päihdekuntoutuksen myös parantavan vankiloiden dynaamista, vuorovaikutukseen perustuvaa turvallisuutta (Lindberg 2005; Rikosseuraamuslaitoksen turvallisuuslinjaukset 2015, 11), koska kuntoutukseen osallistuvilla vangeilla on enemmän mielekästä tekemistä ja he todennäköisesti käyttävät vähemmän päihteitä kuin tavallisilla osastoilla. Ohjaajat korostivat mielekkään ajankäytön merkitystä, vankeuden järkevää hyödyntämistä. He eivät uskoneet pelkän rankaisemisen eli vankeusrangaistuksen johtavan positiivisiin muutoksiin tai vaikutuksiin. Sen sijaan he uskoivat, että ”koppihoitoa” järkevämpää on yrittää käsitellä vankien päihde- ja muita ongelmia päihdekuntoutusohjelmien avulla. Vankeusaika antaa tilaisuuden esimerkiksi vangin päihdeongelman vakavuuden arviointiin sekä hänelle sopivan ja mahdollisen kuntoutuksen suunnitteluun.

”Välillä kuulee sitä vieläkin, että koppihoitoa pelkää, mutta on se aikamoinen vastuu, jos ei vankilassa minkäänlaista kuntoutusta anneta, että potkis tästä vaan pihalle ilman mitään apuja. Jos joku on oikeasti vastaanottavainen ja haluaa jotain tehdä ja käyttää sen ajan hyödyksi, niin totta kai se on järkevää.” (V3, N)

Päihdeohjaajat arvioivat, että monen vangin mielestä päihdekuntoutuksen hakeminen ja siihen pääseminen oli vankilassa helpompaa kuin vankilan ulkopuolella, jossa on vaikeuksia saada lähetettä hoitoon, jossa joutui odottamaan hoitoon pääsyä ja jossa oli vaikea välttää retkahduksia päihteiden käyttöön. Vankilassa joutui usein olemaan pakosta – ainakin ajoittain – ilman päihteitä. Päihdeohjaajat ja kuntoutus olivat ikään kuin lähempänä ja helpommin saavutettavissa kuin vankilan ulkopuolella. Ohjaajat olivat myös huomanneet, että monet vangit osallistuivat vankilassa ensi kertaa elämässään johonkin päihdekuntoutukseen.

”Vaihtoehtoja on varmaan siviilissäkin tosi paljon, mutta musta tuntuu, että nää ihmiset ei välttämättä tiedä mitä vaihtoehtoja on. Et siihen on tässä törmännyt et näistä hoitomahdollisuuksista on näillä ihmisillä tosi vähän tietoa. Ja se että vankilassa pystyy hakeutumaan päihdehoitoon niin se auttaa sitten siviiliinkin päin sitten että siellä sitten jatkoa.” (V2, N)

Päihdeohjaajien mielestä päihdekuntoutusta kannattaa toteuttaa vankilassa. Heidän omat kokemuksensa ja myös päihdekuntoutukseen osallistuneilta vangeilta saamansa palautteet ovat pääasiassa myönteisiä. Ohjaajat kertovat monista myönteisistä vaikutuksista, joita he olivat havainneet osallistujissa päihdeohjelmien aikana ja niiden jälkeen. Ohjaajiin on tehnyt vaikutuksen se, kuinka monet vangit ovat alkaneet puhua elämäntilanteestaan sekä ohjaajien että toisten ryhmissä olevien vankien kanssa, kuinka heidän käyttäytymisensä on muuttunut ohjelman aikana, kuinka he ovat pystyneet lopettamaan päihteiden käytön ja kuinka he ovat pysyneet raittiina myös vapautumisen jälkeen NA-ryhmien tai muun tuen avulla. Kuten yksi ohjaaja sanoi, ”joka kurssilla on ainakin yksi, joka hyötyy ohjelmasta”. Ohjaajat kertoivat ilahtuvansa erityisesti silloin, kun he saivat tietoa kuntoutuksessa olleiden vankien selviytymisestä vapautumisen jälkeen. Nämä tiedot vahvistivat omaa työmotivaatiota ja uskoa työn merkitykseen.

”Mun mielestä on mahtava kuulla jälkikäteen, jonkin verran vanhat oppilaat ovat olleet yhteydessä. Kuulla että niillä menee hyvin ja ne on oikeasti saanut elämästä kiinni ja se kun pystyy täällä jee-saamaan siinä, että ne tekee itse oivalluksia omasta elämästä. Ja vaikka välillä nousee kovaa seinää päin, niin sitten kumminkin pääsee sitten taas eteenpäin. Niin mun mielestä se on, että [vangit] pysyy mukana siinä [kuntoutuksessa], niin mun mielestä se on mahtavaa, saan kiksejä siitä.” (V1, N)

Linderborgin ym. (2012, 96) tutkimuksen mukaan vankiloiden henkilökunta on yleensä ottaen varsin hyvin motivoitunut työhönsä. Päihdeohjaajat eivät perustelleetkaan työtään pelkäämään vankien näkökulmasta. Päihdekuntoutus tarjosi myös heille itselleen mielekkään tavan työskennellä vankilakontekstissa. Tätä päihdekuntoutusohjelmien ohjaajia motivoivaa merkitystä korostivat myös vankilajohtajat. Päihdeohjaajat näkivät ohjelmien ohjaamisen mielekkäänä ja palkitsevana työnä.

”Joku toinen [osallistuja] taas saattaa antaa kommenttia taikka kysyä jotain lisää tietoa jostain asiasta ja tosiaan tuoda jonkun uuden näkökulman, mikä sitten hämmästyttää tätä yhteisöä, että hetkinen noin en ole ikinä ajatellutkaan. Must ne on ihan mielettömän hienoja tilanteita kun aukeekin joku uus näkökulma. Ne on ihan semmosia kun tulee sellanen voittajaolo, kun seuraa sivusta semmosta keskustelua että hetkinen, jollakin ihmisellä aukes nyt ja sytty niin hieno lamppu pään päälle että ei oo tottakaa.” (V2, N)

”No erittäinkin järkevää [päihdekuntoutusohjelmat vankilassa], että kun ajattelen sitä, mitä on joskus – jos menneitä muistelee – mitä on joskus ollut, niin että on ollut vaan tiettyjä toimintoja, työ ja opiskelu, mutta näitten ihmisten ongelmiin, päihdeongelmiin tai ajatteluun käyttäytymiseen liittyviin ongelmiin ei juurikaan puututtu. Muuta kuin sitten tietysti rankaisemalla siitä huonosta käytöksestä. Että nyt näiden ohjelmien ja näiden osastojen ja tällaisten myötä, niin kyllä on ihan selkeästi huomattavissa näitten vuosien aikana, että vaikuttavuutta on ollut tosi paljon.” (V2, N)

Päihdekuntoutusohjelmien tavoitteet

Päihdeohjaajien näkemys omasta työstään tiivistyy toteamukseen: ”Vangeille on annettava mahdollisuus”. Heidän mielestään keskeistä on uskoa muutoksen mahdollisuuteen. Tämän vuoksi on tärkeää antaa päihdekuntoutukseen haluaville vangeille mahdollisuus tavoitella muutosta, ”tehdä jotain elämälleen”.

”Kun niitä kerran on sellaisia, jotka sitten oikeasti haluaa, että rupeaa miettimään sitä omaa elämänsä, kun joutuu vankilaan ja haluaa jotakin muutosta elämäänsä saada, niin että vaihtoehtoja löytyy. Kyllä se on minusta ihan ok asia. Aina sieltä kuitenkin joku sitten nousee jaloilleen ja jättää päihteen ja rikollisuuden.” (V1, M)

”Niin mä ajattelen, että ihminen ansaitsee uuden mahdollisuuden siihen, että voi muuttaa elämää ja mä uskon siihen vahvasti, että nämä pystyy siihen, kun ne saa oikeat välineet ja kuka tahansa mielestäni ansaitsee semmosen mahdollisuuden. Mä koen tämän arvokkaana ja mielekkäänä työnä ja totta kai tämä on mulle merkitsee valtavasti, kun olen 15 vuotta ollut näiden ihmisten, työntekijöiden kanssa myös, että mulla on vahva yhteenkuuluvuuden tunne myös, mutta ennen kaikkea se, että ihminen saa mahdollisuuden muuttua ja sitten totta kai se on aina upeeta, kun kuulee että joku on onnistunut, vaikka yksikin niin se on aina sellainen iso lisäilo tähän juttuun.” (V1, M)

”Mahdollisuuden antamisen” korostaminen vastaa Linderborgin ym. (2012, 127) tutkimuksen tuloksia vankiloiden kuntoutustyöntekijöiden näkemyksistä, joissa vankien tukeminen ja auttaminen sekä vankien asioiden monipuolinen ajaminen saivat muuta henkilöstöä keskeisemmän roolin. Auttamisen tavoite on ennen kaikkea vapautumisen vaiheessa ja vapaudessa selviytymisen tukemisessa.

Päihdeohjaajien mielestä vankien elämäntilanteen ongelmat johtuvat pitkälti päihdeongelmista. Ohjaajat arvioivat hallitsemattoman päihteiden käytön johtaneen monet vaikeuksiin, arvaamattomaan käytökseen, väkivaltaisuuteen ja erilaisiin rikoksiin. Päihteiden sekakäyttöä sekä päihde- ja mielenterveysongelmien lomittumista toisiinsa pidetään yleisinä – kuten vankien terveystutkimus on osoittanut (Joukamaa ym. 2010). Ohjaajat kuvasivat usein naisvankien elämäntilanteita jopa miesvankeja vaikeammiksi ja haastavammiksi. Tämä on linjassa Joukamaan ym. (2010) raportin kanssa, jossa naisvangit arvioivat terveytensä miehiä huonommaksi ja heillä todettiin olevan miehiä huonompi työkyky ja useammin mielenterveysongelmia. Toisaalta vankien ollessa päihdeittä, monien päihteiden käyttöä ja sen aiheuttamaa käyttäytymistä on ohjaajien mielestä vaikea suoraan tunnistaa, sillä heidän kanssaan voi keskustella järkevästi ja asiallisesti kuten kenen tahansa ihmisen kanssa. Päihderiippuvuus tuottaa kuitenkin vaikeuksia hallita päihteidenkäyttöä ja löytää vaihtoehtoisia selviytymiskeinoja.

*”Ne jotka kurssille osallistuvat, niin mitä ajattelet, mitkä ovat ne pääongelmat mitä vangeilla on?
- No kyllä se nimenomaan on ne päihdeongelmat se suurin, mitkä on johtanut sitten myös rikoksiin ja tuomioihin ja niin pois päin, että kyllä ne on se kyvyttömyys ja keinottomuus nähdä vaihtoehtoja.” (V3, N)*

Päihdeohjaajat näkevät ohjelmien ja oman työnsä keskeisen tehtävän juuri tässä: ohjata vankeja kohtaamaan ja käsittelemään päihderiippuvuuttaan sekä etsimään päihdeidenkäytölle vaihtoehtoja. Päihdeohjelmien tavoitteita kuvataan varsin yhteneväisesti: rohkaista ”ajattelemaan”, ”laajentamaan näkökulmia”, ”puhumaan ja keskustelemaan”, ”tunnistamaan tunteita”, ”ottamaan vastuuta” ja ”suunnittelemaan vapautumista”. Vaikka aina ei tapahtuisikaan suuria ja yhtäkkisiä muutoksia, ohjaajat uskovat päihdekuntoutukseen osallistuvien vankien hyötyvän aina jollakin tavalla osallistumisestaan.

”Enemmän sitä, että ruvetaan miettimään sitä, mitä edellisestä elämästä on jäljellä ja mitkä... niin kuin mennään eteenpäin, ruvetaan suunnittelemaan sitä elämää eteenpäin eli mitä, missä. Kyllä mä nään, että tämän tarkoitus on enemmän, varsinkin viime aikoina muuttunut enemmän ja enemmän siihen, että tämä on se vapauttava paikka, mistä lähdetään sitten jonnekin ja järjestetään, hoidetaan ne asiat, että onko koulutusta vai tarviiko ihan mitä vaan. Me yritetään saada se oma elämä sellaiseen kuosiin, että se on kun tosta portista vapautuu, niin on jotakin mihin mennä ja on jotain mitä tehdä.” (V1, M)

Tavoitteisiin pyritään periaatteessa samalla tavalla kuin missä tahansa päihdekuntoutuksessa myös vankilan ulkopuolella. Ohjaajat pyrkivät olemaan vankien lähellä, keskustelemaan, rohkaisemaan ja rakentamaan luottamusta. Päihdeohjelmien keskiössä ovat erilaiset tehtävät ja niiden purkamisen ryhmässä. Vangeilla on myös mahdollisuus henkilökohtaisiin keskusteluihin päihdeohjaajien ja tarvittaessa muiden vankiloiden kuntoutus- tai terveydenhuollon työntekijöiden kanssa. Terapeuttisessa yhteisössä vankien muodostama yhteisö on vielä keskeisempi työväline, jota vertaisryhmiin (AA- ja NA-ryhmät) osallistuminen tukee. Päihderyhmien lisäksi ohjelmiin sisältyy myös liikuntaan, ruuanlaittoon tai muuhun arjen hallintaan liittyviä ryhmiä. Yhden ohjaajan sanoin päihdekuntoutus on ”normaalialue arkea ja joskus jotain mukavaa”.

Päihdekuntoutukseen hakeutuminen

Päihdekuntoutukseen hakeutuminen edellyttää yleensä kirjallisen hakemuksen tekemistä. Esimerkiksi naisten päihdekuntoutusohjelman hakulomakkeessa vangilta kysytään tietoja neljästä asiasta: 1) päihdehistoria ja nykyinen tilanne, 2) aikaisemmat päihdehoidot, 3) tuomion pituus ja keskeneräiset oikeusasiat sekä 4) odotukset, toiveet ja tärkeät asiat ohjelman suhteen. Haastatteluidemme ja havaintojemme mukaan hakijoita tai valittavaksi soveltuvia hakijoita ei aina ole riittävästi. Ohjaajat joutuvat pyytämään henkilökohtaisesti joitakin tuntemiaan ja sopivaksi katsomiaan vankeja hakemaan ohjelmaan, jotta siihen saataisiin riittävästi osallistujia. Linderborgin ym. (2012, 140) tutkimuksessa haastatellut vangit kertoivatkin, että päihdekuntoutusta oli tarjottu vankilassa hyvin satunnaisesti, eivätkä he tunteneet kovin hyvin kuntouttavan toiminnan sisältöjä tai tavoitteita.

”Koska sopivia hakijoita ei ollut riittävästi, ohjaaja on käynyt myös henkilökohtaisesti kysymässä tiettyjä vankeja kurssille. Ohjaaja on joutunut tekemään ”lisäkyselyjä” ja tarjoamaan kurssia mahdollisille vangeille – asiakirjatietojen sekä oman ja muiden työntekijöiden kokemuksen ja arvioinnin perusteella. Päivän lopuksi tilanne on se, että ohjaajan on löydettävä todennäköisesti vielä kolme vankia kurssille – tosin kurssi voidaan aloittaa vaikka osallistujia olisi vähemmänkin kuin kuusi.” (V2, muistiinpanot 19.1.2012)

Päihdeohjaajien tehtävänä on haastatella ja arvioida hakijoita sekä valita päihdekuntoutukseen pääsevät vangit. Ohjaajat kiinnittävät erityistä huomiota hakijan motivaatioon, tuomion pituuteen ja sen vaiheeseen sekä hakijan mahdolliseen soveltumiseen ryhmätyöskentelyyn (ryhmädynamiikka). Ohjaajat pyrkivät keräämään tietoa vangeista monipuolisesti sekä vankitiedoista että eri työntekijöiltä ja ammattiryhmiltä. Päihdekuntoutusohjelmaan osallistumisen tulisi mahdollisuuksien mukaan muodostaa järkevä jatkumo, osua oikeaan kohtaan vangin vankeusrangaistusta. Ohjaajien mukaan hakijan tulee ainakin jollakin tasolla tunnistaa ja tunnustaa päihdeongelman olemassaolo sekä haluta tehdä sille jotain, yrittää jonkinlaista muutosta.

Ohjaajat kuvasivat vankien arviointia ja valintaa haastavana tehtävänä, koska he eivät koskaan voi varmasti tietää kaikkia päihdekuntoutukseen hakemisen taustalla vaikuttavia tekijöitä.

Ohjaajien kokemuksen mukaan erityisesti niillä vangeilla, jotka olivat väsyneet huumeisiin, rikoksiin ja vankeuksiin, oli vilpitön ja vahva oma motivaatio tavoitella muutosta. Ohjaajat ovat kuitenkin tunnistaneet muunkinlaisia motiiveja (vrt. Tourunen 2000, 159–168). ”Pelkääjä” ei erilaisista syistä johtuen halua tai voi suorittaa vankeutta tavallisella osastolla. Joku voi hakea kuntoutukseen ”pakottavasta ulkoisesta syystä”, esimerkiksi säilyttääkseen suhteen puolisoon tai säilyttääkseen lapsen huoltajuuden. Joku haluaa ”edistää rangaistusajan suunnitelmaansa” ja varmistaa pääsynsä avovankilaan tai valvottuun koevapauteen. Joku taas voi vain haluta suorittaa vankeutensa päihdekuntoutusosastolla hieman ”mukavammalla tavalla ja viihtyisämissä olosuhteissa” kuin tavallisella osastolla.

Vankien motiivien arviointi ei päihdeohjaajien mielestä ollut kuitenkaan tärkeintä heidän työssään, tärkeintä oli ”antaa vangeille mahdollisuus”. Motiivien täydellinen selvittäminen nähtiin mahdottomaksi tehtäväksi ja loppujen lopuksi oli vangeista itsestään kiinni ja heidän vastuullaan, kuinka he tulisivat onnistumaan kuntoutuksessa. Vasta päihdeohjelman kuluessa selviää, kuinka motivoitunut kukin on. Vangin oli tehtävä itse suurin työ, jonka todelliset tulokset mitataan vasta aikanaan vankilasta vapautumisen jälkeen.

”Mutta ketään me ei voida muuttaa, vaikka noitamaisia välillä tosiaan saatetaan olla, niin me ei osata taikoa, että kyllä sen suurimman työn tekee asiakas itse, jos se muutoksen polulle lähtee.”
(V3, N)

”No, mun mielestä tämä antaa eväät tavallaan siihen siviilissä selviytymiseen. Kuitenkin täällä sun päihdeettömyydet on pakotettua, että se sun oikea mitta katotaan sitten vasta, kun pääset pois täältä.” (V3, N)

Ohjaajat kuvasivatkin työtään vankien jatkuvaksi motivoimiseksi ja tukemiseksi kohti muutosta. Päihdekuntoutusohjelman avulla he voivat antaa vangeille välineitä työskennellä päihdeongelman kanssa, puhua elämäntilanteestaan ryhmissä sekä vahvistaa uskoa ja luottamusta muutoksen mahdollisuuteen. Erityisesti naisten kuntoutusosaston ohjaajat korostivat myös naisten itsetunnon ja itseluottamuksen vahvistamisen merkitystä, jotta heidän rohkeutensa ottaa itse vastuuta omasta elämästään lisääntyisi. Näin toimimalla ohjaajat uskovat edistävänsä päihdekuntoutusohjelmien tavoitteita: kiinnittää vankeja kuntoutusohjelmiin, saada heidät tunnistamaan päihderiippuvuutensa, lopettamaan päihdeiden käyttönsä sekä aloittamaan kuntoutusprosessin ja vapautumisen jälkeisen elämän suunnittelun.

Päihdeohjaajien mielestä päihdeohjelmien rakenne ja sisältö auttavat heitä siinä, että osallistujat keskittyvät ”oikeisiin asioihin” eli pysyvät ohjelman mukaisissa tehtävissä. Rakenteen merkitystä korostettiin erityisesti terapeuttisessa yhteisössä, jossa osallistujien yhteisö on perinteisesti keskeisin kuntoutumisen väline. Ohjaajien kokemusten mukaan päihdekuntoutusohjelma ja niiden päihderyhmissä käsiteltävät tehtävät ja keskustelut saattavat ”imaista mukaansa” kuntoutumisprosessiin, vaikka vangin motiivit alun perin olisivat olleetkin epävarmat tai ristiriitaiset.

”Mä ajattelen sen niin, että se motiivi voi olla melkein mikä vaan ensin, että hakeutuu ja pääsee, niin se voi muuttua. Kyllä siellä on aika yllätysmuutoksia tapahtunut. Itekin on tosiaan miettinyt, että voidaanko ottaa tolla motivaatiolla ja niinku. Mutta kun on otettu, niin jonkun ajan ensin kun se vastarinta on käyty, niin sitten sieltä tuleeekin jotain. Että siinä on jokin oma motivaatio jäädä, kun kaikki ensin takkuu, mutta nyt sitten silti jää. Niin jokuhan siellä motivoi sitten.” (V1, M)

Päihdekuntoutukseen pääsyn estäviä tekijöitä voivat ohjaajien mukaan olla ennen kaikkea Suomen kielen taidon puutteet, tutkintavankeus (lopullinen tuomio ja sen pituus puuttuvat), liian pitkä tuomio (tuomiota vielä jäljellä pitkään), vankeuden aikana esiintyneet kurinpito-ongelmat (järjestyssääntörikkomukset, käyttäytymishäiriöt,

asenne henkilökuntaa kohtaan) tai persoonallisuustekijät, joiden arvioidaan estävän ryhmässä työskentelyn. Myöskään etnisten tai kulttuuristen vähemmistöjen edustajia ei kokemusten perusteella haluta ottaa ohjelmiin liian montaa yhtä aikaa. Hakijoita ei sen sijaan erotella käytetyn päihteen mukaan, vaan kuntoutukseen otetaan niin alkoholin, huumeiden kuin lääkkeiden käyttäjiä.

4.2 Kontrolli ja sanktiot päihdeohjaajan työssä

Yleisesti ottaen päihdeohjaajat vaikuttivat suhtautuvan päihdekuntoutukseen liittyvään kontrolliin ja valvonnasta vastaaviin vartijoihin hyvin mutkattomasti. Kontrolli toimii kuntoutuksen viitekehyyksenä. Vaikka kontrolli tekee joissakin tilanteissa asioita monimutkaisemmiksi, ohjaajat eivät pitäneet kontrollia kuntoutuksen vastakohtana. Sen sijaan joskus kontrollin, esimerkiksi huumetestauksen, nähtiin jopa tukevan kuntoutusta.

Päihdeohjaajien ja vartijoiden väliset suhteet

Suomessa sekä vartijat että päihdeohjaajat ovat vankilavirkailijoita, vankeinhoidon palkkaamia työntekijöitä, mikä vaikutti helpottavan ohjaajien ja vartijoiden välistä yhteistyötä. Ohjaajien mielestä kontrolli kuului osaltaan myös heidän tehtäviinsä vankilavirkailijoina. Ohjaajien ja vartijoiden yhteistyö vaikutti toimivan pääosin sujuvasti. Usein mainittiin, ettei yhteistyössä ole mitään suurempia ristiriitoja, eikä jännitteitä niin paljon kuin joskus aikaisemmin. Valvontaa ei nähty pelkästään vartijoiden tehtävänä.

Haastattelemamme päihdeohjaajat arvostivat vartijoiden työtä. Heidän mielestään tarvitaan sekä kontrolli- että kuntoutustoimintoja rinnakkain. He kertoivat kuitenkin myös, että vartijoiden kanssa työskentelyssä on hyvä käyttää tilannekohtaista harkintaa, toimia hienovaraisesti ja kertoa asiat joskus tietyllä tavalla. Esimerkiksi päihdekuntoutusohjelmiin liittyvistä ”palkinnoista” (kuten esimerkiksi ylimääräinen saunavuoro) puhuttaessa ohjaajat korostavat, kuinka kovasti vangit joutuvat työskentelemään päihdekuntoutusohjelmassa joitakin etuuksia saavuttaakseen. Ohjaajat joutuvat ajoittain edelleen perustelemaan päihdekuntoutusohjelmiin liittyviä toimintatapoja vankilaturvallisuudesta ja -järjestyksestä vastaaville vartijoille.

”Tässä on aikamoinen päihdekurssi kuitenkin missä joutuu pohtiin asioitansa, tekeen kotitöitä, miettiin, aivot joutuu töihin ja ryhmiin pitää osallistua. Pitää tehdä kaikki oli se sitten vaikka helmikoron pujotusta niin siihen on osallistuttava vaikka kuinka tekis mieli nukkua ja tota ei tää oo mikään niinkun lepokoti vaikka tääl onkin nää paremmat puitteet. Että kyl se joutuu niinkun antaa ittestään ja saamaan niin täytyy saada ittestään irti kuitenkin niin ettei tää kuitenkaan oo helppo. Omien vaikeitten asioiden, omien ongelmien ja näitten käsittely ni ei se varmasti oo ihan helppoa hommaa. Ei taatusti.” (V2, N)

”Jos rikoksenteijä tulee tänne istumaan tuomionsa ajaksi, se istuu siinä kymmenen neliön kopisansa, niin se pääsee pirskatin helpolla. Se, että tuolla [päihdekuntoutuksessa] kyseenalaistetaan, herätetään ristiriitaa, kaikkea tämmöstä, niin kyllä silloin vangit joutuu kovemmalle sen tuomion aikana. Ne tekee ihan oikeasti töitä ittensä ja elämäntilanteittensa kanssa.” (V3, N)

Päihdeohjaajien ja vartijoiden välinen yhteistyö koostui päihdetestien ottamisesta sekä vartijoiden näkemysten kuulemisesta niin päihdekuntoutusohjelman osallistujia valittaessa kuin osastoilla/ohjelmissa olevien osallistujien käyttäytymistä arvioitaessa. Yhteistyö nähtiin vankilassa välttämättömäksi. Ohjaajien esiin tuomat ongelmat liittyivät yksittäisten vartijoiden käyttäytymiseen tai ohjaajien työn ja päihdekuntoutusohjelmien merkityksen ajoittaiseen väheksymiseen. Myös Linderborgin ym. (2012) tutkimuksessa ristiriidat liittyivät useimmiten erilaisiin yksinkertaisuuksiin ja vääriin tietoihin tai tietämättömyyteen perustuviin arviointeihin, joissa kuntoutushenkilöstö voi väheksyä valvontatyötä liian rutiininomaisena ja valvontahenkilöstö epäillä kuntouttavan työn järjestyttä. Päihdekurssilla ohjaajana työskentelevä työnjohtaja kertoi näistä kärjistyksistä yhden esimerkin:

"Niin, asenneilmapiiri on sellainen, että kun vanki on töissä, niin se on tekemässä jotain, kun vanki on kurssilla, se on vaan leipomassa pullaa ja syömässä pihviä ja sitä hyysätään. Se käy joogamassa, tekee vaan kivoja asioita, mikä nyt sitten ei ole hyvä asia, että vankilassa tehdään kivoja asioita. Mutta tuo nyt on yleistys." (V3, M, myös työnjohtaja)

Päihdeohjaajat työskentelivät vankien kanssa päivisin virka-aikaan tai joskus vain muutamana päivänä viikossa. He tarvitsivat vartijoilta lisätietoa vangeista, esimerkiksi mahdollisista vankien välisistä ristiriidoista, jotka voivat vaikeuttaa ryhmätyöskentelyä. Vartijat tapasivat vankeja usein, mutta vuorovaikutus vankien kanssa vaikutti vähäiseltä. Vartijan tehtäväksi määrittyi lähinnä tarkkailla ja tutkia sekä avata ja sulkea ovia sekä huolehtia päivittäisistä vankilarutiineista. Päihdeohjaajat sen sijaan olivat vuorovaikutuksessa sekä vankien että vartijoiden kanssa ja vaikuttivat näin toimivan ikään kuin siltana näiden kahden ryhmän välillä. Yksi ohjaaja korostikin, että hän pitää oveaan päihdekuntoutusosastolla aina auki, jotta yhteydenotto ja keskustelemaan tuleminen olisi niin vangille kuin vartijallekin mahdollisimman helppoa.

Päihdeohjaajien ja vartijoiden roolit myös lomittuivat toisiinsa monin tavoin. Monet haastatelluista ohjaajista olivat työskennelleet aiemmin myös vartijoina joko päätoimisesti tai tilapäisesti silloin kun vartijoista on ollut pulaa. Jotkut vartijat ovat puolestaan työskennelleet päihdekurseilla ohjaajina. Vartijoina toimineet ohjaajat eivät ole halunneet salata vartijataustansa, vaan ovat kertoneet siitä suoraan myös päihdekuntoutukseen osallistuville vangeille.

"- Sä et koe tätä hankalaks tämmöistä ikään kuin kaksoisroolia että katsot myös turvallisuuden, järjestyksen perään ja sit oot ohjaajana?"

- En, koska mä teen sen niin selväks vangeille heti alusta lähtien että kerroin omat lähtökohtani ja oman historiani niin mä lähdin niin avoimin kortein että se ei oo mikään salaisuus niin ei oo mun tarvinnut sitä sen kummemmin ihmetellä eikä kukaan ole kyseenalaistanut mun tekemisiäni." (V2, N)

Päihdeohjaajat eivät kyseenalaistaneet vartijoiden toimimista ajoittain ohjaajina. Ohjaaja-vartijan roolia päinvastoin arvostettiin, koska se sumensi vankien tekemää vastakkainasettelua "pahoihin vartijoihin" ja "hyviin ohjaajiin". Ohjaajat korostivat, että jokainen vankilan työntekijä on ensisijaisesti vankilavirkailija. Kahdessa vankilassa ohjaajat käyttivät myös vankilan virka-asuja vartijoiden tapaan, ainoastaan terapeutin yhteisön ohjaajat käyttivät omia vaatteita.

"Mua luullaan vartijaksi ja mä en korjaa koskaan sitä näkökantaa, mutta nyt tällä hetkellä olen ohjaaja, en mä ole vartija, mä kyllä tuuraan välillä, että olen tuurannut useammallakin kerroksella. Ja se [vangin] ilme, että sähän oot niinku ohjaaja, tuunks [sellistä] ulos vai en. Mä olen henkilökuntaa, mä olen viranomainen ja virkamies." (V3, N)

Vartijat, jotka olivat siirtyneet päätoimiseksi ohjaajiksi, olivat omaksuneet vahvimmin ohjaaja-vartija -roolin. Yksi haastateltavistamme kutsui tätä "sekarotuisuudeksi". Tällä hän tarkoitti sitä, että vartijan työssä omaksuttu toimintatapa ja vastuullisuus eivät olleet kadonneet, vaan hän kiinnitti edelleen joihinkin valvontaan ja turvallisuuteen liittyviin tekijöihin enemmän huomiota kuin toiset ohjaajat.

"Mutta tota sillain et se [valvonta] on niinku vartijan vastuulla, mut kun mä olen vartija-ohjaaja, sekarotunen tässä, niin totta kai mä otan niinkun omaksi, omalle vastuulle myöskin sitä sit sitä vartijapuolen asiaa." (V2, N)

Vartijasta päihdeohjaajaksi siirtyminen edellyttää selkeää päätöstä vaihtaa työtehtäviä ja hakea uudenlaista työorientaatiota ja työtapaa. Yksi terapeutin yhteisön ohjaaja kuvaa tätä henkilökohtaista prosessia seuraavasti:

"Alkuun, niin kyllä se oli henkistä taistelua itsensä kanssa kun täällä joutui niinku puhumaan aika avoimesti näitten oppilaitten kanssa ja niille tärkeistä asioista. Kuntouttavaa jutustelua ja pohtia niiden ongelmia ja yrittää ratkoa niitä. Vartijapuolella se oli ihan ehdoton juttu, että vangin kanssa

ei paljon jutustella että se on selvä raja siinä, että vangin asioita ei kuulla eikä niitä ruveta hirveesti selvittämään. Kaksi päivää meni silleen vähän niinku toipuessa kun oli se ensimmäinen 'tässä ja nyt' -ryhmä ja siellä puhuttiin aika henkilökohtaisia asioita. En ollut henkisesti valmistautunut siihen, että mä jouduin aika paljon ittekin pohtimaan ja pistämään omia arvoja ittelleen uusiks ja määrittelemään, tavallaan unohtamaan jo opitut asiat. Sitten mä vaan päätin, että mä lähdän kans kokeilemaan tätä hommaa. Jos nämä oppilaat pystyy muuttumaan, niin miksen minäkin pysty.” (V1, M)

Jotkut ohjaajiksi siirtyneet vartijat kertoivat, että jotkut vartijat olivat suhtautuneet ammattiroolin vaihtamiseen myös kriittisesti, kyseenalaistamalla tai epäilemällä. Muutosta, ”loikkausta”, oli joutunut perustelemaan toisille vartijoille. Linderborgin ym. (2012) tutkimuksessa valvontahenkilöstön näkemykset jakoutuivat karkeasti kahteen ryhmään. Toinen ryhmä edusti perinteistä täytäntöönpanokeskeistä ajattelutapaa, jossa korostuu muodolliset ja etäiset suhteet vankeihin ja kurinpidon keskeisyys. Toinen ryhmä korosti moniammatillisempaa lähestymistapaa, jossa kuntoutustyö nähdään tärkeänä ja myös valvontatyö kuntoutustyötä täydentävänä ja sinne ohjaavana toimintana. Päihdeohjaajien haastattelujen perusteella kuntoutuksen ja valvonnan välistä jännitettä oli edelleen jonkin verran olemassa, sillä osa vartijoista suhtautui kielteisesti tai ainakin varauksellisesti päihdekuntoutukseen vankilassa. Suurin osa ohjaajista ei nähnyt tätä kuitenkaan ongelmana tai työtä estävänä tekijänä. Havaintojemme mukaan ainakin päihdekuntoutusosastoilla ohjaajien ja vartijoiden vuorovaikutus oli toimivaa ja asiallista.

”- Miten vartijakunta sitten suhtautuu teihin, jotka...

- Loikkaarit

- Loikkaarit, niin.

- Siinäkin on varmaan – osa on sitä mieltä, että he on todellakin niitä loikkareita ja lähdettiin nyt tämmöselle puolelle, valittiin niin kuin tämä puoli asioista. Mutta osa on ottanut sen ihan positiivisestikin.” (V2, N)

”- Mikä sun kokemus on ylipäänsä, että miten vartijat ajattelee tästä päihdekuntoutuksesta ja päihdekuntoutusohjelmiin osallistuvista vangeista?

- Se varmaan jakautuu aika hyvin kahteen osaan. Toiset ajattelee, että se on ihan huuhaahommaa ja ne ei pidä sitä minään, mutta sitten taas toiset ajattelee sen ihan positiivisena asiana, että tämmöisiä on ja vangit niihin osallistuu.” (V1, M)

Päihdekuntoutusohjelmiin liittyvä kontrolli ja sanktiot

Päihdeohjaajien mielestä vankeinhoidossa tarvitaan sekä valvontaa että kuntoutusta. Ohjaajien haastatteluissa valvonnalle määrityksiä kolmenlaisia tehtäviä. Ensinnäkin päihdeet nähtiin turvallisuusriskinä, jota oli kontrolloitava (”valvonta turvallisuutena”). Toiseksi päihdekontrolliin nähtiin toteuttavan päihdestrategiassa määriteltyä ja jos-sain määrin itsearvoista tavoitetta nollatoleranssista päihdeiden suhteen (”valvonta päihdeettömän vankilan turvaajana”). Kolmanneksi valvontaan (järjestyssääntöjen rikkomiseen) liittyvien seuraamusten uskottiin ohjaavan vankien käyttäytymistä (”valvonta kuntoutuksen osana”).

Ulkoisen valvonnan keinot kuten huumekoirat, ihmisten ja tavaroiden tarkastus portilla, sellien tarkastukset, lääkkeiden kontrolloitu jakaminen, vankien sijoittelu osastoille, valvontakamerat ja arkkitehtoniset tilaratkaisut voidaan kohdistaa kaikkiin vankeihin. Vangin ruumiilliseen (sisäiseen) tarkastamiseen kuten huumeetesteihin tarvitaan erillinen perustelu, esimerkiksi epäily huumeiden salakuljetuksesta, myynnistä tai käytöstä (”vain jos on syytä epäillä”). Päihdekuntoutusohjelmissä säännöllinen tai satunnainen huumeetestausta perustuu vankien allekirjoittamaan päihdeettömyyssopimukseen. Sopimus kuvastaa ”valvonta kuntoutuksen osana” -perustelua: huumeetestausta nähtiin yhtenä kuntoutuksen kiinteästi kuuluvana toimintana.

Huume-testaus kuului sekä vartijoiden että päihdeohjaajien tehtäviin. Naisten kuntoutusosastolla ja terapeutisessa yhteisössä myös ohjaajat toteuttivat testausta, kun taas päiväkursilla testaus kuului vain vartijoiden tehtäviin. Käytännön työn kannalta osa ohjaajista piti huume-testausta tärkeämpänä kuin toiset. Yhdessä päihdekuntoutusohjelmassa huume-testejä tehtiin kerran tai kaksi viikossa. Toisessa ohjelmassa testejä ei otettu ollenkaan seuranta-aikanamme, vaikka edellisillä kerroilla testejä oli otettu päihdeiden käytön epäilyjen perusteella. Kolmannessa ohjelmassa ohjaajat tekivät testejä lähinnä byrokraattisista syistä:

”Olen ottanut niitä oikeestaan vaan sen takia että mä saan tonne mustaa valkoiselle päihdevalvontaan, että päihdevalvontaa on suoritettu.” (V2, N)

Suuri osa seuraamuksista liittyi jollain tavalla päihteisiin. Seuraamukset ovat jaettavissa kahteen pääluokkaan. Ensimmäisenä ovat viralliset kurinpitorangeistukset. Virallisia sanktioita eli kurinpitorangeistuksia oli yleensä eristäminen (”rundi”), oikeudenmenetyks (esim. televisio) tai varoitus. Näistä päätti vankilan johto. Toinen rankaisemisen tapa on epävirallisemmat rangaistukset kuten esimerkiksi ohjelmasta pois siirtäminen tai siirtäminen suljetummalle osastolle, jossa vapauksia oli vähemmän. Kyseinen järjestely ei sinänsä ollut rangaistus, vaan johtui siitä, että rikkomuksen vuoksi vangin status ja sijoittelu arvioitiin uudestaan. Tieto sääntörikkomuksesta säilyi koko vankeusajan rangaistusajan suunnitelmassa ja vaikeutti tulevaisuudessa esimerkiksi avovankilaan pääsyä. Yhden vankilan johtaja kuvasi asiaa näin:

”No siitä seuraa kurinpitorangeistus, joka nykyaikana ei enää välttämättä ole niin, se voi olla yksinäisyyttä, varoitus, oikeuksien menetys, ei pääse käymään kanttiinissa tai ei pääse vapaa-ajan toimintoihin eli se on yksi osa. Mutta suurempi menetyshän on se, että se vaihtaa osastoa suljetummalle, astetta suljetummalle, menettää työpaikkansa, menettää koulupaikkansa. Mutta meidän viimeaikainen kehitys taas on ollut sitä, että me on tingitty niistä tavallaan oheisseuraamuksista, pyritty rankaisemaan kurinpidolla ja sitten niitä muita on vähennetty, ja taustalla on meidän tulostavoitteet.”

Retkahdukset päihdeiden käyttöön ja sääntörikkomukset aiheuttivat epäluottamusta vankien ja henkilökunnan välille, ja ne muistettiin yleensä pitkään. Kuntoutuksen näkökulmasta retkahtaneen vangin täytyi keskeyttää kuntoutusohjelma ja siirtyä kuntoutusosastolta tai -kursilta pois. Retkahtaneelle vangille voitiin tarjota yksilökeskusteluja (esim. retkahduksen käsittelyohjelma) tai katkaisuhuoltojaksoa. Näiden jälkeen vanki pystyi hakemaan uudelleen kuntoutusohjelmaan, mutta hänen täytyi aloittaa ohjelma uudelleen alusta asti. Vangin retkahdettua ohjaajat olivat pahoillaan ja surullisia, joskus jopa hieman vihaisia vangin hukattua mahdollisuutensa.

Vapaaehtoiseen sopimukseen perustuva kontrolli

”Valvonta kuntoutuksen osana” -perustelu ei tarkoita vain sitä, että kuntoutus on mahdollista vankilan kaltaisessa tiukasti valvotussa ympäristössä, vaan että valvonta on osa kuntoutukseen liittyvää toimintaa. Tämä näkökulma korostuu ohjaajien puhuessa päihdeettömyyssopimuksen ja terapeutin yhteisön hoitosopimuksen sekä näihin sopimuksiin perustuvien huume-testien merkityksestä. Ohjaajien mielestä allekirjoittamalla sopimuksia vangit osoittavat motivaatiota ja sitoutumista kuntoutumiseen.

Sopimukseen perustuva toiminta jakaantuu karkeasti kahdenlaisiin sopimuksiin:

- a) Päihdeettömyyssopimus vankilan sisällä. Vangit allekirjoittavat päihdeettömyyssopimuksen osallistuakseen esimerkiksi kurssille, päästäkseen avovankilaan tai sijoittuakseen jollekin sopimusosastolle.
- b) Päihdeettömyyssitoumus poistumisluvissa. Vangit allekirjoittavat päihdeettömyyssopimuksen päästäkseen lomille tai muuhun poistumiseen tai perhetapaamiseen.

Nämä kontrollin oikeutuksen muodot ovat pitkälti samanlaisia. Molemmissa tapauksissa lupa testaamiseen perustuu ainakin näennäisesti vangin ja vankilan (yhteiskunnan) kahdenväliseen vapaaehtoiseen sopimuk-

seen. Päihdeettömyyssopimukset ja huumetestit vaikuttivat olevan keskeisessä roolissa vankilan valvonnassa. Päihdeettömyyssopimus ja negatiiviset huumetestit olivat ennakkoehtoja esimerkiksi lomaoikeudelle, perhepaamisille, avovankilaan pääsulle sekä päihdekuntoutusohjelmiin osallistumiselle. Vangilla on oikeus kieltäytyä sopimuksesta, mikä käytännössä tarkoittaa hänen sijoittamista tavallisille osastoille, joissa hänellä ei ole mahdollisuutta sopimusten tuomiin ”etuksiin”.

Ohjaajien mielestä sopimuksen allekirjoitus myös erottelee muutosta haluavat vangit niistä, jotka haluavat jatkaa päihdeiden käyttöä. Huumetestejä pidettiin tehokkaana menetelmänä ehkäistä päihdeiden käyttöä: vankiloissa, ja erityisesti sopimusosastoilla, arvioitiin olevan huomattavasti vähemmän päihdeiden käyttöä kuin joskus aiemmin. Valvonta teki vankilasta tavallaan suotuisamman paikan kuntoutuksen toteuttamiselle.

”Kun rangaistusajan suunnitelmassa... kun se on molemminpuolinen sopimus, se on vangin ja työntekijän kanssa tehty sopimus, että vanki oman osuutensa, tonttinsa hoitaa, niin pääsääntöisesti ne jatkumotkin sitten onnistuu. Siinä niin kuin huomaa, että toimimalla niitten sääntöjen mukaan saa itsellensä hyvää, mutta se vaatii välillä vähän joskus taistelua siinä.” (V2, N)

”Päihdeettömyyttä me valvotaan seuloilla, mutta myös yhteisöä tukemalla ja yhteisön kanssa keskusteluilla ja yhteisökokouksilla, missä ajetaan niitä arvoja ja peräänkuulutetaan niitä ja oppilaan omaa vastuuta, kantaa vastuu hoitosopimuksesta ja näistä asioista. Se on niinku yhteisön asia, missä työntekijät on mukana, me ollaan osa sitä. Tosi selkeät yhteiset sävelet ja niiden ylläpitäminen, niin se on se isoin valvontatekijä tässä hommassa.” (V1, M)

Päihdeettömyyssopimuksen tavoin myös vankeusajan alussa tehtävään rangaistusajan suunnitelmaan viitattiin ohjaajien puheissa sopimuksena. Myös siinä vangin asema tasavertaisena sopijakumppanina vaikutti jossain määrin teoreettiselta. Rangaistusajan suunnitelman asema vankeuden suorittamisessa oli merkittävä ja siihen viitattiin usein puheissa. Suunnitelma suuntaa tai reitittää vangin koko rangaistuksen kulkua. Suunnitelma vaikuttaa siihen, missä ja miten vanki rangaistusajansa suorittaa: edistämällä suunnitelmaansa päihdekuntoutukseen osallistumalla vangit hyötyivät pääsemällä esimerkiksi sujuvasti avovankilaan. Ohjaajat merkitsivät vankitietokantaan päihdekuntoutusohjelmaan hakemisen, pääsyn, ohjelman suorittamisen ja mahdollisen keskeyttämisen. He myös kirjasivat lyhyesti havaitsemansa muutokset vangin käytöksessä ja vankeuden suorittamisessa. Ohjaajien mielestä dokumentointi oli tärkeää, jotta myös vankilan muu henkilökunta sai tietää kuinka päihdekuntoutukseen osallistuneet vangit ovat selviytyneet.

4.3 Vankila kuntoutuksen toimintaympäristönä

”- Joudutteko te tekemään joitain kompromisseja tämän hoidon toteutuksessa sen takia, että olette vankilassa? Jotakin mitä ette tavallaan voi tehdä hoidon näkökulmasta.

– Lähinnä vankilaan, kun tämä on siirretty tänne, niin tämä on muuhun tarkoitukseen tehty tämä rakennus. Jos tämän rakennuksen fyysisiä tiloja pystyisi muuttamaan, niin sen vois tehdä eri lailla. Mutta ei mun mielestä itte vankila rajaa. Minusta tämä on hyvin, ne on jotenkin hyvin fuusioitunut yhteen kaksi asiaa. Mutta nämä tilat... ne ei ole millään tavalla tarkoitettu siihen mitä me tehdään. Jos me pystyttäis ottaan esim. joku siipi tonne, sais ihan rauhassa olla siellä, nämä ei ois muiden kanssa tekemisissä ja tiloja tehdä semmoiseksi mikä palvelisi.” (V1, M)

Päihdeohjaajien mielestä päihdekuntoutus on vankilassa järkevää, eivätkä he tuoneet esiin mitään vankilakontekstiin liittyviä ylittämättömiä esteitä kuntoutuksen toteuttamisen kannalta. Heidän mielestään ohjaajien turvallisuus saattoi olla jopa parempi ja vankien retkahdusriski pienempi kuin kuntoutuksessa vankilan ulkopuolella. Ohjaajat kuitenkin korostivat myös vankilan erityisyyttä toimintaympäristönä, joka on otettava huomioon kuntoutuksen toteutuksessa. Kuntoutuksen ja kontrollin suhde tuli esille kahdella eri tavalla. Kontrolliin liittyvät asiat

saattoivat jossakin määrin haitata kuntoutusta, silloin kun kontrolliin liittyvien asioiden arvioitiin vievän aikaa muilta tärkeämmiltä asioilta tai estävän joidenkin kuntoutuksen kannalta perusteltujen toimintojen suorittamista. Toisaalta kontrollin koettiin tukevan kuntoutusta ja joskus se nähtiin jopa osana kuntoutusta. Erityisesti huume-testit mainittiin kuntoutusta tukevana kontrollina. Tässä jaksossa tarkastelemme niitä vankilaan toimintaympäristönä liittyviä rajoituksia ja resursseja, joista ohjaajat haastatteluissa kertoivat.

Vankilan toimintaympäristöön liittyvät rajoitukset

”- Mikä teidän kokemus on, että joudutteko te tinkimään jostain, siis hoidollisesti tinkimään jostakin asiasta sen takia, että työskentelette vankilassa?”

- Niin siinä on se vankeus... vanki on vanki ja tietyt vankilan säännöt sitten rakentuu myös sen vangin osalle, että sillä ei ole vip-korttia kaulassa että olen terapeutteisessä yhteisössä, olen vapautettu vankilan säännöistä.” (V1, M)

Päihdeohjaajat myönsivät, että päihdekuntoutusohjelmien päivittäiset rutiinit on toteutettava ”talon sääntöjen” mukaisesti. Vankilan sääntöjen lisäksi päihdekuntoutusohjelmilla on joitakin omia sääntöjä. Vaikka vankilan säännöt joissakin tapauksissa aiheuttivat vaikeuksia, byrokratiaa ja turhautumista, ohjaajat eivät kuitenkaan kyseenalaistaneet näitä sääntöjä. Säännöt oli vain tunnistettava ja tiedettävä, kun päihdekuntoutusohjelmien käytäntöjä suunniteltiin ja toteutettiin. Kuten skotlantilaisessa vankilatutkimuksessa (McIntosh & Saville 2006) on todettu, yksi keskeisistä rajoitteista on aika: kaikki toiminnot on sijoitettava päiväänsä. Suljetuissa vankiloissa aikakehys oli pääasiassa puoli kahdeksan ja kolmen välillä. Erilaiset toiminnot kuten terveydenhuolto, oikeudenkäynteihin kuljetukset, kirjastokäynnit, kanttiiniostokset ja henkilökunnan kokoukset täytyi sijoittaa tähän aikaraamiin, mikä aiheutti usein esimerkiksi keskeytyksiä tai peruutuksia päihderyhmien kokoontumisille. Päihdeohjelmilta vaadittiin joustavuutta ja sopeutumista nopeisiin aikataulun muutoksiin.

”- Mitä te ajattelette vankilaympäristössä tällä päihdetyöllä, niin onko siinä jotain erityisiä haasteita tai hyötyjä tai vaikeuksia mitä se asettaa?”

- No haasteita varmaan se, että vankilassa turvallisuus menee aina kaiken edelle. Että esimerkiksi jos me tehdään ryhmiä, niin me ei välttämättä voida vaan itse valikoida sitä ryhmää, vaan meidän pitää just tarkastus- ja turvallisuuspuolelta kysyä, ja sitten pitää olla kaiken maailman turvalaitteet ja tällaiset meillä pitää olla mukana kuitenkin...

- Rutiinit ja käytännöt pitää toimia talon käytäntöjen mukaan, niin mitään ex tempore -hommia ei tehdä.

- Mitä täällä voi tehdä riippuen sitten myös osastosta, ettei se ole ainoastaan tämä vankila vaan sitten vielä vankilan sisällä eri osastoilla on... toisilla osastoilla on enemmän mahdollisuuksia kuin toisilla tehdä niitä ja ylipäättänsä sitten, kun tämä on suljettu vankila.” (V3, N)

Päihdeohjaajilla oli yllättävän vähän kontakteja ja vuorovaikutusta terveydenhuollon henkilökunnan kanssa. Terveydenhuolto vastaa lääketieteellisestä päihdehoidosta kuten opioidiriippuvaisten korvaushoidosta, psykiatrisesta hoidosta sekä katkaisu- ja vieroitushoidosta. Terveydenhuolto kuvattiin usein muista vankilatoiminnoista erillään olevaksi alueeksi. Vaikka jotkut ohjaajat suhtautuivat varauksellisesti opioidiriippuvaisten korvaushoitoon, yhteistyötä terveydenhuollon kanssa toivottiin sinänsä kuitenkin enemmän. Erään ohjaajana mukaan terveydenhuolto työskenteli ”omassa maailmassaan”. Eräs sairaanhoitaja puolestaan totesi, ettei tiedä tarkasti, mitä päihdekuntoutusohjelmia vankilassa on käytössä, mutta kuulee vankien kertovan erilaisista ”kurseista”.

Myös vankien sijoittelu voi aiheuttaa ongelmia päihdekuntoutusohjelmien toteutukselle. Tietyt vangit eivät saa tavata toisiaan ja vankien sijoitusten muuttaminen oli kiellettyä. Esimerkiksi yhdessä suljetussa vankilassa päihdekurssi täytyi pitää osaston perällä olevassa huoneessa, mikä esti muiden tilojen käytön mm. jooga- tai leivontaryhmien pitämiseen. Terapeuttisen yhteisöhoidon ensimmäisessä vaiheessa vangit (oppilaat) halutaan pitää mahdollisimman erillään muista vangeista päihdeiden käyttöriskin pienentämiseksi. Koska monilla vangeilla on vielä keskeneräisiä oikeuskäsittelyjä ja heidän vapautumisensa ajankohta epäselvä, kuntoutuksen suunnittelu

oli vaikeaa. Päihdeohjelmien ei myöskään aina ole mahdollista saada ulkopuolisille vertaisille lupaa toimia vankilassa.

Päihdekuntoutusohjelmien resursointi

”Minusta tuntuu, että tämä on meillä hyvin ristiriitaista, koko ajan vähennetään niitä resursseja ja vaatimustason pitäisi nousta, kuten [toinen ohjaaja] sanoi, tuijotetaan vaan tilastoja. Kunhan nyt vaan pojat hoidatte ja tilastot näyttää hyviltä, niin hyvä on.” (V1, M)

Linderborgin ym. (2012) tutkimuksessa kaikki vankilan henkilöstöryhmät mainitsivat yleisimmiksi työn rasisuttekijöiksi jatkuvan kiireen, vankien moniongelmaisuuden ja liian vähäiset resurssit. Myös haastattelemamme päihdeohjaajat olivat enemmän huolissaan päihdekuntoutukseen ohjattujen resurssien puutteesta (vrt. Knuuti & Vogt-Airaksinen 2010, 31–34) tai niiden vähenemisestä kuin vankilajärjestelmän asettamista rajoituksista sinänsä. Ohjaajat viittasivat tässä yhteydessä mm. valtion tuottavuusohjelmaan ja sen vankiloille asettamiin säästö- ja tulostavoitteisiin.

Joskus tulostavoitteet vaikuttivat jopa keskenään ristiriitaisilta, kun eri toiminnot kilpailivat samojen aktiivisten vankien ajankäytöstä.

”No, siinä on sellainen ristiriita, että työnjohtajana tuolla verstaalla, se on tietenkin aina siitä verstaan väestä pois, jos vanki on kurssilla. Se tavallaan laittaa lisää paineita sille työnjohtajalle, koska sillä on omat tavoitteet... Mutta siis lähtökohtaisesti on tavoitteet ja siinä nyt on tietenkin yksi sellainen yhteensovittamisen tavallaan jatkuva työ, että miten niitä sovitetaan. Jossain vaiheessa pikkasen oli, ei nyt ongelmia, mutta vähän sellaista erimielisyyttä, kun ne vangit oli sieltä verstaalta pois, mutta siinä on tavallaan se problematiikka, että ne vangit ketkä on aktiivisia, mitkä haluaa tehdä asioita, haluaa kuntouttaa itteään, niin ne on niitä samoja vankeja, mitkä käy töissä, haluaa käydä töissä, mutta myöskin haluaa käydä näitä kursseja.” (V3, M, myös työnjohtaja)

Yksi huoli oli päihdeohjaajien määrän riittävyys. Ohjaajien mielestä he tekivät työtä jatkuvassa kiireessä. He toivoivat, että heillä olisi enemmän aikaa suunnitella ohjelmia ja keskustella niiden toteutuksesta enemmän muiden ohjaajien ja muun henkilökunnan kanssa. Henkilökuntaresurssien puute teki päihdeohjelmien toteutuksen haavoittuvaksi esimerkiksi ohjaajien sairaus-, vuosi- ja äitiyslomien aikana. Ohjaajat joutuivat myös ohjaamaan päihderyhmiä usein yksin, vastoin ohjelmien laatusuosituksia. Jotkut ohjaajat toivoivat myös enemmän koulutusta päihdeohjelmien toteuttamisen, mutta tätä ei pidetty suurimpana ongelmana. Yhdessä vankilassa ohjaajat pitivät oman vankilansa resursseja hyvinä, mutta tunnistivat ongelman yleisemmällä tasolla monissa muissa vankiloissa.

Tulostavoitteet määrittivät sen, kuinka monta päihdekuntoutusohjelmaa vankilan tuli järjestää vuoden aikana ja kuinka monta vankia niihin tulisi osallistua, mutta resurssit ohjelmien toteuttamiseen olivat niukat. Päihdeohjelmien määrä oli pieni ja joidenkin ohjaajien mielestä tarvittaisiinkin lisää erilaisia ohjelmia. Tulostavoitteiden vuoksi ohjelmiin oli joskus paineita valita tai pitää osastoilla sellaisiakin vankeja, joiden ei arvioitu hyötyvän kuntouttavien ohjelmien suorittamisesta.

”Mutta just tämä taloudellinen tilanne, kun siinä tuijotetaan rahaa ja kallista hoitoa niin se aiheuttaa sen, että päällimmäisenä on aina se, että pitäisi olla hoitopaikat täynnä ja se huoli on päällimmäisenä, että onko hakijoita ja... Me yritetään sitten kuitenkin kiinnittää enemmän huomiota siihen hoidon laatuun, että hoidollisuus toimii ja... Tavallaan ne kulkee tietysti rinnakkain siinä, mutta enemmän kuulee sitten, taas niin kuin ylhäältä tulee sitä, että kiinnitetään huomiota siihen, että muistutetaan jatkuvasti siitä, että yrittäkää pitää osasto täynnä, että saadaan pitää tämä hoito täällä, se on kallista hoitoa, on rahasta kysymys. Välillä tuntuu vähän hullulta.” (V1, N)

Joidenkin päihdeohjaajien mielestä päihdekuntoutusohjelmien käytössä olevat tilat eivät olleet tarkoitukseen sopivia tai oli vaikeuksia löytää tiloja, joita muut vangit eivät saaneet käyttää. Ohjelmilla ei myöskään ollut paljon rahaa käytettävissä esimerkiksi materiaalikuluihin, mutta tämän niukkuuden kanssa ohjaajat olivat jo tottuneet työskentelemään. Päihdetestien korkea hinta mainittiin myös yhtenä syynä siihen, ettei testejä tehty säännöllisesti.

Vaikka yksittäisten vankien käyttäytymistä ja etenemistä ohjaava kontrolli oli keskeisessä roolissa päihdekuntoutuksen toteuttamisessa, päihdekuntoutusohjelmien toteutukseen kohdistuva hallinnollinen valvonta ja dokumentointi vaikuttivat vähäisiltä. Kaikki seuraamamme ohjelmat olivat käyneet läpi hyväksymismenettelyn ja olivat selkeästi strukturoituja. Ohjelmien toteutusta ei kuitenkaan tarkemmin arvioitu eikä esimerkiksi ohjaajien tai koko henkilökunnan arviointi- ja suunnittelukokouksia tai päiviä järjestetty säännöllisesti. Dokumentointi koostui pidettyjen ohjelmien määrän sekä osallistuneiden ja keskeyttäneiden vankien määrän ilmoittamisesta kaksi kertaa vuodessa. Tämän lisäksi ohjaajat keräsivät osallistuneilta vangeilta ohjelmien lopussa asiakaspalautetta.

4.4. Yhteenveto

Päihdeohjaajien kuvaus omasta työstään oli hyvin yhdenmukainen ohjaajan sukupuolesta, vankilasta tai ohjelmasta riippumatta (Taulukko 4). Päihdeohjaajien mielestä on tärkeintä antaa mahdollisuus vankeusajan hyödyntämiseen niille vangeille, jotka haluavat työskennellä itsensä kanssa, tavoitella elämänmuutosta ja käsitellä päihdeongelmaansa kuntoutusohjelmissä. Ohjaajat eivät nähneet kontrollin ja hoidon välisiä jännitteitä päihdeohjelmien toteuttamista estävinä tekijöinä, vaikka kuntoutuksen oli sopeuduttava vankilan ja erityisesti vankilaturvallisuuden sääntöihin. Suurin huoli ohjaajilla oli päihdekuntoutuksen toteutukseen osoitetuista resursseista, joita pidettiin liian pieninä ja laadukasta päihdetyötä vaikeuttavana asiana. Ohjaajat korostivat rooliaan osana vankeinhoidon henkilökuntaa. Heidän suhteensa kontrolliin piirtyi joustavana ja käytännöllisenä, ja monet ohjaajat olivat myös työskennelleet aikaisemmin vartijoina.

Taulukko 4: Päihdeohjaajien näkemykset päihdekuntoutusohjelmista toisaalta vankeinhoidon järjestelmän ja toisaalta vangin näkökulmasta.

	Järjestelmän näkökulmasta	Vangin näkökulmasta
Työn perustelut	Vankeuslaki (2005) Rikosseuraamuslaitoksen strategia Vankeinhoidon päihdestrategia	Järkevä tapa suorittaa rangaistusta (käyttää vankeusaikaa)
Ohjelmien tavoitteet	Uusintarikollisuuden vähentäminen Päihteen vankila Vankilaturvallisuus	Päihdeongelman kohtaaminen Vaihtoehtoisten toimintatapojen etsiminen
Ohjaajan tehtävät	Toteuttaa päihdeohjelman struktuuria ja sisältöä	Tukea ja auttaa päihdekuntoutukseen hakeutuneita vankeja: antaa vangeille mahdollisuus muutokseen
Suhde kontrolliin	Pragmaattinen: päihdeohjaajatkin ovat vankilavirkkailijoita	Kontrolli tukee vankien kuntoutusta
Suhde vartijoihin	Joustava: osa ohjaajista toiminut myös vartijana	Estää vankien tekemää vastakkainasettelua ohjaajien ja vartijoiden välillä
Vankila päihdekuntoutuksen kontekstina	Mahdollinen, vaikka turvallisuus ("talon sääntöt") ensisijaista: järkevää toteuttaa päihdekuntoutusta, resurssit suurin uhka	Päihdeohjelmat tukevat vankilasta vapautteen siirtymistä

5. ”IKINÄ OLLUT NÄIN HYVÄ OLLA VANKILASSA” – PÄIHDEKUNTOUTUKSEEN OSALLISTUNEIDEN VANKIEN NÄKEMYKSIÄ PÄIHDEOHJELMISTA

Teemu Kaskela ja Jouni Tourunen

Tässä jaksossa kuvaamme ja jäsenämme vankien näkemyksiä kuntoutukseen hakeutumisen syistä, kuntoutuksen vaikutuksista vankeuden suorittamiseen, kuntoutuksesta koetusta avusta ja tuesta sekä suhteista päihdeohjaajiin ja vartijoihin. Lähtökohtana toimii kuntoutuksen ja vankilakontekstin välinen jännite. Päihdekuntoutukseen hakiessaan vanki joutuu toisaalta arvioimaan päihdeongelmaansa ja sen hoitamisen tarvetta, toisaalta kuntoutukseen osallistumisen vaikutuksia vankeuden suorittamiseen ja sen etenemiseen. Tasapainoilu näiden kahden näkökulman välillä näkyy niin kuntoutukseen hakeutumisen syiden kuin kuntoutuksesta saatujen hyötyjen kuvauksissa.

5.1 Päihdekuntoutukseen hakeutuminen vankilaympäristössä

Päihdekuntoutukseen hakeutumista vankilaympäristössä on syytä tarkastella yhtäaikaaisesti kahdesta eri näkökulmasta. Ensinnäkin vangit kuvasivat syitä, jotka liittyvät päihdeongelmaan. Toiseksi vangit nostivat esiin vankeusrangaistuksen suorittamiseen liittyviä syitä. Nämä syyt vaikuttivat liittyvän kiinteästi toisiinsa. Hardy (2013) on nimittänyt tämän tyyppistä kaksoisperspektiiviä ”myöhäismoderniksi hybridiksi” (late modern hybrid) tutkissaan ehdonalaisen vankeusrangaistuksen valvoja.

Päästäkseen kuntoutusohjelmaan vangin tuli yleensä täyttää hakemus, jonka jälkeen ohjelman ohjaajat haastattelivat vankia arvioidakseen hänen kelpoisuutensa ohjelmaan. Mikäli vanki hyväksyttiin ohjelmaan, hänen tuli sitoutua allekirjoittamaan päihdeettömyyssopimus, joka antaa vankilaviranomaisille oikeuden satunnaiseen päihdetestaukseen hoidon aikana. Vangit suhtautuivat hoidossa esiintyneeseen kontrolliin pääasiassa ikään kuin ”välttämättömänä pahana”, vankilassa toteutettavaan hoitoon väistämättä kuuluvana yhtenä osana. Välillä kontrolli koettiin toki enemmän tai vähemmän ärsyttävänä, mutta sen tulkittiin toisaalta sekä tukevan päihdeettömyyttä että todistavan päihdeettömyydestä

Päihdeongelmaan liittyvät syyt

”Sillä asenteella mä lähin, että ihan mitä vaan mutta tämä helvetti saa nyt luvan loppua, kun olen koko elämäni juossut tätä helvetin oravanpyörää.” (V1, M)

Yleisin vankien mainitsema syy hakeutua kuntoutukseen oli halu elää ilman päihteitä. Usein motivaation syyksi kerrottiin vankilaa edeltänyt aika, johon liittyi erilaisia päihteiden käytön aiheuttamia haittoja, joiden vuoksi oli saavutettu ”pohja”. Toinen yleinen syy – ja monella nimenomaan päihdeettömyyteen yhdistyvä motiivi – oli, ettei haluttu enää joutua vankilaan. Moni miesvanki mainitsi lisäksi syyksi jonkin parisuhteeseen tai perheeseen liittyvän syyn, esimerkiksi halun tavata ja huolehtia lapsesta. Kuten Stevensin (2012) vankiloiden yhteisöhoitoa analysoivassa tutkimuksessa, myös haastattelemamme vangit olivat kyllästyneet aiempaan tapaansa elää ja etsivät tasapainoisempaa elämää.

”Niin, se pitäisi sen vapautumisen jälkeen sitten heti järjestää jotain jatkojuttuja, jos siltä tuntuu, että ei ole vielä ihan sinut sen homman kanssa. On kumminkin niin paljon houkutuksia tuolla siviilissä, kun tässä on istuttu viisi vuotta eka ja potkaistaan pihalle, niin onhan siellä vähän pallo hukassa. Se on sitten että mihin – ja sitten se sosiaalinen verkosto, että minkälainen se on. Se on vähän ittestä kiinni, että haluaako sitä muutosta vai ei.” (V3, M)

Vaikka vankilassa liikkui päihteitä, useat vangit kertoivat käyttäneensä vankilassa vähemmän tai satunnaisemmin päihteitä kuin siviilissä. Täysin päihteetön vankila oli kuitenkin erään vangin sanoin ”utopia”. Suljetuissa vankiloissa päihteitä ei vankien kuvailun mukaan useinkaan aktiivisesti tarjottu, vaan päihteitä käyttävät vangit pitivät asiat omana tietonaan. Toisaalta vangit kuvailivat muiden vankien kyllä huomaavan päihteiden käytön. Vangit kuvasivat vankeudenaikaiseen päihteiden käyttöön liittyvän pakoa tylsyydestä ja vankilan arjesta. Suljettujen vankiloiden kuntoutusosastoilla ei vankien mukaan oikeastaan liikkunut päihteitä. Avovankiloissa sen sijaan päihteitä oli helpommin tarjolla ja siksi kiusausta käyttää niitä piti vältellä aktiivisemmin. Kuitenkin vasta siviiliin pääseminen nähtiin pisteenä, jossa päihteettömyys lopulta testattiin. Vankilan suljettu ympäristö ja sen päihdeosastot olivat paikkoja, joissa saatiin eväitä päihteettömän elämän aloittamiseen ja jatkamiseen siviilissä.

”En mä usko, että se mitään ruusuilla tanssimista on loppuelämäkään sitten. Mä uskon, että se on ihan sitä normaalia elämää mitä ihmiset viettää.” (V1, M)

Vankeusaikaan liittyvät syyt

”En mä tiedä, ei mulla muuta, mutta että kyllä tämä on hirveen hyvä juttu. [Ohjaaja] on tehnyt tämän meille tosi mielekkääksi silleen ollakin täällä. Niin, tämä on pieni osasto ja kaikkea, on ollut tosi hyvä olla. En mä tiedä, ei mulla ole ikinä ollut näin hyvä olla vankilassa.” (V2, N)

Päihteidenkäytön haitat tai elämän kuntoon laittaminen eivät kuitenkaan olleet ainoita syitä hakeutua päihdekuntoutukseen: päihdeohjelmiin hakeutuminen toi mukanaan muitakin etuja. Williams ym. (2008) huomasivat tutkimuksessaan, että ajan kulumisen ja tuomion ”kovuus”, ”helppous” tai ”vapaus” vaikuttivat siihen, kuinka syytetyt valitsivat vankeustuomion ja vaihtoehtoisten rangaistusten välillä. Samankaltaiset valinnat näkyivät myös aineistossamme syinä hakeutua päihdekuntoutukseen vankeusaikana. Karkeasti vankeusaikaan liittyvät syyt voitiin jakaa kahteen luokkaan: välittömiin etuihin ja rangaistusajan suunnitelman edistämiseen.

Välittömät edut

”Noin 4 kuukautta on kulunut osastolla. Päihdeohjelman viimeinen päihderyhmä on alkamassa. Ohjaaja on tuonut ryhmään tutkijan tarjoamana kahvit ja berlinimunkit. Huomenna on vielä tiedossa päättäjäiskahvit, joille ohjaaja on myös luvannut ostaa ”herkkuja”. K1 toivoo niitä paljon. K2 kertoo, että heidän osastoaan kutsutaan ”tuttiosastoksi” (toiset naisvangit). Tämä herättää hilpeyttä ja naurua, kukaan ei tunnu olevan nimityksestä pahoillaan; nämä pienet herkuttelut ovat kuumemma juuri sitä ”tutti suussa” olemista. Ohjaaja toteaa sen olevan osittain totta, mutta muistuttaa, että täällä tehdään myös kovasti töitä, keskustellaan vaikeista ja tärkeistä asioista sekä tehdään paljon tehtäviä.” (V2, havaintomuistiinpanot 25.4.2012)

Päihdekuntoutusosastoille hakeutuneista etenkin naiset korostivat olosuhteiden parantumista verrattuna aikaisempaan sijoitusosastoon. Naiset kuvasivat osastoaan pieneksi ja viihtyisäksi osastoksi, jossa jokaisella oli oma sellinsä. Sellien ovet ja sisäänkäynti sisäpihalle olivat auki päiväsaikaan ja naisilla oli normaalia enemmän vapaa-ajan viettomahdollisuuksia. Hoito-osastoilla olleet vangit pitivät yleensä yhtenä etuna sitä, että niillä joutui olemaan vähemmän tekemisissä vartijoiden kanssa, koska asiat kulkivat pääosin ohjaajien kautta.

”Työmiehille” suunnatulle päiväkurssille osallistuminen ei yleensä aiheuttanut mitään muutoksia osasto- tai seliolosuhteisiin, mutta myös he hoitivat monia kurssin struktuurin ulkopuolisia asioita ohjaajien kautta. Joillekin työosastolla olleille osallistujille olisi ollut tarjolla jatkokurssi suljetummalla osastolla, mutta he eivät olleet valmiita huonontamaan nykyisiä olosuhteitaan. Päiväkurssin osallistujat kertoivat kurssin tuovan kuitenkin kaivattua vaihtelua päiväohjelmaan: mitä enemmän aktiiviteettia, sitä nopeammin päivät kuluivat.

Kaikilla osallistujilla olot eivät kuitenkaan parantuneet, sillä terapeutin yhteisöhoiton ensimmäiseen vaiheeseen saapuneista osa oli siirtynyt jopa aikaisempaa suljetumpiin olosuhteisiin, jotta voisivat osallistua tähän päihdeohjelmaan.

Vankien haastattelujen perusteella olosuhdetekijät voivat toimia osastolle hakeutumista edistävinä ”porkkanoina” tai ”etuina”. Joidenkin mielestä päihdekuntoutusosastolla oleminen onkin ollut toistaiseksi ”parasta vankeutta”, sillä parhaimmillaan vankeuden voi jopa hetkeksi unohtaa. Tämä ”vankeuden unohtaminen” oli yhteydessä fyysisten puitteiden lisäksi osaston tai kurssin ilmapiiriin ja toimintojen sisältöön.

O: ”Tossa kun menin tohon hoitoon, niin ei se tuntunut enää vankilalta, kyllä se niinku enemmänkin hoitopaikalta tuntui.

H: Vaikka oli lukittuja ovia ja muuria vähän ympärillä?

O: Jotenkin se henkinen tilanne muuttui sitten, ettei enää kokenut vankilana.” (V1, M)

Rangaistusajan suunnitelmaan liittyvät motiivit

”No varmaan osittain ja sitten että kun siellä ransussa lukee, niin ne painottaa sitä, että jos et käy niitä kurseja niin et pääse avotaloon, uhkaillaan vähän niinku silleen, no tämä nyt kuulosti ehkä vähän pahalle. Ei ne varmaan uhkaile, mutta semmonen niinku... paljon siitä oli puhetta, että jos ei käy päihdekurssia, niin avotalolle lähtö siirtyy.” (V1, M)

Toiseksi vangit korostivat omien asioidensa viemistä eteenpäin päihdeohjelmaan osallistumisen kautta. Päihdeohjelmaan osallistuminen ei ole automaatio rangaistusajaksi liittyvien asioiden edistymiseksi, mutta vangit näkivät sen usein hyödylliseksi jatkoa ajatellen. Osallistumalla päihdekuntoutukseen vanki pystyi edistämään ”ransua” eli rangaistusajan suunnitelmaansa. Suunnitelman edistyminen taas tarkoitti suosituksia perhetapaamisiin, lomahakemuksiin, muille kurseille, avovankilaan tai valvottuun koevapauteen. Useimmat vangit arvioivat, että ilman kuntoutukseen osallistumista heidän sijoituspaikansa olisi todennäköisesti olosuhteiltaan rajatumpi suljettu osasto ja myös heidän päihteiden käyttönsä olisi todennäköisempää. Ilman päihdekuntoutukseen osallistumistakin heidän tiensä voisi aikanaan viedä avoimemmalle osastolle ja avovankilaan, mutta päihdekuntoutusosasto voi tehdä matkan vielä sujuvammaksi ja nopeammaksi. Lisäksi vangit arvostivat sitä, että kurssin aikana henkilökunta auttoi heidän asioidensa hoitamisessa ja etenemisessä:

”No, siis täällä se nyt menee järkevämpään suuntaan kaikilta osin. En mä tiedä, täällä ihmiset tekee mun asioiden eteen jotakin ja... Ei tuolla kerroksilla hoideta samalla tavalla, että siellä ollaan vaan.” (V2, N)

Terapeuttisen yhteisön kahden säännöt

Terapeuttisen yhteisöhoidon ensimmäiseen vaiheeseen osallistujat, oppilaat, kuvailivat olosuhdemuutoksia eri tavalla kuin muut haastatellut vangit. Oppilaat kuvasivat ensimmäistä vaihetta suljetussa vankilassa erittäin tiukaksi ja rajoitetuksi. Rajoituksia eivät tuottaneet vain vankilan säännöt vaan myös yhteisöhoidon säännöt. Oppilaat puhuivatkin ”tuplasäännöistä”. Ohjelman sääntöjä kuvattiin jopa vaativammiksi tai ainakin ärsyttävämmiksi kuin vankilan sääntöjä.

”H: Onko täällä vähän niin kuin kaksinkertaiset säännöt, että vankilan säännöt ja...

O: Sulla on niinku, sä lusit tuplakakkua tässä. Tässä on vankilan säännöt plus sitten näitten omat säännöt.

H: Kummatko on vaikeampia?

O: No eiköhän nuo vankilan säännöt tule jo niinku selkäytimestä, koska sen verran tietää niistä.

On tässä välillä tässä yhteisöhoidossa niin naurettavia sääntöjä, että mä en voi ymmärtää.” (V1, M)

Ohjelman sääntöihin kuului tiettyjä käyttäytymistapoja ja myös oppilaiden välistä hierarkiaa, jotka eivät ole perinteisen vanki- tai vankilakulttuurin mukaisia. Vankilan sääntöihin on tavallaan totuttu, ohjelman sääntöihin ei, joten niitä on vaikeampi ymmärtää. Terapeuttisen yhteisöhoidon tilat olivat pienet eikä käytössä ollut yhden hengen vaan 2–4 hengen sellit.

Hoidon alussa yhteydenpitoa vankilan ulkopuolelle rajoitetaan vain hoitohenkilökunnan kanssa määriteltyihin ”päihdeettömiin” läheisiin tai ystäviin. Mikäli loma-oikeus oli muodostunut ennen ohjelmaan osallistumista, se siirrettiin odottamaan, kunnes oppilas oli suorittanut tietyt tehtävät eli edennyt hoidossa riittävän pitkälle. Terapeuttiseen yhteisöön tultaessa ei siten astuttu ”viihtyisämmälle” tai ”vapaammalle” osastolle kuten esimerkiksi naisten kuntoutusosastolla. Jo ennen osastolle tuloa edellytettiin viikon ”katkaisujakso” yksinäisissä.

”H: Tavallaan sä menetät yhden oikeuden?”

O: Niin, mä menetän tavallaan puoleksi vuodeksi lomat. Että kuitenkin pääsis perheen luo ja vaikka mitä. Sitten varmasti se on etu täällä, että täällä on kuitenkin silleen suht koht vapaata tai silleen, ettei ole niin sitä vartija–vanki -meininkiä. Kuitenkin täällä luotetaan suht kuitenkin siihen oppilaaseen ja vankiin.” (V1, M)

Rajoituksista huolimatta monet oppilaat olivat tulleet terapeuttiseen yhteisöön, siis suljettuun vankilaan, jopa avovankilasta tai toisen vankilan kuntoutus- tai päihdeettömiltä osastoilta, jossa he olivat jo saavuttaneet joitakin etuja tai vapauksia. Jotkut aloittivat myös hoito-ohjelman uudelleen alusta sen jälkeen, kun olivat retkahtaneet esimerkiksi yhteisöhoidon toisessa vaiheessa avovankilan puolella. Tosin myös terapeuttisen yhteisön ohjelmaan liittyi joitakin ”etuisuuksia”. Tällaisia ovat esimerkiksi vankilan ulkopuolisissa AA- ja NA-ryhmissä käynti ja pääsy töihin puutarhalle. Oppilaiden mielestä toiminta ja ilmapiiri osastolla olivat erilaisia kuin vankilassa yleensä tai tavallisella osastolla. Oppilaiden vastuu ja vapaus lisääntyivät ohjelman edetessä, erityisesti ohjelman toisessa vaiheessa avovankilassa.

”H: Pääsette sitten käymään näissä ulkopuolisissa AA- ja NA-ryhmissä?”

O: Joo, sitten kun on luotto ja karkaamattomuussopimus.

H: Siihen pitää tehdä jotain tehtäviä?”

O: Joo, pari kuukautta, pari kolme kuukautta. Ei mitään, ihan hyvä, en ole käynyt vielä kertaakaan. Tommoset itse asiassa ne on just sellaisia mitkä vähän katkaisee jopa vähän tätä lusimistakin. Että vähän tuntee erilaiseksi tämän touhun. Ne on just niitä juttuja, mitkä tuo sitä normaalia ettei sitä vankilajuttua.” (V1, M)

Kuntoutukseen hakeutumisessa yhdistyy erilaisia motiiveja

”Just kun halus sitä elämänmuutosta itelle. Ja sitten kun silläkin [toisella vangilla] oli itellä lapsia, niin se sanoi, että tapaamiset on alkanu rullaamaan. Nyt on mulla itelläkin, mä oon saanu lisää tapaamisoikeuksia ja käyn harjoitteluissa. Perjantainakin menen pojan tapaamiseen.” (V1, M)

Vangit perustelivat ohjelmaan hakeutumistaan usein erilaisten motiivien yhdistelmällä. Yllä oleva lause kuvastaa hyvin ambivalenssia, joka liittyi päihdeohjelmaan hakemiseen. Ei ollut yhtä syytä, vaan samanaikaisesti haluttiin etuja vankeusajalle, muutosta elämään ja hoitaa suhteita perheeseen. Syynä ohjelmaan hakeutumiseen olivat usein sekä oman päihdeongelman käsittely että rangaistusajan suunnitelman edistäminen.

”Tulee millä syyllä tahansa, ainakin joutuu tekemään tehtäviä ja väkisinkin joutuu ainakin jollain tavalla miettimään.” (V2, N)

Vaikka vangit kertoivat, että hakeutuminen oli osittain johtunut syistä, jotka eivät liittyneet päihdeongelman hoitamiseen, he eivät pitäneet ohjelmia hukkaan heitetynä aikana. Kun kysyimme erikseen, osa vangeista uskoi joidenkin vankien tulleen ohjelmaan vain etujen vuoksi, mutta kukaan haastatelluista ei maininnut tätä omana motiivinaan. Useimpien vankien näkökulma oli, että vaikka motiivina osallistumiseen olisi ollut etujen saaminen, osallistuminen ei sinänsä ollut välttämättä turhaa. Päihdeohjelmat tekivät ”jokaiselle hyvää”, koska siellä saattoi ”herätä miettimään” asioita ja ”jotain jäädä alitajuntaan”.

5.2 Koettu apu ja tuki

Vangit kertoivat saaneensa päihdeohjelmista apua sekä päihdeongelmansa käsittelyyn että yleisemmin erilaisien vankeusaikaan ja vapautumiseen liittyvien asioiden hoitamiseen. Kaikki seuraamamme ohjelmat olivat ryhmämuotoisia ja vangit kertoivatkin vertaisten kokemusten kuulemisen auttavan myös oman päihdeongelman käsittelyssä.

Päihdeongelman käsittely

Yleisellä tasolla vangit kuvasivat tärkeäksi omien asioiden miettimistä, käsittelyä ja puhumaan opettelua. Omia asioita oli käytävä läpi sekä päihdeohjaajan että muiden vankien kanssa ryhmässä. Ohjelman avulla asioita pystyttiin ajattelemaan uusista ja erilaisista näkökulmista. Monien mielestä omista asioista puhuminen varsinkin ryhmässä oli aluksi uutta ja vaikeaa, mutta kävi helpommaksi ohjelman myötä.

”No tärkeintä on ollut varmaan just se, että ollaan käyty sitä mistä kaikki on lähtenyt – niinku ongelmat ja on mietitty sitä, ja sitten tosiaan just se, että ne työkalut jatkoon. Niin kuin sanoin aikaisemmin niin mulla olisi ollut – olisin silleen ollut ihan yksin niitten mun juttujeni kanssa, eikä niihin olisi osannut hakea apua, eikä olisi saanut mistään henkistä tukea eikä mitään muilla osastoilla. Niin, tässä on saanut selvyyttä omaan tilanteeseen mikä se on, ja on saanut työstää sitä mitä se tulee olemaan, että osais tosissaan ite vaikuttaa.” (V2, N)

Tarkemmin ottaen vankien kokema apu ja tuki kohdistuivat päihdeongelman käsittelyyn. Useimmat vangeista kertoivat, että ohjelma oli vahvistanut omaa päätöstä päihdeettömyydestä vankeuden aikana tai vankeuden jälkeenkin jatkuvana tavoitteena. Päihdeiden käytön lopettaminen tai käytön hallinta nähtiin keskeisenä edellytyksenä ”elämän kondikseen” saamiseksi. Tärkeinä pidettiin päihdeiden käytön riskitekijöiden käsittelyä, retkahdusvaaratilanteisiin valmistautumista sekä yleisemmin sitä, että oppii tunnistamaan omia tunteitaan, ajatteluaan ja käyttäytymistään. Kaikki nämä ovat myös kognitiivisten ohjelmien keskeisiä teemoja. Osa korosti myös päihdeohjelman tehtävien ja niiden ryhmässä purkamisen merkitystä: ohjelmissa käytiin läpi elämää ja päihdeiden käyttöä, pohdittiin syitä ja seurauksia sekä etsittiin uusia näkökulmia ja mahdollisuuksia toimia tulevaisuudessa toisin.

Vertaistuki ja itsetunnon vahvistuminen

”K: Paljon mahdollista, että se on laittanut niin kuin miettimään päihteitä luultavasti eri kantilta mitä niinku sitä ennen. Kun on kuullut muitten mielipiteitä ja muitten tuntemuksia päihteisiin ja myöskin se, että kuinka paljon ne päihteet on siviilipuolella hajottanut lähisukulaisiin suhteita ja niin edelleen. Portteja on osittain sulkeutunut sitten. H: Niin, että muitten kokemuksista saa itelleen... K: Joo, että millaisia muitten kokemukset ovat, heihin vaikuttanut ja miettinyt omakohtaisesti, että mitä se on itellä vaikuttanut ja niin edelleen.” (V3, M)

Vankien haastatteluissa yhtenä teemana kulki vertaisten ja vertaisuuden merkitys. Monet korostivat pienen vankiryhmän, toisten tarinoista oppimisen, toisiin samastumisen ja samanlaisten elämäkokemusten merkitystä. Ohjelmien ilmapiiiriä kuvattiin positiiviseksi, jota myös havaintomme pääasiassa tukivat: ryhmässä voitiin puhua henkilökohtaisista asioista ja avoimuutta sekä luottamusta löytyi ainakin tiettyyn rajaan saakka.

Terapeuttisessa yhteisohjelmassa korostuivat AA- ja NA-ryhmien merkitys, koska toipumista tukevaa kulttuuria haettiin nimenomaan toipuvien päihdeongelmaisten vertaisryhmistä. Yhteisohjelmien oppilaat korostivat myös itsetunnon, itseluottamuksen ja itsearvostuksen vahvistumista. Mielenkiintoista on se, että vaikka naisten kuntoutusosaston ohjaajat korostivat erityisesti naisten itsetunnon vahvistamisen merkitystä, haastatellut naisvangit itse eivät juurikaan puhuneet tästä teemasta.

”O: Ja varmaan tulee se itsetuntemus ja itseluottamus on noussut aika paljon mitä se joskus oli. Se on ehkä se, koen omalta kohdaltani tärkeimmäksi asiaksi. Kyllä totta kai se itsetuntemus on parantunut. Kyllä sieltä on paljon hyötyä tullut ja varmaan ne hyödyt ehkä näkyy vähän myöhemmin. Monesti kun nämä on aika tunnepitoisia nämä jotkut ryhmät tai päivät, niin tulee sitten semmonen, että ylä- ja alamäkeä, ettei aina tunnukaan niin mukavalta. Mutta ei sen pidä tuntuakaan, kun on tarkoitus, että käydään sitä tunne-elämää kartoitettua. Mutta siinäkin menee monella uudella monesti vähän aikaa, ennen kuin hoksaa sen homman.” (V1, M)

Asioiden hoitaminen

Eräs vankien kokema avun ja tuen muoto liittyi päihdekuntoutusohjelmien fokusta yleisluontoisempaan asioiden hoitamiseen. Pienellä osastolla päihdeohjaajat pystyivät työskentelemään vankien kanssa intensiivisemmin, suunnitelmallisemmin ja henkilökohtaisemmin kuin tavallisilla osastoilla. Asioiden ”edistäminen” koski sekä vankeudenaikaisia asioita että etenkin vapautumisen jälkeisiä asioita vangin kotikunnassa, kuten asumiseen, jatkohoitoon tai kuntouttavaan työtoimintaan liittyviä kysymyksiä. Asioiden valmistelu avovankilaa, valvottua koevapautta, vapautumista tai muita jatkosuunnitelmia varten onnistui vankien mielestä paremmin päihdekuntoutusosastolla kuin ”tavallisella” osastolla.

”H: Tätä kautta on paremmat mahdollisuudet?

E: On, paljon paremmat, kaikki menee – asiat toimii ihan eri tavalla. Täällä juttuja hoidetaan. Meillä on nämä ohjaajat, jotka hoitaa meidän asioita ja ei ole tavallaan semmoista asiaa, mikä jäisi seisomaan.” (V2, N)

”H: Ja nyt olet saanut järjestettyä koevapausasiaa ja asuntoasiaa ja työtoiminnan ja sitten otit yhteyttä myös sinne päihdetyöntekijään.

TL: Joo, että eihän mulla koevapautta ajatellen niin mulla ei ole mitään papereita vetämässä täällä päässä, kun nämä on vasta nyt alkanut selviytyä nämä asiat, että on selvä suunnitelma, miten jatkaa eteenpäin. Nyt on asunto järjestynyt ja sitten se työpaikka on, päihdetyöntekijän aika on, ne on ne melkein, nyt vain puuttuu avaimet ja vuokrat siitä asunnosta ja sitten suunnitelma siitä työpaikasta, mutta se on kyllä sitten ihan varma että saan sen.” (V2, N)

Useat vangit painottivat, että todellinen testi päihdeettömyyden suhteen oli edessä vasta vapautumisen jälkeen. Vaikka vangit odottivat ja suunnittelivat vankeuden jälkeistä aikaa, he olivat samalla epävarmoja tulevaisuuden suhteen. Terapeuttisessa yhteisössä kaikkien vankien oli tarkoitus vapautua ohjelmasta. Muissa ohjelmissa useimmat vangit siirtyivät ohjelman jälkeen muuhun vankilaan, avovankilaan tai valvottuun koevapauteen. Valvottuun koevapauteen siirtyvien vankien kohdalla keskityttiin paljon vapautumisen suunnitteluun, mistä osa vangeista antoi erityistä kiitosta. Päiväohjelmassa osa vangeista kuitenkin kritisoi sitä, että asioiden eteneminen kurssin jälkeen oli erittäin hidasta.

5.3 Suhteet muihin vankeihin

Päihdekuntoutusohjelmat sisältävät elementtejä, jotka eivät sovi suoraan perinteiseen vankikulttuuriin, jossa omista ongelmista ei juuri puhuta eikä muiden asioihin puututa. Erityisesti yhteisöhoitossa jotkut vangit kertoivatkin pelänneensä kertoa muille vangeille aikomuksestaan hakea ohjelmaan. Ohjelman struktuuri pyrki myös pitämään oppilaiden kontaktit muihin vankeihin minimissään etenkin ohjelman alkuaikoina. Toisaalta yhteisöhoitossa osa oppilaista kertoi myös saaneensa kannustusta osallistumiseen muilta vangeilta. Muissa ohjelmissa osallistuminen ohjelmiin ei herättänyt juurikaan tunteita suuntaan tai toiseen, vaan niiden koettiin olevan osa vankilan arkea ja yksi tapa suorittaa rangaistusta.

Kannustavaa, epäilyttävää vai merkityksetöntä?

Jotkut vangeista kertoivat punninneensa osallistumista päihdekurssille siitä näkökulmasta, suhtautuisivatko muut vangit osallistumiseen epäillen tai kielteisesti. Jotkut kuntoutukseen hakeutuvat vangit epäilivät muiden näkevän heidät ”pelkääjinä” tai ”vasikoina”. Tämä peilaa hyvin perinteisen vankikulttuurin ja vankiloiden päihdekuntoutuksen välistä ristiriitaa. Perinteisen vankilakulttuurin sääntöihin kuuluu, ettei omista henkilökohtaisista asioista puhuta, ettei tunteita näytetä muille vangeilla tai henkilökunnalle, eikä muiden asioihin puututa. Päihde-ryhmien pääajatus on sen sijaan kertoa henkilökohtaisista asioista muille osallistujille ja ohjaajille.

Päihdekuntoutukseen osallistuvien ja muiden vankien kohtaamiset vaihtelivat paljon ohjelmittain. Seuraamamme ohjelmat poikkesivat paljon jo siinä, kuinka paljon ohjelmiin osallistuneet vangit olivat yleensäkin kontaktissa muihin vankeihin. Molemmissa kognitiivisissa ohjelmissa ohjelmaan osallistujat tapasivat muita vankeja vähintään töissä, työpisteessään. Toisessa ohjelmassa vangit oli sijoitettu omalle osastolleen. Päiväohjelmassa osallistujat oli sen sijaan hajautettu usealle eri osastolle muiden vankien joukkoon. Osallistujien keskinäiset kohtaamiset ohjelman tapaamisten ulkopuolella riippuivat siis sijoituksesta, mutta niitä kuitenkin tapahtui vähintään ulkoilussa.

Yhteisohoidon ensimmäisen vaiheen alussa kontakteja muihin vankeihin ei käytännössä ollut lukuun ottamatta satunnaisia kohtaamisia muillekin vangeille avoimissa AA- ja NA-ryhmissä. Yksi oppilas piti eristyneisyyttä hyvänä asiana kuntoutuksen näkökulmasta. Toinen kommentoi, että muiden päihdeongelmaisten (NA) läsnäolo tuo lisäarvoa kuntoutumiseen. Kun ensimmäisen vaiheen oppilaat olivat suorittaneet tietyt tehtävät, he pääsivät töihin puutarhalle, jossa kohtaamisia muihin vankeihin oli enemmän. Vaikka osallistujat olivat fyysisesti samassa tilassa, yhteydenpitoa muiden vankien kanssa haluttiin rajata.

”H: Puutarhalla voi käydä muutkin vangit.

O: Joo, avotalon vangit myös. Ja tietysti luotetaan siihen, ettei saa niitten kanssa olla missään tekemisissä, tietysti työasiasta voidaan jutella, mutta kaikki muu on kielletty. Luotetaan siihen, ettei niitten kanssa tehdä mitään epärehellistä.” (V1, M)

Kahdessa omassa osastossaan sijaitsevassa ohjelmassa vangit kokivat osittaisen eristyksen olevan jossain määrin positiivista kuntoutukselle. Yhteisohoidossa olleet eivät usein halunneet olla lainkaan tekemisissä muiden vankien kanssa, koska nämä jatkoivat päihteiden käyttöä ja rikollista elämää. Eräs oppilas puhui kuvaavasti ”entisistä kavereista”. Yleisesti ottaen yhteisohoidon vangit eivät kuitenkaan kokeneet, että heidän suhteensa muiden osastojen vankeihin olisi muuttunut mitenkään olennaisesti. Samoin naisten kuntoutusosastolla osa naisista totesi, ettei kuntoutukseen osallistuminen ollut muuttanut heidän suhdettaan muihin vankeihin. Kognitiivisen päiväkurssin osallistujat identifioivat itsensä enemmänkin osaksi ”työmiesten” osastoa kuin päihdekurssin osallistujiksi.

”K: Niin, kyllä mä pidän sitä, että meidän osasto on ryhmä tavallaan, että jos yksi ryssii niin kaikki joudutaan kärsiin.” (V3, M)

Muiden vankien suhtautuminen osallistujiin

Muiden vankien suhtautuminen päihdeohjelmiin riippui vangista ja ohjelmasta, johon oli hakeutumassa. Ohjelmien omille osastoille sijoitetut vangit kertoivat, että jotkut muut vangit olivat kannustaneet heitä heidän päästyään ohjelmaan. Toisaalta monet terapeuttisessa yhteisohoidossa olleet vangit kertoivat, että hoito-ohjelmalla tuntui olevan vankien keskuudessa maine ”vasikoiden” osastona. Yksi jopa kertoi, ettei aluksi uskaltanut kertoa muille yhteisöhoitoon hakemisestaan.

Päiväkurssille osallistuneiden vankien mukaan muiden vankien suhtautuminen vaikutti pikemminkin hyvin neutraalilta, sillä muut vangit ”tiesivät mitä kurssit ovat”. Kurssille osallistuminen kuului ikään kuin osaksi vankilassa olemista, vankeuden suorittamista. Tosin päiväkurssille osallistuneetkin kertoivat jonkin sortin kiusoittelusta,

esimerkiksi toinen vanki oli kysynyt tuleeko osallistujasta nyt ”muuttunut mies”. Naisten kuntoutusosastoa taas kutsuttiin ”tuttiosastoksi”, koska osastolla oli muista osastoista poikkeavaa erityisohjelmaa ja kuntoutujia katsottiin kohdeltavan paremmin kuin vankeja muilla osastoilla (V2, havaintomuistiinpanot 25.4.2012).

5.4 Suhteet henkilökuntaan

Vangit kuvasivat ohjaajien roolia päihdekuntoutuksessa kahdella eri tavalla. Toisaalta he ohjasivat, opettivat ja olivat mukana päihteiden käytön vähentämiseen tai lopettamiseen liittyvässä prosessissa. Toinen rooli liittyi laajempaan käytännön asioiden hoitamiseen: esimerkiksi rangaistuksenaikaiseen etenemiseen, aikaan vankeuden jälkeen sekä pieniin ”lusimiseen” liittyviin käytännön asioihin. Vartijat puolestaan kuvattiin pääasiassa ohjaajia kriittisemmin ja vankien vastapuolena.

Hyvät ohjaajat

”Ihan se alkujännitys oli, mutta sitten kun sen luottamuksen saa, niin sitä on voinut puhua melkein mistä vaan.” (V1, M)

Useimpien vankien mielestä ohjaajia oli helppo lähestyä ja heidän kanssaan tai läsnä ollessaan pystyi puhumaan kaikenlaisista, myös hyvin henkilökohtaisista asioista. Vankien ja ohjaajien välille tuntui syntyvän luottamuksellinen suhde kuntoutuksen aikana. Erityisesti miesvangeilla vuorovaikutussuhde nimenomaan syntyi kuntoutuksen aikana, sillä aluksi ohjaajille puhuminen oli ollut vaikeaa juuri luottamuksen puutteen vuoksi.

Osa vangeista arvioi saaneensa enemmän tukea ohjaajilta kuin päihdeohjelman muilta vangeilta. Ohjaajien koettiin olevan ”oikeasti” kiinnostuneita osallistujien ongelmista ja empaattisia heidän ongelmiaan kohtaan. Tällainen kiinnostus ja empaattisuus olivat myös jotain täysin uutta joillekin vangeille.

”Se on ite kertonu et se on käyny facebookis meiän sivuilla kattoo meiän kuvia. Se on ihan kiva kuulla, joku on semmonen ihminen käy jota oikeesti kiinnostaa, ja halua oikeesti, jotain ettei se vaan oo et mä oon nyt töissä täällä et sen takii.” (V2, N)

Vangit kuvasivat ohjaajien auttavan heitä hyvin monenlaisissa käytännön asioissa virallisen päihdekurssin ohjaajan roolinsa lisäksi. Näihin tehtäviin kuuluivat auttaminen niin vapauteen siirtymisessä (koevapaus, asunto, velkaneuvonta, jatkohoitopaikat) kuin käytännön vankilaelämän asioissa (omien kenkien käyttö, silmälasien korjaaminen). Ohjaajat mahdollistivat omien asioiden hoitamista esimerkiksi antamalla käyttöön puhelimen asianajajalle soittamista varten, lähtemällä mukaan tutustumaan jatkohoitopaikkaan tai antamalla apua byrokraattisten hakemusten kirjoittamisessa.

”[Ohjaaja] kirjotti ne ja kaikkii niitä päihdeettömyystodistuksia mitä niille pitää antaa sinne ja, emmä nyt ite ois osannu niit kirjottaa ja ohan se nyt aina virallisempi se paperi ku sen [ohjaajan] nimi on siinä ja leima.” (V2, N)

Ohjaajat portinvartijoina

Koska ohjaajat viettivät paljon aikaa ohjelmissa olevien vankien kanssa, he pystyivät myös vaikuttamaan siihen, kuinka osallistujien vankeusaika eteni. Siksi vangit näkivät ohjaajat myös tietynlaisina portinvartijoina, jotka vaikuttivat siihen, pääsivätkö vangit esimerkiksi avovankilaan tai saivatko he perhetapaamisia. Mielenpitoista siitä, missä määrin ohjaajat edistivät ja missä määrin jarruttivat näitä asioita, vaihtelivat vangeittain sekä ohjelmittain. Useimmiten vangit arvioivat ohjaajien nimenomaan edistävän heidän jatkopolkujaan. Päiväkursilla osa vangeista kuitenkin kritisoi seurantahaastatteluissa sitä, etteivät asiat olleet edenneet kurssin jälkeen niin nopeasti kuin he olivat toivoneet. Samoin erityisesti yhteisohjelmassa nähtiin, että jotkin toivotut asiat, kuten psykologille pääsy, perhetapaamiset tai avotaloon pääseminen kilpistyivät ohjaajiin.

”Aina jos on jotain, jos jonkun motivaatiossa näkyy pientäkin notkahtamista tai jotain, vaikkei niinku, voi olla oikeesti tosi motivoitunut kaveri hoitoon, niin jotenkin aina osa henkilökunnasta vetoaa siihen, että ootsä vaan tavoittelemassa täällä jotain etuja, että pääset avotaloon nopeemmin tai, jotain tällaisia.” (V1, M)

Ohjaajien valta suhteessa vankeihin nousi teemaksi joidenkin yhteisöhoidon ja päiväkurssin osallistujien haastatteluissa. ”Henkilökunta on pyhä”, totesi yksi vangeista. Kuten Patenauden (2005) tutkimuksessa, rehellisyys joutui joskus väistymään vankeusrangaistuksen edistämiseen liittyvien tavoitteiden tieltä. Jos ohjaaja oli eri mieltä, niin oli järkevämpää olla hiljaa omista ajatuksistaan. Tosin naisten kuntoutusosastolla tällaisia valtasuhteisiin liittyviä kysymyksiä ei tuotu esiin ja päiväkurssin osallistujatkin kertoivat asiasta vasta seurantahaastatteluissa:

”Kyllähän nyt vähän näkemyseroja oli, mutta kyllä mä pidin pääni kiinni sitten omista ajatuksistani.” (V3, M, seurantahaastattelu)

Kaiken kaikkiaan kritiikki ohjaajia kohtaan oli hyvin vähäistä. Kun vangeilta kysyttiin suoraan, mitä he muuttasivat ohjaajien toiminnassa, he eivät yleensä keksineet mitään muutettavaa. Joissain yksittäisissä tilanteissa ohjaajien oli koettu tuoneen liian vahvasti esiin oman näkemyksensä tai ylitulkitsevan vankien sanomisia. Muutama vanki epäili, että ohjaajien tieto jostakin käsiteltävästä aiheesta oli saatu ”kirjoja lukemalla” ja että heiltä puuttui kokemuseräistä tietoa:

”Meillä on kuitenkin vähän eri ajatukset ja eri ongelmat, me painitaan vähän eri sarjoissa ongelmien kanssa kuin ne. Niillä on suuri huolenaihe, että mistä ne saa rahat seuraavaan sähkölaskuun ja me painitaan kyllä vähän eri sarjassa.” (V3, M, seurantahaastattelu)

Yhteisöhoidon ensimmäisessä vaiheessa osa vangeista kritisoi ohjaajien jäävän etäiseksi: ohjaajien kanssa oli vaikea keskustella, koska vangit eivät voineet lähestyä ohjaajia itse, vaan ”hierarkian” mukaisesti osaston vanhimman vangin kautta. Yhteisöhoidossa osa vangeista myös koki ohjaajien pyrkivän paineistamaan vankeja, joskin he myös epäilivät tämän johtuvan hoito-ohjelman luonteesta.

Pahat vartijat vastapuolena

”En mä tiedä, täällä ei hirveästi nääkään vartijoita muuta kun silloin, kun ne avaa ja sulkee ovet. Ainoat vartijakontaktit on siinä, niin ei niitten kanssa hirveästi olla tekemisissä.” (V3, M)

Vankien suhtautumista vartijoihin voi kuvailla lyhyesti kylmäksi, joskus jopa vihamieliseksi, mutta silti erittäin käytännölliseksi. Vangit muistuttivat, että vartijat olivat osa instituutiota ja vartijat tekivät vain työtään. Silti institution dynamiikassa vartija oli vangin vastapari. Hyvä suhde vartijoihin tarkoitti osalle sitä, että ei oltu missään tekemisissä vartijoiden kanssa ja suurimmalle osalle sitä, että vaihdettiin lähinnä muutaman käytännön asioihin liittyvä sana silloin tällöin. Jotkut vartijat nähtiin toki positiivisessakin valossa, mutta silloin heihin viitattiin jollain tapaa erityistapauksina.

Yleisimmin vartijoiden tehtävän kuvattiin olevan ”ovien avaamista ja sulkemista”. Vartijoille myös jätettiin ”lappuja” (soitto- ja yhteydenottopyynnöt), he tarkkailivat ja kuljettivat vankeja, päästivät sellistä yöllä vessaan, jakoivat lääkkeitä ja antoivat soittaa puhelimella (lakisääteisissä rajoissa). Iltaisin ja viikonloppuisin vartijoiden kautta hoidettiin myös käytännön asioita, joita yleensä muulloin hoidettiin esimerkiksi ohjaajien kautta. Toisin kuin ohjaajat, vartijat ja vangit olivat vankilassa aina läsnä, paikalla. Läheisestä suhteesta ei voida kuitenkaan puhua.

”Noi kerroksen vartijat niin ei niitten kaa – ei ne puhu mitään.” (V2, N)

Vankien kommunikaatio vartijoiden kanssa vaikutti vähäiseltä ja lyhyeltä, se rajoittui usein vahvimmillaankin muutaman sanan vaihtamiseen. Vankien kuvauksen mukaan vartijoita ei yleensä näkynyt, vaan he olivat piilossa omilla työtiloillaan. Haastattelujen perusteella vangit eivät toisaalta erityisesti halunneetkaan nähdä

vartijoita enempää. Pari vankia kertoi, että vartijat saattoivat myös unohtaa asioita, joten asiat oli parempi hoitaa ohjaajien kanssa. Yhteisöhoitossa vartijat eivät juurikaan osallistuneet yhteisön toimintaan, ehkä siksi vangit myös kuvailivat heitä vähemmän kuin muissa kuntoutusohjelmissa.

"Niin kuin just tos kuuluu joskus, kauan sitten kun on ollut noita rangaistuslaitoksia, niin niissähän vartijoitten ohjesäännössä on lukenut, että pahoita vangin mieli ainakin kerran päivässä, niitten ohjesäännössä lukenut joskus aikoinaan. Tuntuu, että se toimii vieläkin se sama käytäntö, että jonkun pikkujutun ne tekee ja jotenkin tuntuu, ettei niitten kanssa pysty olemaan tekemisissä." (V3, M)

Vartijat näyttäytyivät miesvangeille "vastapuolena". Vangeille oli "opetettu", että vartijat ovat "vihollisia, joille ei puhuta mitään". Naisvangit eivät suoraan sanoneet vartijoita vastapuoleksi, mutta sen sijaan kuvailivat heitä joskus epäasiallisiksi ja jopa asenteiltaan kielteisiksi. Kognitiivisten ohjelmien vangit myös kertoivat epäilevänsä vartijoiden epäävän vangeilta heille kuuluvia oikeuksia, kuten yölliset vessassa käymiset tai lomille pääsemisen.

"Kyllä mä sen ymmärrän, että on se varmaan rasittavaa juosta, jos on 30 tyyppiä osastolla, niin jokaista avaamassa yksitellen, mutta se on niitten työ ja ne tietää mihin ne lähtee." (V2, N)

Kaikissa ohjelmissa joku vangeista kuitenkin muistutti, että tyypillistä kuvaa vartijoista ei voi yleistää kaikkiin vartijoihin, koska joukkoon "mahtui poikkeuksia". Vangit ymmärsivät, että vartijoiden työ oli raskasta. Lisäksi osa kuvasi tiettyjen vartijoiden "välittävän", "pyrkivän tasa-arvoisuuteen" tai "puolustaneen vankia esimieheltään", joskin tällaiset kommentit olivat yksittäisiä. Eniten vangit kuvasivat ymmärrystään vartijoita kohtaan kertomalla heidän "tekevän vain työtänsä". Naisvankien mielestä kuntoutusosaston vankeihin suhtauduttiin paremmin kuin muihin. Yhteisöohjelmassa vartijat eivät oikeastaan edes olleet näkyvästi mukana ja päiväkurssilla vangit taas eivät muodostaneet omaa osastoa.

"Mutta kuitenkin kaikesta huolimatta, kun ollaan tällä osastolla, niin jotenkin se itse vartijoitten suhtautuminen meihin – niin varmaan se, että yritetään olla päihitteitä ja ollaankin päihitteitä silleen, että me pidetään se, niin ne suhtautuu pikkasen eri lailla kuin muihin vankeihin." (V2, N)

Vartija ohjaajana

Jakoa hyviin ohjaajiin ja pahoihin vartijoihin sekoittaa se, että jotkut ohjaajat olivat kurssin ohjaamiseen koulutettuja vanginvartijoita. Osa näistä vartijoista työskenteli edelleen myös vartijana, osa taas oli siirtynyt vartijan ammatista täysiaikaisiksi ohjaajiksi.

"Jotenkin se vähän oli outoa silleen, että pamppu tulee siihen joukkoon, mutta sitten taas se olikin loppupeleissä ihan hyvä äijä, että tuli vähän semmonen olo, että tommosia noitten kaikkien pampujen pitäisi olla." (V3, M)

Eri vangit suhtautuivat eri tavoin vartijataustaisiin ohjaajiin ja suhtautumisessa oli nähtävissä myös ohjelma-kohtaisia eroja. Yksi päiväkurssilla sijaistanut ohjaaja toimi myös vartijana, mutta vangit suhtautuivat häneen "hyvänä äijänä". Naisten ohjelman vartijataustaiseen ohjaajaan suhtauduttiin erittäin hyvin, arvostavasti, eikä "oikeastaan edes osattu pitää vartijana". Silti hänenkin vartijataustansa tiedostettiin, koska osa vangeista kuitenkin viittasi häneen haastatteluissa välillä vartijana. Terapeuttisen yhteisön ensimmäisessä vaiheessa suuri osa ohjaajista oli entisiä vartijoita. Myös siellä osa vangeista kertoi, ettei heitä haitannut ohjaajien vartijatausta. Yhteisöhoitoksen toisen vaiheen ohjaajilla ei ollut vartijataustaa. Toiseen vaiheeseen siirtyneet kertoivat kokemukseensa, että ensimmäisen vaiheen vartijataustaisille ohjaajille oli vaikeampi puhua. Osan mielestä olisi parempi etenkin ensimmäisessä vaiheessa, ettei ohjaajilla olisi vartijataustaa.

"Kuitenkin vaikka me puhutaan, että ne on ohjaajia ja me oppilaita, niin kun mä istun siinä audilla [keskustelutapaamisella] ja siinä on vanginvartija koulutukseltaan niin pyytää mua olemaan avoimempi, kuitenkin silloin kun mä ekaa kertaa olen ollut vankilassa, niin silloin mulle opetettiin, että vanginvartija on se vihollinen, eikä sille puhuta mitään." (V1, M)

5.5. Yhteenveto

Vankien haastatteluissa päihdekuntoutukseen osallistumiselle löytyi kahdenlaisia, toisiinsa kietoutuneita perusteluja (Taulukko 5). Toisaalta he halusivat hoitaa päihdeongelmaansa ja päästä irti siihen liittyvästä rikollisuudesta. Samalla kuntoutukseen osallistuminen oli väylä edistää vankeuden suorittamista ja parantaa vankilaolosuhteita. Se oli tie kohti päihteettömyyttä, mutta myös kohti avovankilaa tai valvottua koevapautta. Ohjelmissa vangit pystyivät käsittelemään päihdeongelmaansa, saamaan vertaistukea ja vahvistamaan päihdeettömiä selviytymisvalmiuksiaan. Toisaalta ohjelmat ja ohjaajien apu helpottivat muiden vankeuteen ja erityisesti vapautumisen vaiheeseen liittyvien asioiden hoitamista. Osa vangeista arvioi päihdekontrollin tukevan päihdeettömyyttä, osa suhtautui siihen vankeuteen kuuluvana välttämättömänä pahana. Päihdekuntoutusohjelmiin liittyvä kontrolli ei vaikuttanut – ehkä terapeuttisen yhteisöhoidon ensimmäistä vaihetta lukuun ottamatta – olevan kovin suuri lisä tavanomaiseen vankilakontrolliin. Vangit kuvailivat suhdettaan vartijoihin ja ohjaajiin hyvin eri tavoin. Suhde vartijoihin oli etäinen, kun taas suhde ohjaajiin kuvattiin luottamukselliseksi ja heitä pidettiin tärkeinä yhteistyökumppaneina.

Taulukko 5: Päihdekuntoutusohjelmaan osallistumiseen vaikuttavat tekijät vangin näkökulmasta.

	Päihdeongelma	Vankeuden suorittaminen
Hakeutumisen motiivit	Päihdeiden käytön haitat Päihdeiden käyttöön liittyvä rikollisuus	Rangaistuksen suorittaminen eri tavalla kuin aikaisemmin
Koettu apu ja tuki	Päihdeongelman kohtaaminen ja käsittely Vertaistuki Itsetunnon vahvistuminen	Vankeuteen liittyvien asioiden hoitaminen
Vaikutukset vankeuden suorittamiseen	Päihdeettömyys Uusien toimintatapojen oppiminen	Vankilaolosuhteiden parantuminen Toteuttaa rangaistusajan suunnitelmaa Edistää avovankilaan tai valvottuun koevapauteen siirtymistä
Suhde kontrolliin	Tukee päihdeettömyyttä ja kuntoutumista	Välttämätön osa vankeutta

6. POHDINTAA JA JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

Jouni Tourunen, Teemu Kaskela ja Antti Weckroth

6.1. Päihdekuntoutusohjelmien kehitys ja tulevaisuus

Päihdekuntoutusohjelmien käyttöönoton taustalla ovat kaikissa Pohjoismaissa vaikuttaneet huumeiden käytön ja niistä aiheutuneiden haittojen kasvu sekä kansainvälinen tutkimus vaikuttavista kuntoutusmenetelmistä vankilassa, kuten erityisesti kognitiivis-behavioraalista ohjelmista. Vankiloiden päihdekuntoutuksen perustelut pohjoismaisessa poliittisessä keskustelussa ovat liittyneet joustavasti ja erilaisina yhdistelminä ennen kaikkea a) rikollisuuden ja uusintarikollisuuden vähentämiseen vankeinhoidon päätavoitteena, b) nollatoleranssin periaatteeseen (päihdeetön vankila), c) vankien kansalaisoikeuksiin saada sosiaali- ja terveystalvveluja ja d) ns. managerialismin (new public management) korostamiin tehokkaan hallinnon periaatteisiin kuten ohjelmien hyväksymismenettelyyn, arviointiin, laadunvalvontaan ja tulostavoitteisiin (Kolind ym. 2013; Frank & Kolind 2012).

Pohjoismaiden välillä löytyy myös eroavuuksia. Tanskassa ja Norjassa päihdekuntoutusta toteuttavat pääasiassa ulkopuoliset palveluntuottajat, kun taas Suomessa päihdekuntoutusohjelmia on toteutettu pääasiassa vankeinhoidon omana toimintana päihdeohjaajien toimesta. Määrällisesti eniten ohjelmat ovat tavoittaneet vankeja Ruotsissa ja Tanskassa. Tanskassa päihdeongelmien käsittelyyn tartuttiin jo 1960-luvulla, Ruotsissa ja Norjassa 1970-luvulla ja Suomessa varsinaisesti vasta 1980-luvun loppupuolella. Ruotsin erikoisuutena ovat erityiset hoitovankilat ja Tanskan puolestaan huumehoiton järjestämisen hoitotakuu kahden viikon sisällä vangin pyynnöstä. Norjassa taas päihdehoito kuuluu varsinaisesti vangin kotikunnalle, mutta vankeja tulee motivoida ja kuntouttaa hakemaan hoitoa vapautumisen jälkeen. (Giertsen 2012; Kolind ym. 2012; Nylander ym. 2012; Tourunen ym. 2012.)

Tommi Uschanov (2015) on esittänyt suomalaista vankeinhoitoa yhdeksi suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan malli- tai vientituotteeksi, koska kansainvälisessä vertailussa Suomen vankiluku on pieni ja vankeuden suorittamisen olosuhteet inhimilliset. Myös vankiloiden päihdekuntoutuksen kehitystä on joskus kutsuttu menestystarinaksi. 2000-luvun taitteessa vankeinhoitolaitoksen ylijohhtaja korosti, että nykyaikainen vankila ei voi olla vain rangaistuslaitos, vaan sen tulee tarjota myös apua, tukea ja hoitoa (Tourunen 2000, 22).

Ensimmäiset ohjelmakokeilut toteutettiin 1980-luvun lopulla ja päihdekuntoutusohjelmien kehittäminen käynnistyi 1990-luvun puolivälissä. Päihdekuntoutusohjelmien ja niihin osallistuneiden vankien määrät kasvoivat voimakkaasti 1990-luvun lopulla ja 2000-luvun alussa. Viimeisen kymmenen vuoden aikana päihdekuntoutukseen osallistuneiden vankien määrä on kuitenkin selvästi pienentynyt. Laskevaan suuntaan löytynee useampiakin selittäviä tekijöitä. Vankeinhoidon isojen organisaatiomuutosten, Valtion tuottavuusohjelman aiheuttamien taloudellisten säästöjen (resurssien, rahan ja henkilökunnan määrän supistukset, joidenkin vankiloiden sulkemiset) ja uusien rangaistusmuotojen kuten valvotun koevapauden ja valvontarangaistuksen kehittämisen vuoksi päihdekuntoutusohjelmat eivät enää ole olleet aikaisempaan tapaan vankeinhoidon keskiössä. Myös tilastoinnissa on tapahtunut muutoksia, sillä mm. lyhyitä informatiivisia kursseja ei lasketa enää kuntoutuksen piiriin (Tanhua ym. 2011, 141). Aikaisemmin vanki määriteltiin todennäköisesti nykyistä helpommin päihdekuntoutukseen osallistujaksi.

Sasu Tynin (2015) väitöstutkimuksen mukaan pyrkimys tieteellisesti vaikuttaviksi todennettuihin malleihin perustuvien ohjelmien käyttöön ei käytännössä näytä toimivan kovin hyvin. Päihdekuntoutusohjelmien vaativa hyväksymismenettely näyttää rajoittavan uusien ohjelmien käyttöönottoa: ohjelmia on nykyisin vähemmän kuin 2000-luvun taitteessa, mutta ne ovat toisaalta aikaisempaa tarkemmin strukturoituja ja ohjattuja. Samansuuntaisia tuloksia on saatu Ruotsissa, jossa ohjelmien tieteellisen arvioinnin korostamisesta huolimatta muutokset

käytännön toiminnassa ovat olleet hitaita (Nylander ym. 2012). Muutoksia ovat Ruotsissa hidastaneet myös rahoituksen vähäisyys, keskittyminen vankilaturvallisuuden tehostamiseen sekä siihen liittyvät vankiloiden sisäisen organisoitumisen ja erikoistumisen muutokset. Kuntoutuksen kehittämisen rinnalla on koko ajan kulkenut myös huumekontrollin tehostaminen (mm. huume-testit ja huume-koirat), koska samanaikaisesti on pidetty kiinni päihdeettömän vankilan periaatteesta ja tavoitteesta.

Vankiloiden päihdekuntoutuksen kehitys Suomessa vaikuttaa eroavan vankilan ulkopuolisesta kehityksestä ainakin kahdessa suhteessa. Ensinnäkin päihdekuntoutusohjelmien toteutusta vankiloissa leimaa niiden erillisuus vankeinhoidon terveydenhuollosta, mikä vaikeuttaa yhteistyötä ja päihdetyön kokonaiskoordinaatiota. Terveydenhuollon ja (sosiaalisen) kuntoutuksen toiminnot vaikuttivat edelleen varsin erillisiltä, toisin kuin sosiaali- ja terveydenhuollon viimeaikaiset yleiset periaatteet ja linjaukset, joissa tavoitteeksi on asetettu sosiaali- ja terveystalouden integraatio (esim. Mieli 2009). Toiseksi korvaushoidon ja haittoja vähentävän toiminnan kehittäminen on vankiloissa jäänyt varsin vähäiseksi. Korvaushoidon saatavuus on parantunut, mutta haittoja vähentävän toiminnan puolella ainoa ohjelma on ollut Terve-kurssi, joka on hyväksytty käytettäväksi ns. hyvänä käytäntönä ja jota on toteutettu joissakin vankiloissa.

Tilanne vaikuttaa siis ristiriitaiselta. Toisaalta päihdekuntoutusohjelmat ovat vakiintuneet vankeinhoidon osaksi ja retoriikka (strategiat, tavoitteet, viralliset kannanotot) korostaa edelleen niiden merkitystä. Toisaalta arkikäytännöissä päihdekuntoutusohjelmien osallistujamäärät ja ohjelmien toteuttamiseen suunnatut voimavarat ovat vähentyneet. Rikosseuraamuslaitoksen oman arvion (Knuuti & Vogt-Airaksinen 2013, 33) mukaan nykyisten toimintaohjelmien määrä (kuusi vuonna 2012) on jo niin iso, ettei määrän kasvattamiseen ole realistisia voimavaroja. Nykyisiä ohjelmia ei pystytä toteuttamaan kattavasti, systemaattisesti eikä täysin laatusuosituksen mukaisesti. Uusia ohjelmia on tarkoitus ottaa käyttöön vain perustelluista syistä ja hyväksymismenettelyn kautta. Tavoitteeksi on kuitenkin asetettu sekä koulutettujen ohjaajien ja ohjelmiin osallistuvien vankien määrän lisääminen.

Näyttäisi siis siltä, että päihdekuntoutusohjelmien asemaa vankeinhoidossa tulee arvioida uudelleen: jatketaan nykyisten ohjelmien kehittämistä omana toimintana, liitetäänkö ne osaksi laajempaa kokonaisuutta ja muita toimintoja, ulkoistetaan toiminta vankilan ulkopuolisille toimijoille tai keskitetäänkö päihdekuntoutus ennemminkin osaksi vankilan ulkopuolisia seuraamuksia. Keskeisiä kysymyksiä ja vaihtoehtoja ovat:

- Miten voitaisiin keskittyä nykyisin käytössä olevien ohjelmien (6 kpl) kehittämiseen, vahvistamiseen ja käytön lisäämiseen?
- Miten vahvistaa vankilan ulkopuolisten toimijoiden roolia tai ulkoistaa päihdekuntoutus jopa kokonaan vankiloiden ulkopuolisten toimijoiden/palveluntuottajien tehtäväksi?
- Miten voitaisiin lisätä vankien sijoittamista vankilan ulkopuoliseen kuntoutukseen vankeuden aikana?
- Tulisiko harkita uudelleen ns. sopimushoidon mahdollistavaa asetusta, jonka perusteella päihdeongelmainen voitaisiin määrätä vankilan sijasta suorittamaan rangaistusta päihdekuntoutusyksikköön?
- Tulisiko päihdekuntoutukseen suunnatut resurssit keskittää vankilan sijasta vankilan ulkopuolisiin seuraamuksiin kuten valvontarangaistuksen, valvotun koevapauden tai yhdyskuntaseuraamusten yhteyteen?

6.2. Päihdeohjaajan roolin yhtenäinen sosiaalinen representaatio

Ohjaajien kuvausta omasta työstään ja ohjaajan roolin rakentumisesta heidän puheessaan voidaan tarkastella sosiaalisen representaation käsitteen kautta. Ymmärrämme sosiaalisen representaation sosiaalisesti rakentuneeksi, yhteisesti jaetuksi tavaksi tai tietovarannoksi, jonka avulla määritellään oman ammattiryhmän työtä. Sosiaalinen representaatio jäsentää arkipäivän ilmiöitä, luo arkeen järjestystä sekä auttaa ryhmän jäsenten välisessä vuorovaikutuksessa ja omien työtehtävien suorittamisessa. (Jodelet 2008; Kärkkäinen 2012; Lindberg 2005; Moscovici 1966/2008; Moscovici 1988.)

Kun päihdeohjaajat perustelivat päihdekuntoutuksen soveltuvuutta vankilaan yleisesti, he viittasivat virallisiin dokumentteihin: päihdekuntoutus toteutti vankeuslain, vankeinhoidon yleisen strategian sekä erityisesti päihdestrategian ja ohjelmatyön linjausten periaatteita ja tavoitteita (Tourunen & Kaskela 2014; Tourunen ym. 2012). Ohjaajat kuvasivat kuitenkin omaa työtään ja rooliaan vielä enemmän suhteessa vankien elämäntilanteeseen: heidän tehtävänä oli auttaa ja tukea päihdekuntoutukseen hakeutuneita vankeja vankeuden aikana. Päihdeohjaajien mielestä heidän tärkein tehtävänsä oli *antaa vangeille mahdollisuus muutokseen* ohjaamalla ja neuvomalla heitä päihdekuntoutusohjelman rakentamiseen ja menetelmien välityksellä.

Päihdeohjaajien puheessa eivät korostuneet kuntoutuksen ja valvonnan kaksoissuhteeseen liittyvät jännitteet (Ward 2013). Paremminkin he pitivät valvontaa jopa osana kuntoutusta. Havaintojemme mukaan ohjaajan ja vartijan roolit vaikuttivat yllättävän joustavilta. Monet haastattelemistamme ohjaajista olivat työskennelleet ainakin jonkin aikaa myös vartijoina. Joustavuuteen vaikuttanee se, että päihdeohjaajat eivät ole ulkopuolisia terapeutteja kuten esimerkiksi Tanskassa ja Norjassa (Christie 1969/1993; Kolind ym. 2011), vaan vankeinhoidon työntekijöitä vartijoiden tapaan. Päihdeohjaajien mielestä vankila ympäristönä ei rajoita liiaksi päihdekuntoutuksen toteuttamista. Turvallisuus kuvattiin kuitenkin vankilan tärkeimmäksi prioriteetiksi, johon liittyvät ”talon säännöt” asettivat lähtökohdan muille toiminnoille. McIntosh ja Saville (2006) ovat kutsuneet tätä periaatetta ilmaisulla valvonnan ensisijaisuusperiaate (”custodial imperative”). Vankilan rajoituksia enemmän ohjaajat olivat huolissaan siitä, että päihdekuntoutusohjelmien toteuttamiseen oli suunnattu riittämättömästi resursseja.

Päihdeohjaajien roolin sosiaalinen representaatio vaikutti varsin yhdenmukaiselta. Ohjaajat kuvasivat työtään hyvin yhtenäisesti sukupuolesta, iästä, koulutuksesta tai päihdeohjelmasta riippumatta. He suhtautuivat työhönsä pragmaattisesti, suhteuttivat työnsä vankilakontekstiin. He pitivät työtään tärkeänä, mielekkäänä ja vangeille hyödyllisenä. Ohjaajat ilmaisivat yllättävän vähän työhönsä liittyviä kielteisiä tekijöitä kuten roolikonflikteja tai päihdetyötä vastustavia vanki- tai vartijakulttuureja (Lindberg 2005) tai emotionaalista stressiä (Nylander ym. 2011).

Kuntoutus- ja muun henkilökunnan väliset jännitteet vaikuttivat vähäisemmiltä kuin 1990-luvun lopussa (Tourunen 2000). Päihdeohjaajat määrittivät itsensä lähemmäksi vartijoita kuin terveydenhuollon henkilökuntaa, joka työskenteli ”omassa maailmassaan”, kuten yksi ohjaaja asian ilmaisi.

Yhteiskunnalliset muutokset näkyvät myös vankiloiden päihdekuntoutuksen toteutuksessa. Ensinnäkin ohjaajien roolin kuvaus (”vangeille on annettava mahdollisuus”) kuvastaa asiakaslähtöisyyden vahvistumista, sitä kuinka vangista/rikollisesta tulee päihdekuntoutukseen osallistuja, asiakas (Donohue & Moore 2012). Tämä on mahdollista, kun vanki hakeutuu kuntoutukseen, haluaa käsitellä päihdeongelmaansa ja alkaa tehdä työtä muutoksen eteen. Toiseksi, ohjaajat pitivät keskeisiä sopimuksia – päihdeettömyys- ja hoitosopimuksia – ikään kuin kahden autonomisen osapuolen vapaaehtoisina sopimuksina, jotka määrittivät vankeja päihdekuntoutusohjelmien asiakkaina. Tarkasti ottaen ohjaajat eivät kutsuneet päihdekuntoutukseen osallistuneita yleensä ”asiakkaksi” eivätkä ”vangeiksi”: terapeuttisessa yhteisössä vankeja kutsuttiin useimmiten ”oppilaiksi”, naisten kuntoutusosastolla ”naisiksi” ja päihdekuntoutuskurssilla ”kurssilaisiksi”. On kuitenkin muistettava, kuten Donohue ja Moore (2012) ovat todenneet, että vangin asiakasrooli on kuitenkin ohut, herkkä ja tilannekohtaisesti

joustava: päihdekuntoutukseen liittyvissä toiminnoissa vankia voidaan kohdella asiakkaana, mutta vankeudessa muuten vanki pysyy vangin roolissa. ”Vapaaehtoiset sopimukset” sitovat myös valvontatoimenpiteet ja niihin liittyvät sanktiot tiiviisti päihdekuntoutuksen yhteyteen. Päihdekuntoutusta toteutetaan näin ”talon sääntöjen” mukaisesti.

Kolmanneksi voidaan kysyä, arvioidaanko vankien tilannetta jo liiankin paljon päihdeongelman ja sen hoidon tarpeen näkökulmasta (Jöhncke 2009). Päihdeongelmat mainitaan usein tärkeimmäksi ja ensimmäiseksi tekijäksi, johon on puututtava ennen kuin voidaan odottaa muutosta muilla elämänalueilla. Päihdeohjaajien puheessa päihdekuntoutus on ikään kuin muodostunut vankeinhoidon yhdestä ulottuvuudesta sen keskeiseksi, erottamattomaksi piirteeksi. Tämä retoriikka vaikuttaa kuitenkin olevan ristiriidassa vankilan arkielämän käytäntöjen ja realiteettien kanssa, sillä 2000-luvulla sekä päihdekuntoutusohjelmien että niihin osallistuneiden vankien määrät ovat vähentyneet (Knuuti & Vogt-Airaksinen 2013; Tanhua ym. 2011). Vuonna 2012 päihdekuntoutusohjelmiin osallistui 311 vankia, kun vuonna 2002 osallistujia oli yli 1 200. Vuonna 2012 arvioitiin, että päihdekuntoutus muodosti korkeintaan viisi prosenttia kaikesta vankien aktiivisesta vankitoimintoihin käyttämästä ajasta (Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2012, 22). Päihdeohjaajien tunnistama resurssien vähäisyys näyttää siis kuvastavan tosiasiallisen ja tavoitellun tason välistä eroa.

Päihdekuntoutusohjelmat olivat struktuuriltaan samankaltaisia kaikissa Pohjoismaissa. Ohjelmat perustuivat kognitiivis-behavioraalisiin malleihin, motivoivaan haastatteluun, terapeuttiseen yhteisöhoitoon tai kahdentoista askeleen malleihin (AA/NA-perinne). Ohjaajat sisällyttivät omaan rooliinsa kahdenlaisia tavoitteita. Ensinnäkin he työskentelivät vangin kanssa saadakseen vangissa aikaan henkilökohtaisen muutoksen kohti raittiimpaa ja rikoksettomampaa elämää. Samalla he pyrkivät rakentamaan vangin sosiaalisia suhteita ja elinolosuhteita henkilökohtaista muutosta tukeviksi. Nämä perustavoitteet näyttäytyivät samankaltaisina kaikissa Pohjoismaissa.

Tanskassa ja Norjassa ohjaajat tulivat pääasiassa vankilainstituution ulkopuolelta kuten kunnista tai järjestöistä. Ruotsissa ohjaajien roolit vaihtelivat vankiloittain: suurelta osin ohjaajat olivat vartijataustaisia ja vankilan henkilökuntaa, mutta heidän osallistumisensa kontrollitehtäviin vaihteli ja osastoilla toimi myös ulkopuolisia terapeutteja. Organisatorisesti Suomi sijoittui lähemmäksi Ruotsia, koska henkilökunta oli pääosin vankilan henkilökuntaa. Toisaalta Suomessa ohjaajien koulutustausta oli usein muu kuin vartijan koulutus. Ruotsissa ja Suomessa ohjaajat sijoittivatkin itsensä enemmän vankilavirkailijoiksi kuin terapeuteiksi toisin kuin Norjassa ja Tanskassa. Joka tapauksessa kaikissa Pohjoismaissa ohjaajat sopeuttivat omaa rooliaan hyvin pragmaattisesti vankilainstituution kontrolloivaan luonteeseen. Kaikissa maissa ohjaajat myös suhtautuivat maltillisesti työnsä onnistumiseen: samalla kun he uskoivat muutokseen joidenkin osalta, he myös ymmärsivät ohjelmien olevan monille vangeille myös yksi tapa suorittaa tuomiotaan.

Suomen tapaan myös muissa Pohjoismaissa kontrolli ja kuntoutus kietoutuivat toisiinsa siten, että ohjaajat näkivät kontrollilla myös kuntoutusta tukevia vaikutuksia. Samalla vankilarutiinit myös aiheuttivat yleisellä tasolla esteitä kuntoutukselle tilojen, ulkopuolisiin ryhmiin osallistumisen ja taloudellisten rajoitteiden kautta. Samalla kun ohjaajien rooliin sekoittui kontrolliin liittyviä tehtäviä, erityisesti päihdeettömillä ja kuntoutusosastoilla myös vartijat vaikuttivat omaksuneen kuntoutukseen liittyvää ajattelua osaksi omaa rooliaan. Päihdekuntoutusohjelmien yleistymisellä vaikuttaisi olleen vastavuoroinen, kaksisuuntainen vaikutus: päihdekuntoutusohjelmien periaatteet ja toimintatavat olivat vaikuttaneet valvontahenkilökunnan toimintaan, ja valvontaan liittyvät periaatteet ja toimintatavat olivat tulleet osaksi päihdekuntoutuksen toteutusta. (Kolind ym. 2015.)

6.3. Päihdekuntoutukseen osallistuvan vangin rooli: päihdeongelman kohtaamista ja vankeuden edistämistä

Aiemmat tutkimukset vankien motiiveista hakeutua hoitoon korostavat henkilökohtaiseen muutokseen liittyviä syitä (esim. Stevens 2013; Kwon ym. 2010). Toisaalta vankilan päihdeohjelmiin osallistumista voi tarkastella myös vaihtoehtoisena ”selviytymisstrategiana” (esim. Patenaude 2005; Stevens 2013; Wolfe ym. 2013) tai tapana lieventää vankeuden aiheuttamia haittoja (Kolind ym. 2011). Schwaebe (2003) viittaa tähän ”pelin pelaamisena” (”playing the game”) tutkiessaan vankiloiden seksuaalirikollisille suunnattuja ohjelmia. Verrattuna Stevensin (2013) tutkimukseen, jossa vangit luokiteltiin eri ryhmiin motiivinsa perusteella, tutkimissamme ohjelmissa sekä päihdeongelman hoitamiseen että vankeuden suorittamiseen liittyvät motiivit esiintyivät yhtäaikaaisesti ja toisiinsa kietoutuneina. Päihdeohjelmaan osallistuneen vangin rooli näyttäytyi ikään kuin risteymänä (”hybrid”), jossa yhdistyivät rooli päihdeongelmasta toipuvana henkilönä ja vankilainstituutiossa selviytyvänä vankina. Hardy (2013) ja Ward (2013) ovat kuvailleet samankaltaisia risteymärooleja rikosseuraamusalan henkilökunnan osalta.

Vankien kuvaamat positiiviset kokemukset ohjelmista vastasivat monella tavoin ohjaajien kuvailemia ohjelmien tavoitteita: ohjelmat motivoivat vankeja kohtaamaan päihteisiin liittyviä ongelmiaan. Vangit kertoivat, että ohjelmien aikana heidän motivaationsa elää päihteetöntä elämää vahvistui, heillä oli aikaa miettiä elämäntilannettaan, suunnitella tulevaisuuttaan vankeuden jälkeen sekä käsitellä päihdeongelmaansa ja keskustella ongelmasta yhdessä muiden vertaisten ja ohjaajien kanssa. Kuten Crewen (2009) tutkimuksessa koulutusosastoista Englannin vankiloissa, osa osallistujista kuvasi päihdekuntoutukseen osallistumisen olleen ”toistaiseksi parasta aikaa vankilassa”.

Toisin kuin ohjaajat, jotka korostivat asemaansa osana vankilan henkilökuntaa, vangit tekivät selvän eron ohjaajien ja vartijoiden välillä. Ohjaajia kuvattiin yleensä positiivisesti yhteistyökumppaneina, kuten Crewen (2009) tutkimukseen haastattelemat vangit kuvasivat koulutushenkilökuntaa. Ohjaajat eivät vain auttaneet päihteisiin liittyvissä ongelmissa, vaan heidän roolinsa ulottui myös vankeusajan organisointiin ja vapautumisen jälkeisen ajan suunnitteluun. He saattoivat esimerkiksi edistää siirtymistä avovankilaan. Tässä mielessä ohjaajat myös käyttivät ”psykologista valtaa” (”psychological power”; Crewe 2009) arvioimalla, tekemällä lausuntoja ja järjestelmällä vankien polkua kohti vapautta. Vangit myös tiedostivat tämän ”pehmeään valtaan” (”soft power”) perustuvan valtasuhteen.

Ehkä sen vuoksi, että kuntouttavat tehtävät oli keskitetty pääasiassa päihdeohjaajille, vangit kuvasivat suhdettaan vartijoihin tavalla, joka ilmensi vahvasti perinteistä (McDermott & King, 1988) ”kovaa” vallankäyttöä (Crewe 2009). Joidenkin vartijoiden ja tilanteiden osalta vartijan identiteetti oli epäselvä osallistuville vangeille: vartija saattoi ottaa myös ohjaajan roolin joko väliaikaisesti tai pysyvästi. Vankien suhtautuminen tämänkaltaisiin tilanteisiin vaihteli vangeittain, ohjelmittain ja tilanteittain.

Päihdeohjaajat korostivat päihdeohjelmien rakenteen, luonteen ja sisällön merkitystä kuvatessaan ohjelmia sekä omaa työtänsä ja rooliaan. Vangit sen sijaan korostivat käytännön apua, jota he saivat vankeusaikansa edistämiseen, vankilaolosuhteiden parantumiseen ja vapautumiseen liittyvien asioiden organisoimiseen. Nämä olivat monesti asioita, jotka eivät suoraan liittyneet ohjelmien manuaaleihin. Myöskään hoitoidologiasta näkyi merkkejä silloin, kun oppilaat korostivat puheessaan toipuvan alkoholistin tai narkomaanin identiteettiä sekä vertaisryhmien (AA/NA) merkitystä (Stevens 2012; Tourunen 2000; Carr 2009). Myös kognitiivisten ohjelmien osallistajat käyttivät puheessaan jonkin verran ohjelmille keskeisiä sanoja kuten ajatukset, tunteet ja riskitilanteet.

Huolimatta joidenkin muiden vankien epäilevästä tai negatiivisesta suhtautumisesta, jännitteet päihdekuntoutukseen osallistujien ja muiden vankien välillä vaikuttivat lievemmillä kuin viisitoista vuotta sitten, vuosituhatosen

vaihteessa (Tourunen 2000). Vaikuttaakin siltä, että 1990-luvun lopusta 2010-luvulle siirtymisen myötä vankiloiden päihdeohjelmat ovat muodostuneet tutuksi ja kiinteäksi osaksi vankilainstituutiota ja vankeuden suorittamista. Muut vangit eivät enää suhtaudu (ainakaan lyhyempiin ja vähemmän intensiivisiin) ohjelmiin outoina tai epäilyttävinä, vaan ennemminkin ne nähdään pragmaattisena valintana edistää rangaistusajan suunnitelmaa. Toisaalta jotkut vangit pitivät terapeuttista yhteisöä, joka oli selkeämmin fyysisesti ja kulttuurisesti eristynyt muusta vankilaympäristöstä, edelleen epäilyttävänä. Yleisesti päihdeohjelmiin suhtauduttiin kuitenkin yhtenä vaihtoehtona suorittaa vankeusrangaistusta, edistää rangaistusajan suunnitelmaa ja lievittää vankeuden negatiivisia seurauksia. Samalla ohjelmat tarjosivat vangeille mahdollisuuden kohdata ja hoitaa päihdeongelmiaan ja suunnitella vapautuksen jälkeistä aikaa ohjaajien avulla ja tuella. Positiivisista kuvauksista ja mahdollisuuksista huolimatta ohjelmiin hakeutuu kuitenkin vain vähän vankeja.

Käytännön työn kannalta tutkimuksessamme korostuu kolme näkökulmaa. Ensinnäkin vankien haastattelujen perusteella päihdeongelman hoitamiseen ja vankeuden edistämiseen liittyvät motiivit eivät vaikuttaneet keskenään vastakkaisilta tai erillisiltä, vaan pikemminkin ne näyttivät esiintyvän usein yhtäaikaaisesti ja luontevasti toisiinsa kytkeytyen. Toisin sanoen se, että vangilla esiintyy vankeusajan olosuhteiden tai vankeuden sujumisen parantamiseen liittyviä motiiveja, ei tarkoittanut sitä, että vanki ei olisi motivoitunut myös kuntoutumaan tai hyötymään ohjelmasta.

Toiseksi, vangit kuvasivat ohjaajan roolin huomattavan laajaksi. Ohjaajat toimivat välittäjänä vankien ja vankilainstituution, vankien ja vartijoiden sekä vankien ja vankilan ulkopuolisen maailman välillä. Vaikutti siltä, että ohjaajilla oli paremmat mahdollisuudet luoda luottamuksellisia suhteita vankeihin ja tukea heitä kuntoutusosastoilla ja kursseilla, kuin vankiloiden tavallisilla osastoilla.

Kolmanneksi, useimmat osallistujat korostivat elämänmuutoksen todellisen testin odottavan vapautumisen jälkeen. Siksi on syytä korostaa kuntoutusjatkumoiden merkitystä vankilan ja kunnallisten toimijoiden välillä. Hoito-ohjelmien ajoittaminen tuomion loppupuolelle voi parhaimmillaan toimia hyvänä keinona rakentaa jatkumolta vankilasta vapauteen, samoin kuin päihdekuntoutuksen jatkaminen valvotun koevapauden tai koevapauden aikana.

Vangit toivat kaikissa Pohjoismaissa esiin seuraavia syitä hakeutua päihdekuntoutukseen:

- Päästä irti huumeiden käytöstä ja rikosten tekemisestä.
- Etsiä apua somaattisiin ja psyykkisiin terveysongelmiin.
- Ylläpitää ja parantaa suhteita puolisoon, lapsiin ja ystäviin.
- Suorittaa vankeustuomio eri tavalla kuin aikaisemmin (erillään perinteisestä vankikulttuurista ja vankisuhteista).
- Parantaa vankeuden suorittamisen olosuhteita.
- Edistää vankeusajan suunnitelman toteutumista ja pääsyä avovankilaan tai vapauteen.

Kaikissa Pohjoismaissa vangit myös suhtautuivat päihdeohjaajiin myönteisemmin kuin vartijoihin. Vankeuden suorittaminen päihdekuntoutusosastoilla ja -ohjelmissa koettiin miellyttävämmäksi ja järkevämmäksi kuin tavallisilla osastoilla. Päihdeohjaajat osallistuivat muuta henkilökuntaa enemmän päihdeohjelmien toteutukseen ja olivat muita enemmän vuorovaikutuksessa päihdekuntoutukseen osallistuvien vankien kanssa. Päihdeohjelmiin liittyi usein myös erilaisia rituaaleja (Collins 2004), jotka yhdistivät sekä osallistuvia vankeja että myös vankeja ja päihdeohjaajia keskenään.

Tällaisia rituaaleja saattoivat olla esim. ryhmäkeskustelut ja niihin liittyvä vertaistuki tai yhteiset ruokailu- ja kahvihetket ohjaajien ja vankien kesken. Näistä tekijöistä muodostui tavallisista osastoista poikkeava, myönte-

nen ja luottamuksellisuutta mahdollistava ilmapiiri. Mutta vangit kertoivat toisaalta myös siitä, kuinka herkästi haavoittuvaa tällaisen ilmapiirin ylläpito vankilassa voi olla ja kuinka vaikeaa luottamuksen rakentaminen toisiin vankeihin ja ohjaajiin voi olla. (Giertsen ym. 2015.)

Kaikissa Pohjoismaissa vangit kritisoivat yllättävän vähän päihdekuntoutukseen liittyviä kontrollitoimenpiteitä. Tämä heijastanee toisaalta vankien asemaa ja voimattomuutta vankila-kontekstissa ja toisaalta vankien tottumisesta erilaiseen kontrolliin vankilan erottamattomana osana. Täytyy myös muistaa, että esimerkiksi virtsates-tejä otetaan säännöllisesti myös vankilan ulkopuolisissa päihdekuntoutusyksiköissä. Lisäksi huumetesteistä ja muusta kontrollista voi olla myös vangeille itselleen hyötyä – mm. todisteena päihdeohjelmien ja vankeuden päihdeettömästä suorittamisesta – niin vankeuden aikana kuin sen jälkeen. Kritiikin vähyydestä huolimatta esim. virtsatestit voivat kuitenkin olla vangeille henkilökohtaisesti pahimmillaan kiusallisia ja nöyryyttäviä tilanteita. (Giertsen ym. 2015.)

Vaikka päihdekuntoutus oli järjestetty eri tavoin eri Pohjoismaissa, vankien kuvaamana se näyttäytyi hyvin samanlaisena. Vangit suhtautuivat ohjelmia toteuttavaan henkilökuntaan eri tavalla kuin valvontahenkilökuntaan. Suhde henkilökuntaan ja henkilökunnan käyttäytyminen vaikuttivat kokemukseen päihdekuntoutusohjelmasta enemmän kuin ohjelman luonne tai ohjelmaan liittyvä kontrolli. Vangit kertoivat saaneensa apua muilta ryhmiin osallistuneilta vangeilta, mutta ryhmämuotoisen kuntoutuksen ja vankilakulttuurin törmäys aiheutti välillä myös epäluuloa. Vankien motiivit osallistua hoitoon liittyivät kaikissa maissa erityisesti päihdeongelmaan ja vanhan elämäntavan muuttamiseen tavoitteeseen, mutta näiden motiivien ohessa esiintyi usein muita vankeusaikaan ja vankeuden suorittamiseen liittyviä motiiveja. Toisin sanoen vangit pyrkivät toisaalta välttämään päihdeiden käyttöön ja vankeuteen liittyviä haittoja ja toisaalta saavuttamaan päihdeettömyyteen ja vankeuden suorittamiseen liittyviä hyötyjä. Vangit myös arvioivat päihdekuntoutukseen osallistumista aina suhteessa omaan menneisyyteensä, nykyiseen tilanteeseensa ja tulevaisuuden tavoitteisiinsa. Erityisesti huolta ja epävarmuutta aiheutti selviytyminen vankilasta vapautumisen jälkeen. (Frank ym. 2016; Giertsen ym. 2015.)

6.4. Päihdekuntoutusohjelmat uuden kuntoutusajattelun ilmentäjinä?

Modernin vankilajärjestelmän synty oli yhteydessä kuntoutuksen ideaan. Valistuksen innoittamana ruumiinrangaistukset korvattiin vankeusrangaistuksilla 1700-luvun Euroopassa. Moderni vankeuslaitos perustettiin parantamaan ja kuntouttamaan rikolliset takaisin tuottaviksi ja vastuullisiksi kansalaisiksi. (Foucault 1980, 261, 284–285; Laine 2011, 14–15; Lappi-Seppälä 1982, 71, 85.)

Painotus vankeuden rankaisevan ja kuntouttavan tavoitteen välillä on vaihdellut vankilan historiassa ja eri maiden vankeusjärjestelmissä. Kriminaalipolitiikan voidaankin nähdä kehittyneen sykleissä kahden ideologisen ääripään välillä (Taulukko 6). Ensimmäistä, rankaisemista korostavaa ääripäätä kutsutaan usein *klassiseksi tai uusklassiseksi* koulukunnaksi. Nämä korostavat rangaistuksen yleisestävyyttä sekä verrannollisuuden ja tasa-arvoisuuden periaatteita rankaisemisessa. Erityisesti klassinen koulukunta korostaa sitä, että rangaistukset tulee mitoittaa rikollisen teon perusteella, ei rikokseen syyllistyneen henkilökohtaisten ominaisuuksien perusteella. Toista ääripäätä edustaa *positivistiseksi koulukunnaksi tai kuntoutusajatteluksi* kutsuttu suuntaus, joka korostaa enemmän rangaistuksen yksilöön kohdistamaa pelotevaikutusta ja rangaistuksen kohdistamista yksilöä kuntouttavaksi toimenpiteeksi. Rangaistuksen tavoitteena on yksittäisen vangin sosiaalinen integrointi yhteiskuntaan. Rangaistukset voivat sen vuoksi poiketa toisistaan ja ottaa huomioon yksilön erilaiset kuntoutustarpeet ja hänen edistymisensä kuntoutusprosessissa. (Laine 2011, 18–20; Lång 2004, 137; Lappi-Seppälä 2011, 299, 303.)

Taulukko 6: Uusklassismiin ja positivismiin pohjautuvan kriminaalipolitiikan tärkeimmät eroavaisuudet (Laine 2011).

	(Uus)klassinen ajattelu	Kuntoutusajattelu
Rankaisemisen oikeutus	Yleisestäävyys	Eryisestäävyys
Rankaisemisen arviointipohja	Rikollinen teko	Rikollinen toimijana
Rankaisemisen päämäärä	Yhteiskunta / Lain noudattaminen	Yksilön parantaminen / eristäminen
Taustafilosofia	Strukturalismi	Hallintamentaliteetti

Yksinkertaistettuna *uusklassismissa* rankaiseminen pohjautuu erityisesti rikolliseen tekoon: jokainen saa samasta teosta saman rangaistuksen riippumatta tekijän ominaisuuksista. Rangaistuksen tavoitteena on estää koko yhteiskuntaa tekemästä rikoksia, sillä yksittäisen rikoksen tekijän tuomitseminen toimii suorana pelotteena jokaiselle ja epäsuorasti ylläpitää yhteistä moraalia ja ohjaa ihmisten käyttäytymistä. Yksilön näkökulmasta kuntoutuksen tavoite on pitää eristyksistä koituvat haitat mahdollisimman pieninä, varmistaa vangille samat oikeudet kuin muilla kansalaisilla ja valmistella tuomion jälkeistä paluuta yhteiskuntaan. Uusklassismissa ei uskota, että rangaistuksella itsellään olisi itsenäistä positiivista vaikutusta yksilöön. Rankaiseminen ja varsinainen kuntoutus tulisi pitää erillään toisistaan.

Kuntoutusajattelussa rangaistun persoona on rangaistuksen keskiössä kahdella tavalla: 1) riskiarvioinnin jälkeen rangaistut jaotellaan kuntoutettaviin ja niihin joita ei voi (tai kannata) kuntouttaa ja 2) tuomion sisältö ja kesto suunnitellaan kuntoutusprosessiksi, jonka kulkuun henkilö voi vaikuttaa. Rangaistuksen tavoitteena on ehkäistä rikoksen uusimista kuntoutuksen tai eristämisen kautta, riippuen yksilöllisestä arvioinnista. Kuntoutusajattelussa rangaistusmenetelmillä, kuten eristämällä tai vaihtoehtoisilla rangaistuksilla, uskotaan olevan parantava vaikutus rangaistuihin. Tässä mielessä rankaiseminen on osa hyvinvointipolitiikan keinovalikoimaa.

Vaikka suuntausten taustafilosofioissa ja keinoissa on suuria eroja, molemmissa ajattelujärjestelmissä lopullinen tavoite on kontrolloida rikollisuutta yhteiskunnassa. Uusklassismissa rikollisuuden ongelma nähdään enemmän yhteiskunnan rakenteissa, jolloin ratkaisuja ongelmaan etsitään rangaistusjärjestelmästä ja muista instituutioista. Kuntoutusajattelussa ongelmaa määritellään enemmän yksilölähtöisesti, jolloin ratkaisutavat pohjautuvat enemmän yksilöiden hallintaan.

Tällainen yksinkertaistettu kahtiajako toimii teoreettisena työkaluna, mutta todellisuudessa kehitys monissa valtioissa on ollut paljon monitahoisempaa, vaihtelevampaa ja epäsymmetrisempää. Samalla kahtiajako alleviivaa joitain tärkeitä trendejä kriminaalipolitiikassa ja rankaisemisen historiassa. Sitä voidaan käyttää myös apuna, kun tarkastellaan esimerkiksi vankiloiden päihdekuntoutusohjelmien kehittymistä sekä vankien ja ohjaajien suhdetta ohjelmiin.

Kuntoutusajattelun ideat alkoivat levitä Pohjoismaissa ja muualla Euroopassa 1900-luvun alussa. Vahvinta hyvinvointivaltion kehittäminen ja kuntoutusajattelu olivat skandinaavisissa maissa Suomea lukuun ottamatta. Toisen maailmansodan jälkeen kriminaalipoliittinen ajattelu Euroopassa vaihtui kohti uusklassista ideologiaa. Tähän vaikuttivat sodanaikaiset kuntoutusajattelun väärinkäytökset. Kuntoutusajattelun mukaista politiikkaa jatkettiin kuitenkin valtioissa, joissa kriminaalipolitiikkaa ei ollut käytetty poliittisena työkaluna tai jotka sodan välttämisen jälkeen pystyivät jatkamaan vahvaa hyvinvointipolitiikkaa. (Lappi-Seppälä 1982, 140–149; Lappi-Seppälä 2011, 299.)

1960-luvulla Pohjoismaissa käynnistyi laaja keskustelu suljettujen instituutioiden, muun muassa vankiloiden, oikeutuksesta. Suomessa kriittinen liikehdintä nousi esiin aluksi Marraskuun liikkeenä tunnetun kansalaisliik-

keen johdolla. Suomi muuttikin voimakkaasti kriminaalipolitiikan suuntaa. Vuosien 1975 ja 1997 välisenä aikana Suomen vankiluku laski yhdestä Euroopan korkeimmista (116 vankia 100 000 asukasta kohden) samalla tasolle muiden Pohjoismaiden kanssa (58 vankia per 100 000 asukasta), eli yhdeksi maailman pienimmistä. Muutos tehtiin tietoisesti lieventämällä rangaistusten määrää radikaalisti. Muutoksella ei ollut vaikutusta rikollisuuteen, joka pysyi samalla tasolla muiden Pohjoismaiden kanssa koko ajanjakson. (Lappi-Seppälä 2001, 107, 121.)

Laitoskriittikillä oli myös vaikutusta vankeusrangaistuksen sisältöön. Uusi tutkimustieto korosti vankeuden negatiivista vaikutusta rikoksen uusimiseen ja toi esiin uutta tietoa piilorikollisuudesta. Johtopäätös oli, että rikolliset eivät automaattisesti olleet poikkeavia ja hoidon tarpeessa, eikä suljettuun laitokseen laittamisella välttämättä ollut positiivista vaikutusta. Suomessa ajettiin läpi kriminaalipolitiikan reformi, jonka mukaan vankiloiden olosuhteiden tuli olla samat kuin muualla yhteiskunnassa, hoito ja rankaiseminen tuli erottaa toisistaan ja hoito tuli toteuttaa vankilan sijaan siihen paremmin toimivissa paikoissa. Esimerkiksi vuonna 1969 Huumausainekomitea pelkäsi, että huumeiden kriminalisaatio johtaisi siihen, että vankilat joutuisivat ottamaan vastuun ongelmakäyttäjien hoidosta terveysjärjestelmän sijaan. Ajattelu heijasti vahvaa optimismia siihen, että hyvinvointivaltio ja sen sosiaali- ja terveyssektori voisivat huoltaa kaikkia marginaalisia ryhmiä oikeusjärjestelmän sijaan. (Lappi-Seppälä 2011, 300, 303; Lång 2004, 19, 58; Kainulainen 2009, 45; Marttunen 2008, 52–53, 62.)

1990-luvulla kuntoutusajattelu nosti uudelleen päätään niin Suomessa kuin muissakin Pohjoismaissa. Kansainvälisten tutkimusten mukaan kuntoutus vankiloissa voisi siltikin olla vaikuttavaa, kunhan siinä käytettäisiin tutkimuksissa vaikuttaviksi todettuja menetelmiä ja ohjelmat kohdistettaisiin selkeästi määritellyille kohderyhmille (Marttunen & Takala 2002, 9–10; What Works 2003, 69, 95, 111). Tämä johti erityisesti kognitiivis-behavioraaliseen teoriaan pohjautuvien päihdekuntoutusohjelmien yleistymiseen vankiloissa. On kuitenkin muistettava, että 1990-luvun kuntoutusajattelu poikkesi vanhasta kuntoutusajattelusta monessa suhteessa. Yksilö nähtiin nyt aikaisempaa aktiivisempänä ja vastuullisempänä toimijana. Käsitys kuntoutuksen mahdollisuuksista oli muuttunut realistisemmaksi, eikä kuntoutusta käytetä perustelemaan vankeutta sinänsä. Vapaaehtoisuuteen perustuva kuntoutus nähdään kuitenkin yhtenä perusteltuna osana vankeuden suorittamista. Kun aiemmin kiinnitettiin huomiota vain uusintarikollisuuteen, uudessa kuntoutusajattelussa kiinnitetään huomiota myös hoidon mahdollisiin laajempiin hyötyihin kuten työllistymiseen, asumiseen, sosiaalisiin suhteisiin, päihdeongelmiin sekä fyysiseen ja psyykkiseen terveyteen. Myös usko hyvinvointivaltion palvelujen kykyyn vastata vankien tarpeisiin oli heikentynyt. (Lappi-Seppälä 2011, 302, 304.)

Samaan aikaan uusien päihdekuntoutusohjelmien kehittämisen kanssa myös erilaiset valvonnan ja kontrollin menetelmät ovat lisääntyneet – myös osana kuntoutusohjelmia. Kolmantena piirteenä ”uutta” kuntoutusajattelua määrittävät tehokkaan hallinnoinnin, ”managerialismin” vaatimukset (Liebling & Arnold 2004; Tourunen ym. 2012; Kolind ym. 2013): rikosseuraamusjärjestelmän toimintaohjelmien tulee olla paitsi rangaistuksellisesti uskottavia ja kuntoutuksellisesti vaikuttavia, myös tehokkaasti ja taloudellisesti hallinnoituja (Linderborg 2011, 82).

Päihdeohjaajat uskoivat vahvasti päihdekuntoutusohjelmiin osallistumisen tuottavan positiivisia seurauksia vangeille. Ohjaajien näkemykset vastaavat uuden kuntoutusajattelun ydinajatuksia: päihdekuntoutus nähtiin keskeisenä osana vankilan erityisestävyyttä ja kuntouttavaa tehtävää. Ohjaajat eivät uskoneet vankilan/vankeuden kuntouttavaan vaikutukseen sinänsä, vaan siihen, että vangit voivat käyttää vankeusaikaansa hyödyksi osallistumalla hyväksytyihin, strukturoituihin ja ohjattuihin päihdekuntoutusohjelmiin. Hakeutumalla päihdekuntoutukseen sekä sitoutumalla päihdeettömyyteen ja sen valvontaan, vangit voivat sekä edistää rangaistusajan suunnitelmaansa että tavoitella elämänmuutosta. Toimimalla tavoitteiden mukaisesti he voivat oppia uusia selviytymistaitoja ja saada itseluottamusta, mutta suorittaa myös vankeusaikaansa sujuvasti (mm. siirto avovankilaan).

Päihdekuntoutusohjelmat ovat osana rangaistusajan suunnitelmallisuutta vaikuttaneet tuomion suorittamisen luonteeseen. Tuomio ei enää perustu pelkästään rangaistavaan tekoon, vaan myös vangin yksilöllisiin ominaisuuksiin ja käyttäytymiseen kuten esimerkiksi päihdekuntoutukseen osallistumiseen vankeuden aikana.

Kuntoutusohjelmien tulo ilmentää kuntoutusajattelua, mutta ei sen perinteisessä muodossa. ”Uuden” kuntoutusajattelun perustana ovat tieteelliseen tutkimukseen perustuvat ohjelmat, valvonnan ja kuntoutuksen menetelmien yhdistäminen ja tehokkaan hallinnoinnin menetelmät. Kehitys voidaan näin nähdä myös kriminologisena muutoksena kohti perinteistä kuntoutusajattelua uudistavaa, kontrollia ja kuntoutusta uudella tavalla yhdistävää uutta kuntoutusajattelua tai uuskuntoutusideologiaa (”new penal welfarism”). (Frank & Kolind 2012; Laine 2011, 18–19; Lappi-Seppälä 2011, 299; Pratt 2008, 130–131; Tourunen ym. 2012.)

LÄHTEET

- Airaksinen, Heikki (1981): Turun keskusvankilan järjestyshäiriöistä. Sosiologian pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto.
- Bonta, James (2003): Rikoksenteekijöiden kuntouttaminen – tutkimuksesta käytäntöön? Teoksessa Järvenpää, Raija & Kempas, Marjaana (toim.) *What Works – Mikä toimii vankeinhoidossa ja kriminaalihuollossa?* Vantaa: Vankeinhoidon koulutuskeskus.
- Carr, Summerson (2009): Anticipating and inhabiting institutional identities. *American Ethnologist*, 36 (2): 317–336. doi:10.1111/j.1548-1425.2009.01137
- Christie, Nils (1969/1993): Modeller for fengselsorganisasjonen. Teoksessa Mathiesen, Thomas & Heli, Arne (toim.) *Murer og mennesker. En KROM-bok om fengsel og kriminalpolitikk.* Oslo, Pax forlag.
- Collins, Randall (2004): *Interaction ritual chain.* New York: Princeton University Press.
- Crewe, Ben (2009): *The prison society: power, adaptation and social life in an English prison.* Oxford: Clarendon Press.
- Donohue, Erin & Moore, Dawn (2012): When is an offender not an offender? Power, the client and shifting penal subjectivities. *Punishment & Society* 11 (3), 319–336.
- EMCDDA (2010): *Annual report 2010. The state of drug problems in Europe.* Luxembourg: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.
- Foucault, Michel (1980): *Tarkkailla ja rangaista.* Keuruu: Otava.
- Frank Asmussen, Vibeke & Kolind, Torsten (2012): Prison based drug treatment and rehabilitation in the Nordic countries. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 29 (6), 543–546.
- Frank Asmussen, Vibeke, Dahl, Helle Vibeke, Ellegaard Holm, Karina & Kolind, Torsten (2016): Inmates' perspectives on prison drug treatment: A qualitative study from three prisons in Denmark. *Probation Journal* 62 (2), 156–171.
- Giertsen, Hedda (2012): Policy on drugs in Norwegian prisons: Increased control, answers to poverties and looking for a life after release. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 29 (6), 589–604.
- Giertsen, Hedda, Nylander, Per-Åke, Frank Asmussen, Vibeke, Kolind, Torsten & Tourunen, Jouni (2015): Prisoners' experiences of drug treatment and punishment in four Nordic countries. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 32 (2), 145–164.
- Granfelt, Riitta (2007): "Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa". Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. *Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2007.* Helsinki.
- Granfelt, Riitta (2008): Osalliseksi omaan elämään – Work out -ohjelma nuoren vangin tukena. *Rikosseuraamusviraston julkaisuja 4/2008.* Helsinki.
- Hakkarainen, Pekka & Tigerstedt, Christoffer (2005). Korvaushoidon läpimurto Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 70 (2), 143–154.
- Hakkarainen, Pekka, Karjalainen, Karoliina, Ojajärvi, Anni & Salasuo, Mikko (2015): Huumausaineiden ja kuntodopingin käyttö ja niitä koskevat mielipiteet Suomessa vuonna 2014. *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (4), 319–333.
- Hardy, Mark (2013): Practitioner perspectives on risk: Using governmentality to understand contemporary probation practice. *European Journal of Criminology* 11 (3), 303–318. doi:10.1177/1477370813495758
- Hays, Danica & Wood, Chris (2011): Infusing qualitative traditions in counseling research designs. *Journal of Counseling & Development* 89 (3), 288–295. doi:10.1002/j.1556-6678.2011.tb00091.x

- Huumausainestrategia 1997. Huumausainepoliittisen toimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1997:10. Helsinki.
- Huumeet vankeinhoidollisena ongelmana (1984). Vankeinhoitoasiain neuvottelukunta 1:1984, Helsinki.
- Huumeiden torjunnan ja päihdehuollon tehostaminen vankeusaikana (1991). Työryhmän mietintö. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisuja 1/1991.
- Jodelet, Denise (2008): Social representations: The beautiful invention. *Journal for the theory of Social Behaviour* 38 (4), 411–430.
- Joukamaa, Matti (1995): Psychiatric morbidity among Finnish prisoners with special reference to socio-demographic factors: results of the Health Survey of Finnish Prisoners (Wattu Project). *Forensic Science International* 73 (2), 85–91.
- Joukamaa, Matti & työryhmä (2010): Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidon tarve. Perustulosraportti. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2010.
- Jöhncke, Steffen (2009): Treatmentality and the governing of drug use. *Drugs and Alcohol Today* 9 (4), 14–17.
- Kainulainen, Heini (2009): Huumeiden käyttäjien rikosoikeudellinen kontrolli. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 245. Helsinki.
- Kainulainen, Heini & Kinnunen, Aarne (2003): Päihderikokset. Teoksessa Rikollisuustilanne 2002. Rikollisuus tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 200.
- Karsikas, Vuokko (2014): Polku vapauteen – psykososiaalisen työn kehittyminen ja rooli vankeinhoidon yhteiskunnallisessa tehtävässä. Teoksessa Linderborg, Henrik, Suonio, Mari & Lassila, Tytti (toim.) *Sosiaalityö ja sosiaalinen tuki rikosseuraamusalalla*. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2014.
- Kaukonen, Olavi (2002): Päihdepalvelupolitiikka ja hyvinvointivaltion muutos. Teoksessa Kaukonen, Olavi & Hakkarainen, Pekka (toim.) *Huumeiden käyttäjä hyvinvointivaltiossa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kilpeläinen, Mia (2012): ”Muista aina liikenteessä, Selvä kaista omi eessä”. Selvä kaista -toimintaohjelman vaikutusarvio. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 1/2012.
- Knuuti, Ulla & Vogt-Airaksinen, Tiina (2010): Ohjelmatyö rikosseuraamusalalla. Rikosseuraamuslaitos, Keskushallintoyksikkö, Helsinki.
- Knuuti, Ulla & Vogt-Airaksinen, Tiina (2013): Ohjelmatyö rikosseuraamusalalla. Rikosseuraamuslaitos, Keskushallintoyksikkö, Helsinki.
- Kolind Torsten & Frank Asmussen, Vibeke & Dahl, Helle (2011): Drug treatment or alleviating the negative consequences of imprisonment? A critical view of prison-based drug treatment in Denmark. *International Journal of Drug Policy* 21 (1), 43–48.
- Kolind, Torsten, Frank Asmussen, Vibeke, Dahl, Helle & Haller, Mie (2012): Prison drug treatment in Denmark: A historical outline and an analysis of the political debate. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 29 (6), 547–560.
- Kolind, Torsten & Frank Asmussen, Vibeke. & Lindberg, Odd & Tourunen, Jouni (2013): Prison-based drug treatment in Nordic political discourse: An elastic discursive construct. *European Journal of Criminology* 10 (6), 659–674.
- Kolind, Torsten, Frank Asmussen, Vibeke, Lindberg, Odd & Tourunen, Jouni (2015): Officers and Drug Counsellors: New Occupational Identities in Nordic Prisons. *British Journal of Criminology* 55 (2), 303–320.
- Konsensuslausuma 3.11.1999. Konsensuskokous, Huumeriippuvuuden hoito Suomessa. Suomalainen Lääkärisseura Duodecim & Suomen Akatemia. Vammala.

- Korte, Taimi, Pykäläinen, Jaana, Lillsunde, Pirjo & Seppälä, Timo (1996): Huumeita ja rauhoittavia lääkkeitä käytetään runsaasti vankiloissa. *Kansanterveys* 10/1996, 9–10.
- Koski-Jännes, Anja (1995): Huppu silmiltä. Katsaus vankien päihteiden käytön vähentämismenetelmiin ja niiden tuloksellisuuteen. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisuja 1/1995.
- Kwon, Okyun, Camp, Scott, Daggett, Dawn & Klein-Saffran, Jody (2010): Reasons for Faith-Based Correctional Program Participation: An Examination of Motive Types. *Journal of Offender Rehabilitation* 49(6), 377–397.
- Kärkkäinen, N. (2012): Työntekijöiden sosiaaliset representaatiot hyvästä esimiestyöstä. Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos, Sosiaalipsykologia. Pro gradu -tutkielma, Joulukuu 2012.
- Laine, Matti (2011): Rankaisu ja kuntoutus. Teoksessa Lavikkala, Raino & Linderborg, Henrik (toim.) Rikosseuraamustyön kehittämisen kysymyksiä. *Acta Poenologica* 2/2011. Vantaa: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.
- Laki rangaistusten täytäntöönpanosta 31.1.1995/128.
- Lappi-Seppälä, Tapio (1982): Teilipyörästä terapiaan – Piirteitä rangaistusjärjestelmän historiasta. Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu 9, Helsinki.
- Lappi-Seppälä, Tapio (2011): Rehabilitation reconsidered. Teoksessa Andersson, Ulrika, Wong, Christoffer & Örneman Hansen, Helen (toim.) *Festskrift till Per Ole Träskman*. Stockholm: Nordstedts juridik.
- Lappi-Seppälä, Tapio (2001): Sentencing and punishment in Finland. The decline of the repressive ideal. Teoksessa Tonry, Michael. I & Frase, Richard (toim.) *Sentencing and Sanctions in Western Countries*. Oxford University Press.
- Liebling, Alison & Arnold, Helen (2004): *Prisons and their Moral Performance: A Study of Values, Quality and Prison Life*. Oxford University Press.
- Lindberg, Odd (2005): Prison cultures and social representations. The case of Hinseberg, a women's prison in Sweden. *International Journal of Prisoner Health* 1 (2–4), 143–161.
- Linderborg, Henrik (2011): Yhdyskuntaseuraamukset historiallisesti kehittyvänä rangaistusstrategiana. Teoksessa Lavikkala, Raine & Linderborg, Henrik (toim.) Rikosseuraamustyön kehittämisen kysymyksiä. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus, *Acta Poenologica* 2/2011.
- Linderborg, Henrik, Blomster, Peter, Tyni, Sasu & Muiluvuori, Marja-Liisa (2012): Laatu-aikaa vankilassa? Tutkimus vankilaelämän laatuun vaikuttavista tekijöistä. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2012.
- Lintonen, Tomi, Vartiainen, Heikki, Aarnio, Jorma, Hakamäki, Sirpa, Viitanen, Päivi, Wuolijoki, Terhi & Joukamaa, Matti (2011): Drug use among prisoners: by any definition, it's a big problem. *Substance use & misuse* 46 (4), 440–51.
- Lintonen, Tomi., Obstbaum, Yaira., Aarnio, Jorma, von Gruenewald, Virpi, Hakamäki, Sirpa, Kääriäinen, Juha, Mattila, Aino, Vartiainen, Heikki, Viitanen, Päivi, Wuolijoki, Terhi & Joukamaa, Matti (2012): The changing picture of substance abuse problems among Finnish prisoners. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology* 47 (5), 835–842.
- Lång, K.J. (2004): Rikos ja rangaistus, oikeus ja kohtuus. Vankeinhoidon koulutuskeskus, *Acta poenologica* 1/2004. Helsinki.
- Marttunen, Matti (2008): Nuorisorikosoikeus. Alaikäisten rikosten seuraamukset kriminaalipoliittisesta ja vertailevasta näkökulmasta. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 236. Helsinki.

- McDermott, Kathleen, & King, Roy D. (1988): Mind games: Where the action is in prisons. *British Journal of Criminology* 28 (3), 357–377.
- McIntosh, James & Saville, Esther (2006): The challenges associated with drug treatment in prison. *Probation Journal* 53 (3), 230–247.
- Moscovici, Serge (1988): Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18 (3), 211–250.
- Moscovici, Serge (1961/2008): *Psychoanalysis, Its Image and Its Public*. 2nd edition, Cambridge: Polity Press.
- Mutalahti, Timo (1999): Hoito ja rangaistus kohtaavat. Vankien päihdehuolto- ja hoito- ja rangaistusprojektiin loppuraportti. *Stakes, raportteja* 242/1999.
- Niemi, Hannu (2003): Rikosten määrä laskenut hieman viime vuosina. *Haaste* 3 (1), 24–27.
- Nylander, Per-Åke & Bruhn, Anders & Lindberg, Odd (2011): Emotional labour and emotional strain among Swedish prison officers. *European Journal of Criminology* 8 (6), 469–483.
- Nylander, Per-Åke, Holm, Claes, Jukic, Elma & Lindberg, Odd (2012): Drug treatment in Swedish prisons – moving towards evidence-based interventions? *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 29 (6), 561–574.
- Obstbaum, Yaira & Tyni, Sasu (2015): Who receives substance abuse treatment in the ‘real world’ of the prison? A register-based study of Finnish inmates. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 16 (1), 76–96.
- Obstbaum, Yaira & Lintonen, Tomi & Aarnio, Jorma & von Grunewaldt, Virpi & Vartiainen, Heikki & Mattila, Aino & Hakamäki, Sirpa & Viitanen, Päivi & Wuolijoki, Terhi & Joukamaa, Matti (2011): Päihdehoidon laitosten muotoisen kontrollin jakautuminen sosiaali- ja terveydenhuollon, poliisin säilön ja vankilan välillä 1985–2006. *Yhteiskuntapolitiikka* 76 (1), 30–44.
- Ollgren, Jukka, Forsell, Martta, Varjonen, Vili, Alho, Hannu, Brummer-Korvenkontio, Henrikki, Kainulainen, Heini, Karjalainen, Karoliina, Kotovirta, Elina, Partanen, Airi, Rönkä, Sanna, Seppälä, Timo & Virtanen, Ari (2014): Amfetamiinien ja opioidien ongelmakäytön yleisyys Suomessa 2012. *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (5), 498–508.
- Partanen, Juha & Metso, Leena (1999): Suomen toinen huumeaalto. *Yhteiskuntapolitiikka* 64 (2), 143–149.
- Patenaude, Allan (2005): A qualitative exploration into a prison substance abuse treatment program: “I tell them what they want to hear”. Teoksessa Sims, Barbara (toim.) *Substance abuse treatment with correctional clients: practical implications for institutional and community settings*. Binghamton: Haworth Publishing.
- Pratt, John (2008): Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism. *British Journal of Criminology* 48 (2), 119–137.
- Päihdetyön linjaukset vuosille 2012–2016. Rikosseuraamuslaitos 2012. http://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-muut/6Cr2xRZTS/Paihdelinjaukset_2012-2016_RINKIIN.pdf
- Rakkolainen, Maria (2004): “Velat muuttuu saataviksi” – Motivoivan haastattelun periaatteiden toteutuminen Mikkelin vankilan parityönä toteutetussa päihdehaastattelussa. Pro gradu -tutkielma. Sosiaalipsykologian ja sosiologian laitos, Kuopion yliopisto.
- Rikosseuraamuslaitoksen strategia 2011–2020. Rikosseuraamuslaitos, Helsinki 2011.
- Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2012. Rikosseuraamuslaitos, Helsinki 2013.
- Rikosseuraamuslaitoksen turvallisuuslinjaukset. Rikosseuraamuslaitos 2015.

- Ruokolainen, Johanna (2005): Vuorovaikutustutkimus Laukaan vankilan päihdekuntoutuksen kognitiivisista ryhmäistunnoista. Toimintatutkimushanke, Rikosseuraamusvirasto.
- Salasuo, Mikko & Seppälä, Pauliina (2001): Aaltoja vai vedenpinnan pysyvää nousua. Teoksessa Onnela, Tapio (toim.) Pyhä huumesota – huume politiikan pelkoja ja utopioita. Helsinki: Visio.
- Salokangas, Raimo (1978). Turun vankilatutkimus: 2, Vangit psykiatrisilla vastaanotoilla. [Kansanterveystieteen laitokset: Helsingin yliopisto], Turun yliopisto.
- Schwaebe, Charles (2003): Playing the game: a qualitative study of sex offenders in a prison-based treatment program. Cincinnati: Union Institute and University.
- Stevens, Alisa (2012): "I am the person now I was always meant to be": identity reconstruction and narrative reframing in therapeutic community prisons. *Criminology & Criminal Justice* 12 (5), 527–547. doi: 10.1177/1748895811432958
- Stevens, Alisa (2013): Prisoners' motivations for therapeutic community treatment: in search of a "different" approach to offender rehabilitation. *Probation Journal* 60 (2), 152–167.
- Stöver Heino, Weilandt Caren, Zurhold, Heike & Hartwig, Christine & Thane, Katja (2008): Final Report on Prevention, Treatment, and Harm Reduction Services in Prison, on Reintegration Services on Release from Prison and Methods to Monitor/Analyse Drug Use among Prisoners. Brussels: Directorate-General for Health and Consumer Affairs.
- Suominen, Katri (2007): "Ei me tässä oltaisi, jos osattaisiin kaikki asiat". Vuorovaikutustutkimus ryhmähoidosta Hämeen linnan vankisairaalan päihdekuntoutusjaksolla. Tampereen yliopisto, Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, sosiaalipsykologian pro gradu -tutkielma. Huhtikuu 2007.
- Tammi, Tuukka (2007): Medicalising Prohibition. Harm Reduction in Finnish and Interantional Drug Policy. National Research and Development Center for Welfare and Health. Research Report 161. Vaajakoski.
- Tanhua, Hannele, Virtanen, Ari, Knuuti, Ulla, Leppo, Anna & Kotovirta, Elina (2011): Huumetilanne Suomessa 2011. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos 2011.
- Tourunen, Jouni (2000): Epäilyksen polttopisteessä. Tutkimus päihdekuntoutusosastosta vankilassa. *Stakes, Helsinki, tutkimuksia* 112/2004.
- Tourunen, Jouni & Kaskela, Teemu (2014): "Give them a chance!" The social representation of the counsellor's institutional role in prison-based drug treatment programs in Finland. *Scandinavian Journal of Criminal Law and Criminology* 101 (2), 138–157.
- Tourunen, Jouni & Perälä, Jussi (2004): Kohti kognitiivista yhteisöhoitoa? Helsingin vankilan päihteettömän osaston arviointi- ja kehittämistutkimus. Rikosseuraamusviraston julkaisusarja 2/2004.
- Tourunen, Jouni & Weckroth, Antti & Kaskela, Teemu (2012): Prison-based drug treatment in Finland: History, shifts in policy making and current status. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 29 (6), 575–588.
- Tyni, Sasu (2015): Vankeinhoidon vaikuttavuus. Onko kuntoutukselle tilastollisia perusteita? Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2015.
- Uschanov, Tommi (2015): Vangin dilemma. Long Play 36. Long Play Media, Helsinki.
- Vankeinhoidon vuosikertomus 1981. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisu. Sarja A, 24. 1982. Helsinki.
- Vankeinhoidon vuosikertomus 1986. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisu. Sarja A, 29. 1987. Helsinki.

- Vankeinhoidon vuosikertomus 1987. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisu. Sarja A, 30. 1988. Helsinki.
- Vankeinhoidon vuosikertomus 1988. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisu. Sarja A, 31. 1989. Helsinki.
- Vankeinhoidon vuosikertomus 1989. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisu. Sarja A, 32. 1990. Helsinki.
- Vankeinhoidon vuosikertomus 1993. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisu. Sarja A, 36. 1994. Helsinki.
- Vankeinhoidon vuosikertomus 1994. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisu. Sarja A, 37. 1995. Helsinki.
- Vankeinhoidon vuosikertomus 1995. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisu. Sarja A, 38. 1996. Helsinki.
- Vankeinhoidon vuosikertomus 1996. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisu. Sarja A, 39. 1997. Helsinki.
- Vankeinhoidon vuosikertomus 1997. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisu. Sarja A, 40. 1998. Helsinki.
- Vankeinhoidon vuosikertomus 1998. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisu. Sarja A, 41. 1999. Helsinki.
- Vankeinhoidon päihdestrategia 2004: Vankeinhoidon päihdestrategia vuosiksi 2005–2006. Rikosseuraamusalan strategiat. Rikosseuraamusvirasto, Helsinki.
- Vankeinhoitolaitoksen päihdestrategia 1999. I osa. Toimintaohje vuosille 1999–2001. Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston ohje 27.1.1999, Helsinki.
- Vankeuslaki 2005. Viitattu 8.9.2011. URL <http://www.finlex.fi/fi/laki/smur/2005/20050767>
- Vuori, Erkki, Ojanperä, Ilkka, Nokua, Jari & Ojansivu, Riitta-Leena (2006): Oikeuskemiallisesti todetut myrkytyskuolemat Suomessa vuosina 2002–2004. Suomen Lääkärilehti 61 (21–22), 2339–2344.
- Ward, Tony (2013): Addressing the dual relationship problem in forensic and correctional practice. *Aggression and Violent Behaviour* 18 (1), 92–100.
- Weckroth, Antti (2006): Valta ja merkitysten tuottaminen korvaushoidossa. Etnografinen tutkimus huumehoitolaitoksesta. *Alkoholitutkimussäätiön julkaisu* 47, Helsinki.
- What Works (2003): What Works – Mikä toimii vankeinhoidossa ja kriminaalihuollossa. Järvenpää, Raija & Kempas, Marjaana (toim.). Vankeinhoidon koulutuskeskuksen oppikirja 1/2003. Vantaa.
- Williams, Alisha, May, David, & Wood, Peter (2008): The lesser of two evils? A qualitative study of offenders' preferences for prison compared to alternatives. *Probation and Parole, Current Issues* 6 (3), 71–90.
doi:10.1080/10509670802143318
- Wolfe, Samantha & Kay-Lambkin, Frances & Bowman, Jenny & Childs, Steven (2013): To enforce or engage: the relationship between coercion, treatment motivation and therapeutic alliance within community-based drug and alcohol clients. *Addictive Behaviors* 38 (5), 2187–95.

A-klinikkasäätiö 2019
Ratamestarinkatu 7 A
00520 HELSINKI
FINLAND

a-klinikkasaatio.fi
a-klinikka.fi

Raportti esittelee pohjoismaisen yhteishankkeen ”Prison-based drug treatment in the Nordic countries: control and rehabilitation in welfare state institutions” (2011–2014) suomalaisia tuloksia. Raportti kuvaa päihdekuntoutusohjelmien historiallista kehitystä sekä päihdeohjaajien ja päihdekuntoutukseen osallistuneiden vankien näkemyksiä kolmessa vankilassa.

Vankeinhoidossa puhe päihdekuntoutuksesta erityisenä toimintana käynnistyi 1980-luvulla mm. huumeidenkäyttöön liittyvien tartuntatautien lisääntymisen vuoksi. Kuntoutusohjelmien kehittämisen aktiivisin vaihe sijoittui 1990-luvun puolivälistä 2000-luvun alkuun. Päihdeohjaajien ja päihdeohjelmiin osallistuneiden vankien kokemukset olivat pääasiassa myönteisiä. He eivät kokeneet suuria ristiriitoja kontrollin ja kuntoutuksen välillä, mutta vankilaympäristö heijastui monin tavoin ohjelmien toteutuksessa ja toimijoiden ohjelmille asettamissa tavoitteissa.

Kuntoutusohjelmat ovat vakiintuneet vankeinhoidon osaksi. Päihdekuntoutuksen merkitys korostuu vankeinhoidon strategiassa, tavoitteissa ja kannanotoissa. Tämä heijastaa kriminologista muutosta kohti kontrollia ja kuntoutusta yhdistävää uuskuntoutusideologiaa (”new penal welfarism”). Arkikäytännöt eivät kuitenkaan tue päihdekuntoutuksen merkitystä korostavaa puhetta. Ohjelmien ja niihin osallistuvien määrät sekä resurssit ovat vähentyneet. Päihdekuntoutusohjelmien asemaa vankeinhoidossa olisikin syytä arvioida uudelleen.